

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Jazykový obraz Chodů
The Linguistic Picture of Chods
Johana Strenková

Vedoucí práce: PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D.

Studijní program: Učitelství pro střední školy

Studijní obor: N AJ-ČJ

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Jazykový obraz Chodů vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne .....

.....

podpis

Chtěla bych poděkovat vedoucímu této bakalářské práce PhDr. Ladislavu Janovcovi, Ph.D, za cenné rady a připomínky. Dále děkuji paní Buršíkové a paní Kapicové z Muzea Jindřicha Šimona Baara v Klenčí.

ABSTRAKT

Tato práce si klade za cíl sestavit jazykový obraz Chodů, tj. jak je slovo fixováno v jazyce a v konceptuálním systému běžného mluvčího. Za tímto účelem byla vybrána kanonická literatura tematizující Chody, některá chodská periodika, korpus syn2013pub a z ústní lidové slovesnosti Jindřichovy zpěvníky a několik výborů z chodských pohádek a pověstí. Práce také vycházela z dat systémových, tj. ze slovníků, kde se vyskytuje heslo *Chod*, abychom zachytili denotace tohoto slova. Dále se práce zabývala etymologií slova *Chod* a jeho synonymy, což také objasňuje předmět zkoumání této práce. Všechna data byla analyzována a byly shromážděny konotáty a kolokace, postoje k denotátu vyskytující se ve vícero zdrojích, abychom sestavili jazykový obraz Chodů. Mezi nejčastější kolokace a konotáty potvrzené ve vícero zdrojích patří Chodsko, pohraniční služba, privilegia a povinnosti Chodů, Kozina a Lomikar, povstání, Újezd, rebelové, obránce proti německým vlivům, vlastenectví, svoboda, kroj, nářečí, muzika, dudy, koláče, Chodské slavnosti, keramika, sedlák, praporec a pes, paličatost, odbojnost, hrdost, svéráznost, pospolitost, pracovitost, láska ke kraji, vyprávění, houževnatost, nepoddajnost, vznětlivost, sudičství, lakota, nepevná víra, pověřčivost.

KLÍČOVÁ SLOVA

Kognitivní lingvistika, jazykový obraz, Chod, Chodsko, Psohlavec, Bulák, konotace, kolokace, prototyp, atribut, konceptuální schéma, fixace, implikace, autostereotyp, heterostereotyp

ABSTRACT

The aim of this work is to compile the linguistic picture of Chods, that is how the word is fixed in the language and the conceptual system of a native speaker. For this purpose, canonical literature has been chosen that thematizes Chods, furthermore some Chod newspapers, corpus syn2013pub and Jindřich's song-books and a few collections of Chod fairytales and legends representing folk literature. This thesis has also drawn upon systemic data, i. e. dictionaries wherein the word Chod can be found in order to record the denotations of this word. Next, the thesis explored the etymology of the word *Chod* and its synonyms, which also helps to clarify the objective of this work. All the data have been analysed and the connotations, collocations and also attitude towards the denotation have been gathered that have been featured in more sources to compile the linguistic picture of Chods. Among the most frequent collocations and connotations confirmed in more than one source are Chodsko, border service, privileges and duties of Chods, Kozina and Lomikar, the uprising, Újezd, rebels, defenders against the Germans, nationalism, freedom, a traditional costume, dialect, music, bagpipes, pies, Chod festival, ceramics, farmers, a banner, a dog, stubbornness, repulsion, pride, distinctiveness, togetherness, hard work, the love of the region, narration, tenacity, not yielding, impulsiveness, the need to sue, greed, fragile faith, superstition.

KEYWORDS

Cognitive linguistics, linguistic picture, Chod, Chodsko area, Psohlavec, Bulák, connotation, collocation, prototype, attribute, conceptual schema, fixation, implication, autostereotype, heterostereotype

Obsah

1	Úvod.....	9
2	Kognitivní lingvistika a pojem jazykový obraz	10
2.1	Základní rámec kognitivní lingvistiky.....	10
2.2	Mateřský jazyk a jeho specifika	10
2.3	Pojetí jazyka a jazykovědy	11
2.4	Přístupy, metody a cíle	13
2.4.1	Předmět zkoumání.....	13
2.4.2	Metody	13
2.4.3	Kognitivní a korpusová lingvistika	14
2.4.4	Přístupy v kognitivní lingvistice	14
2.4.5	Problémy metod kognitivní lingvistiky.....	15
2.4.6	Objektivismus či subjektivismus?	16
2.5	Jazykový obraz světa	17
2.5.1	Historie pojmu.....	17
2.5.2	Definice pojmu	17
2.5.3	Vlastnosti jazykového obrazu světa	18
2.5.4	Přirozený jazyk jako východisko jazykového obrazu světa.....	19
2.5.5	Konceptuální/představová schémata	20
2.6	Konceptuální systém jako základ jazykového obrazu světa.....	20
2.6.1	Kategorizace a význam	20
2.6.2	Prototypy a kategorie	21
2.6.3	Závislost na kontextu a kulturní modely	22
2.6.4	Prototypy a pojmy	23
2.7	Reflexe významu a jeho popis.....	24
2.7.1	Kognitivní definice.....	24
2.7.2	Hledání konotací	26
2.8	Antropocentrismus a metaforičnost.....	27
2.8.1	Antropocentrismus	27
2.8.2	Metaforičnost jazykového obrazu světa	28
3	Stručná historie regionu	30
4	Metodologie	32
5	Analýza systémových dat	34
5.1	Slovníky etymologické.....	34
5.2	Slovníky výkladové	35

5.3	Slovníky nářeční:	35
5.4	Slovníky speciální.....	36
5.5	Chod v souvislosti slovotvorné.....	37
5.6	Psohlavec	38
5.7	Bulák.....	39
5.8	Analýza definic	39
6	Analýza dat textových.....	42
6.1	Psohlavci.....	42
6.1.1	Shrnutí analýzy Psohlavců	46
6.2	Chodská trilogie a Hanýžka a Martínek	47
6.2.1	Shrnutí Chodské trilogie a Hanýžky a Martínka	57
7	Publicistika.....	58
7.1	Analýza publicistiky	58
7.2	Autostereotyp.....	58
7.3	Heterostereotyp.....	61
7.4	Jména spolků, klubů	65
7.5	Přirovnání	66
7.6	Shrnutí analýzy	67
8	Ústní lidová slovesnost	68
8.1	Jindřichovy zpěvníky.....	68
8.2	Chodské pohádky a pověsti	71
8.3	Shrnutí jazykového obrazu v ústní lidové slovesnosti.....	74
9	Shrnutí analýzy dat systémových i textových.....	75
10	Závěr.....	80
11	Citovaná díla:	82

1 Úvod

Cílem této práce je konstrukce jazykového obrazu Choda, tzn. zachycení toho, jak je slovo *Chod* fixováno v mysli uživatele českého jazyka.

Teoretická část pojednává o kognitivní lingvistice a předmětech jejího zkoumání, včetně metod, které tato jazykovědná disciplína používá. Tím naznačujeme metody, které budeme využívat i my, a osvětlujeme, proč jsme si vybrali systémová a textová data a jak chceme ke konstrukci jazykového obrazu skrze ně dospět.

Pro tyto účely budou v praktické části použity slovníky – data systémová, vybraná beletrie (Jiráskovi Psohlavci, Baarova Chodská trilogie), publicistika (v kombinaci s korpusem) a ústní lidová slovesnost (písně, pohádky a pověsti). Budeme analyzovat tato data a pokusíme se určit, které konotace a kolokace se objevují v co největším počtu typu zdrojů, neboť je zde předpoklad, že právě ony povedou k popisu jazykového obrazu Choda.

Předpokládáme, že tato data nám odhalí nejčastější kolokace a konotace spjaté se slovem *Chod*. Dále očekáváme, že jazykový obraz Choda bude ovlivněn do velké míry Jiráskovými Psohlavci, a tudíž že se budou různé zdroje s jazykovým obrazem Choda v Psohlavcích shodovat. Pokud dojde k nějakým změnám ve vnímání Chodů, mohl by je ukázat např. korpus.

Na příkladech publicistických textů a beletrie se budeme snažit najít rozdíl (pokud se nějaký objeví) mezi autostereotypem (reprezentovaným Baarem a některými publicistickými texty) a heterostereotypem (zastoupeným Jiráskem a dalšími publicistickými texty).

V neposlední řadě se bude práce také zabývat synonymy *Bulák* a *Psohlavec*, jejich etymologií a konotacemi s nimi spjatými. Je zde předpoklad, že slovo *Psohlavec* se stalo synonymem právě kvůli Jiráskovi, který Chodům mylně přisoudil prapor se psí hlavou.

2 Kognitivní lingvistika a pojem jazykový obraz

2.1 Základní rámec kognitivní lingvistiky

Kognitivní lingvistika je založena na premise, že to, jak chápeme, posuzujeme a vnímáme věci kolem sebe, má původ v jazyce, jeho strukturách, jednotlivých úrovních a frazeologii. Naše jazykové vyjádření je obrazem konceptualizace jednotlivých jevů. (Vaňková, 2005, s. 12) Jazyk hraje důležitou roli v tom, jak svět chápeme, jak třídíme jevy do kategorií – pomocí jazyka si utváříme obraz světa a takto ho potom reprodukuje pro další generace (Vaňková, 2005, s. 21); proto je naše vnímání světa pomocí jazyka ovlivňováno „faktory sociálními: kulturou, normami a hodnotami společenství“, které jazykové společenství používá. (Vaňková, 2005, s. 12) Kognitivní lingvistika tedy akcentuje vztah mezi jazykem, poznáním a myslí, v sepětí s kulturou, tradicemi a životem ve společnosti. (Vaňková, 2005, s. 22)

Výzkumy takto zaměřené potom vedou k rekonstrukci jazykových obrazů světa jednotlivých jazykových společenství – jsou to právě aspekty sociální a kulturní, kvůli kterým vypadají jednotlivé jazykové obrazy světa odlišně. (Vaňková, 2005, s. 35) Kognitivní lingvistika přešla od důrazu na individuální zkušenost k akcentování zkušenosti společenské a stal se z ní „fenomén kulturní a antropologický – a můžeme dodat též sémiotický.“ (Vaňková, 2005, s. 47)

Kognitivní lingvistika je (hlavně ve zkoumání jazykového obrazu světa, v hledání souvislostí mezi jazykem a myšlením v různých jazycích) spjatá s „etnologií, antropologií a kulturní lingvistikou“ (Vaňková 2001, s. 21) Pro kognitivní lingvistiku je tedy příznačná transdisciplinarita, stejně tak jako obecně pro kognitivní vědy. (Vaňková, 2001, s. 21)

2.2 Mateřský jazyk a jeho specifika

Po narození dítě vrůstá do specifické kultury a do určitého jazykového společenství. Naopak také dochází k vrůstání světa do něj. Toto vzájemné vrůstání má spojitost s porozuměním, ale také s jazykem. (Vaňková, 2001, s. 20) Tento svět začínáme chápat skrze náš mateřský jazyk a námi chápaný svět je vlastně jeho českou modifikací, způsobem reflexe světa. (Vaňková, 2001, s. 21) S řečí mateřskou „je spojeno cítění konotací, spontánnost a nereflektovanost jejího dění, intuice rodilého mluvčího, emocionalita schopná zasáhnout i tělesnou rovinu.“ (Vaňková, 2007, OSJ, s. 8)

Z. Neubauer (Neubauer, 1999, s. 89) tvrdí, že „korelátem slova v mateřštině není pojem, ale prožitek.“ Člověk se může naučit v jiném jazyce přemýšlet, ale prožitek již s jazykovým

vyjádřením není spjat – jen v mateřském jazyce cítíme „domovský“ odstín slov, vnímáme intenzivněji konotace apod. V cizím jazyce expresivitu tolik neprožíváme (např. necítíme míru vulgarity výrazů a můžeme je bezostyšně užívat). (Vaňková, 2001, s. 21)

S naším vrůstáním do společnosti souvisí také povaha textů, které jsou pro kognitivní lingvistiku důležité. Už od dětství slýcháme typicky české frazémy, setkáváme se s folklórními texty (např. různá pořekadla, průpovědky). Poté začneme číst texty umělé – umělecké, z nichž některé ukazují různé stereotypy fixované v jazyce (např. texty 19. stol.), poté také texty, ve kterých probíhá aktualizace těchto stereotypů (např. písně Osvobozeného divadla, tvorba Svěráka a Uhlíře). Jsou to texty, „které každý Čech zná, protože je Čech – a aby byl Čechem.“ (Vaňková, 2001, s. 24) Takto se člověk dostává do českého obrazu světa, způsobu porozumění tomuto světu, takto sdílíme společné struktury, uvádíme se do společného kontextu, seznamujeme se se společnými konotacemi. (Vaňková, 2001, s. 24)

Podle Vaňkové (2001, s. 24) dochází v souvislosti s globalizací světa k určitému nivelizování rozdílů specifických jazykových obrazů světa, což můžeme pozorovat na vlivu angličtiny, ze které se do naší slovní zásoby dostává spousta lexikálních prvků a je pro mladé lidi atraktivním dorozumívacím prostředkem.

Je tu ale něco neměnného v čase, co změnám odolává a co si jazykové společenství předává, a to kánon jazyka. Není to ale samovolný proces; za tímto účelem zde existují různé instituce, který o kánon jazyka pečují, chrání ho, zkoumají a poznávají. Podléhá neustálému hodnocení, ale také erozi kvůli měnícím se hodnotám jazykového společenství. Obojí, jak kultura, tak jazyk, mezi kterými je velká příbuznost, se předává výchovou – proto je tento přístup výchově zacílený. (Vaňková, 2007, s. 90)

2.3 Pojetí jazyka a jazykovědy

Pro pochopení kognitivismu je záhodné ho porovnat se strukturalismem (při tomto porovnávání máme na mysli nejčistší typy obou těchto směrů).

Pro strukturalismus je většinou východiskem objektivní realismus. Tento způsob nazírání na realitu vychází z předpokladu, že svět se zakládá na objektivní pravdě, věci v něm mají inherentně dané vlastnosti a „lidská mysl pak odráží či zrcadlí logiku vnějšího světa“. (Vaňková, 2005, s. 24)

Kognitivní lingvistika vychází naopak z toho, čemu Lakoff a Johnson říkají zkušenostní realismus. Ten nepotírá existenci objektivního světa, ale zdůrazňuje fakt, že svět je nahlížen

prizmatem člověka, a proto je jím subjektivně zabarven a vše, co vnímáme, je tím ovlivněno, pozměněno – počítá se tedy s naší zkušeností, s antropocentrismem. To, že jsme Čechy, odlišuje náš svět od světa ostatních jazykových společenství. Znakem zkušenostního realismu je tedy relativismus; vše je závislé na vnímání. Vaňková (2005, s. 25, s. 37) toto nazývá „brýlemi“ jednotlivých jazyků.

Co se týče filozofie kognitivní lingvistiky, je jí blízko také Patočkův koncept přirozeného světa, který vlastně tvoří paralelu s jazykovým obrazem světa. (Vaňková, 2005, s. 26) Podle Patočky „vidím svět skrze jazyk, v jazyce je typika zkušenosti, je v něm uloženo vidět věci jistým způsobem.“ (Patočka, 1995)

Jazyk je kognitivní lingvistikou vnímán v sepětí s konceptuálním systémem či se chápe jako nástroj interpretace světa. Tomuto pojetí je ze Sausserovského rozdělení nejbližší langage – řeč jako „schopnost a činnost spjatá mimo jiné s naší tělesností a životní praxí“. (Vaňková, 2005, s. 28) Významy tvoří součást poznávacích struktur – jazykové vědomí je součástí mimojazykového, tvoří část našeho vědomí o světě. (Vaňková, 2005, s. 28)

Ve strukturalismu udává denotační složka významu (daná sémickou analýzou) místo daného prvku v jazykovém systému (synonymie, antonymie, hypero/hyponymie apod.). Sémická analýza však již nedává prostor konotacím, které vyrůstají z našeho konceptuálního systému, jež se nám vybaví v souvislosti se zkoumaným slovem, postojů k denotátu atd. Proto kognitivní lingvistika volí opačný postup; význam se jí jeví jako nerozložitelný a definici zaměňuje za explikaci, tzn. zdůrazněny jsou konotace (pro strukturalisty těžko popsitelné). (Vaňková, 2005, s. 28)

Synchronní perspektivu ve zkoumání jazyka (typickou pro strukturalisty) doplňuje perspektivou diachronní; pro konotace jsou důležité i proměny jazykového obrazu zkoumaných jednotek. Nedílnou součástí kognitivní lingvistiky je i etymologie a motivace slov, která je pro zkoumání konotací nezbytná. (Vaňková, 2005, s. 29)

Na rozdíl od strukturalistických dichotomií kognitivismus upřednostňuje plynulost přechodů (např. mezi diachronií a synchronií, pragmatikou a sémantikou apod.).

Ze strukturalismu pak kognitivismus bere jeho základní dichotomii centrum–periferie; ta nachází uplatnění hlavně ve spojení s kategorizací, při vymezování významů, určování typických vlastností (Vaňková, 2005, s. 29), dále pak při konstruování prototypů. (Vaňková, 2005, s. 34)

Strukturalismus je hodnotným přístupem v oblastech, které můžeme popsat pomocí vlastností systému jazyka: „fonologii, morfonologii a ve formálně založené gramatice, kde můžeme dobře polarizovat a formalizovat“; pro studium významu se jeví jako vhodnější přístup kognitivistický, který zohledňuje jeho šíři a jeho postavení v konceptuálním systému. Velká pozornost je věnována především slovní zásobě. (Vaňková, 2005, s. 30)

2.4 Přístupy, metody a cíle

2.4.1 Předmět zkoumání

Předmětem zkoumání kognitivní lingvistiky jsou často jevy vágní; zaměřuje se spíše na prostupnost jevů, ne na ostré hranice mezi nimi, proto používá nejen analýzy, ale spíše interpretace. (Vaňková, 2005, s. 31) Věci, které nejsou při pozorování patrné a jsou pozorovateli nepřístupné, mohou být osvětleny právě zkoumáním jazyka; je těžké a někdy i nemožné popsat procesy probíhající v mysli, ale mohou být vysvětleny zkoumáním našeho jazykového vyjádření. (Vaňková, 2005, s. 45)

Jak už bylo zmíněno, kognitivní lingvistika nevede jasnou hranici mezi jazykovým a mimojazykovým, a takto postupuje i při vytváření kognitivní definice. Ta se soustřeďuje na to, jaká je fixace daného jevu v běžném jazyce.

Texty, které tvoří materiál zkoumání kognitivní lingvistiky, jsou především texty uměleckého stylu, pocházející z ústní lidové slovesnosti či frazeologie. V neposlední řadě se vychází i z údajů poskytnutých rodilými mluvčími. (Vaňková, 2005, s. 31)

2.4.2 Metody

Vaňková definuje „tři typy přístupů ke studiu lidské mysli“ (2005, s. 20). Jde o metody:

- a) introspekce a prožívání – poznatky zakládáme na vlastních zkušenostech; tato metoda je neobjektivní, přináší neverifikovatelné výsledky, avšak pořád hraje ve výzkumech důležitou roli
- b) přírodovědné přístupy – poznatky vyvozujeme z pozorování a pokusů, vycházíme mimo jiné ze zjištění neurovědy
- c) konstrukční přístupy – při uplatnění tohoto přístupu vnímáme lidskou mysl jako algoritmus; proti této teorii se vymezuje např. G. Lakoff;

Právě první přístup hodláme v práci akcentovat, neboť je pro kognitivní lingvistiku nepříznačnější.

Co se týče neurověd, jejich nedávné zjištění podporuje zdůraznění jazyka v konstruování našeho obrazu světa, podle kterého má člověk „mimojazykové a jazykové poznání uloženo společně“; společně se tedy aktivuje nejen zvuková a grafická charakteristika slova, ale i jednotlivé složky významu – denotace, konotace, afektivní složka slova, dále pak jeho kolokabilita a kontexty, ve kterých se slovo objevuje. (Vaňková, 2005, s. 22) Konkrétním případem může potom být způsob, jakým uvažujeme o prostoru a jak se o něm vyjadřujeme. (Vaňková, 2005, s. 23)

2.4.3 Kognitivní a korpusová lingvistika

Při popisu metod kognitivní lingvistiky by měla být zmíněna i lingvistika korpusová, protože kognitivní lingvistika často s korpusem pracuje. Obor, který vznikl při budování korpusů, tj. korpusová lingvistika, se svým přístupem k jazyku od kognitivní lingvistiky liší, ale existuje mezi nimi několik styčných bodů. První takový bod představuje tzv. idiom principle – pojem z korpusové lingvistiky. To znamená, že každý výraz „mají mluvčí zasazen do jistých virtuálních frází a kombinací, každé slovo má kolem sebe celé trsy slov, se kterými se v různých textech spojuje.“ (Blatná citováno dle Vaňková, 2001, s. 29)

Druhým protnutím těchto dvou lingvistik je delexikalizace, přičemž jazykový výraz ve slovní kombinaci má jiný význam, než když je nezávislý. Tato opakovaná spojení slov tvoří kolokace. Korpusy zachycují výraz vyskytující se v mnoha kontextech, takže mnohé významy polysémní jednotky se sestávají z různých výskytů výrazu. G. Lakoff také pojednává o výrazech majících centrální význam a z něho radiujících konvencionalizované variace. (Blatná in Vaňková, 2001, s. 29) Toto tedy také sbližuje kognitivní a korpusovou lingvistiku.

2.4.4 Přístupy v kognitivní lingvistice

Podle Vaňkové (2005, s. 35) jsou v kognitivní lingvistice tři základní směry; první skupina se soustřeďuje na to, co je jazykovému společenství společné – akcentuje hlavně sdílení a paměť, zkoumá specifika jednotlivých obrazů světa. Další skupina, která souvisí s kognitivní psychologií a psycholingvistikou, se zabývá především tím, jak se různé aspekty mysli odrážejí v jazyce, a zkoumá např. jazykové univerzálie. Do poslední skupiny spadají výzkumy, které mají spojitost s umělou inteligencí; patří sem i neurolingvistika. Zjednodušeně se tedy dá říci,

že centrem pozornosti první skupiny je kultura, druhá skupina se zaměřuje na mysl a třetí se soustřeďuje na mozek. V naší práci budeme akcentovat přístupy a cíle skupiny první.

Ve své knize *Nádoba plná řeči* pak Vaňková (2007, s. 50) zmiňuje dva základní proudy kognitivní lingvistiky. Jeden z nich se soustředí úzce na to, co nám lingvistická data říkají o lidské mysli (aspekty kognitivní), druhý, pro naši práci důležitější, se pak pomocí již vyzkoumaných principů fungování mysli (tělesnost, metaforičnost, kategorizace apod.) snaží dobrat specifičnosti jazykového obrazu věta – akcentuje tedy aspekty sociálně-kulturní.

Vaňková (2005, str. 38) uvádí ještě jiné rozdělení; podle akcentování úlohy mateřského jazyka v naší konceptualizaci se rozlišují dva krajní směry kognitivní lingvistiky; jazykový relativismus vidí roli mateřského jazyka jako maximální, determinální. Jazykoví univerzalisté jsou naopak toho názoru, že existuje nějaký jednotný základ, který všichni lidé sdílí – myšlení je tedy u všech postaveno na stejných základech. Vaňková je toho názoru, že je důležité hledat jazykové univerzálie, abychom se mohli dopátrat toho, co myšlení v jednotlivých jazycích odlišuje a dělá je specifickým. (Vaňková, 2005, s. 38) Wierbická (in Vaňková, 2005, s. 38) zkoumá tyto univerzálie v rozličných kulturách a jazycích a přemýšlí o nich jako o elementárních sémantických jednotkách, „z nichž se v naší mysli všechno ostatní, složitější, skládá.“

Srovnáváme-li tedy specifické nazírání na svět různými jazyky, musíme mít na paměti to, čím se odlišují (kulturně-společensky), ale také to, co je spojuje, tzn. výše zmíněné univerzálie – tj. „lidská tělesnost a prožitek prostoru, antropocentrismus, metaforická konceptualizace světa, základní způsoby kategorizace“. (Vaňková, 2005, s. 50) Rozdíly v jednotlivých perspektivách bychom hledali spíše na povrchu (hodnocení, popis), kdežto věci sdílené jsou zakotveny v jazykových strukturách hlouběji (konceptuální schémata „založená tělesně a prostorově“). (Vaňková, 2005, s. 50)

2.4.5 Problémy metod kognitivní lingvistiky

Jak jsme výše naznačili, některé metody kognitivní lingvistiky mohou skýtat různá úskalí, která je třeba mít při naší práci na vědomí.

Prvním problémem by mohl být limitovaný rozsah a podstata analyzovaného materiálu; ten se vztahuje jen k části komunikačních situací, které určují i kontexty jazykových výrazů, které sledujeme. (V analyzovaném materiálu se např. neobjevuje autentický mluvený komunikát.) (Šlédrová in Vaňková, 2001, s. 78)

Druhým potenciálním problémem by mohl být fakt, že se výsledku budeme dobírat různými metodami kognitivní lingvistiky – je více činitelů, které hrají důležitou roli v budování významu. „Tento fakt je příčinou neostrých hranic tříd jevů spojovaných s týmiž výrazy (lexikálními jednotkami, slovy). (Šlédrová in Vaňková, 2001, s. 78) Proto je občas složitější najít shodu mezi mentálními reprezentacemi všech členů jazykového společenství. (Šlédrová in Vaňková, 2001, s. 78)

Zatřetí, jak jsme již uvedli výše, metoda introspekce u rodilých mluvčích není úplně bezchybná. Naším cílem je sledovat, co si rodilí mluvčí představují pod zkoumaným výrazem a co si s ním spojují – podle některých kritiků je nemožné postihnout, jak s daným výrazem nakládá lidský mozek, protože pro to nemáme dostačující jazykové prostředky. Šlédrová (in Vaňková, 2001, s. 79) ale tvrdí, že „skepsi není třeba vztahovat na explikace významu lexikálních jednotek rodilými mluvčími, neboť jejich výklady či popisy, byť limitovány omezenými vyjadřovacími možnostmi, kondenzují zkušenosti s jejich užitím v komunikaci.“ Jednou z metod, která se Šlédrové (in Vaňková, 2001, s. 79) jeví jako průkazná, jsou vhodně sestavené dotazníky.

Dalším způsobem, jak se dobrat sémantických charakteristik zkoumaných jednotek, je analýza autentických textů – ty jsou také produktem rodilých mluvčích. Zde je ovšem také možné vidět potenciální nedostatek této metody; mísí se zde individuální zkušenost s tou společnou, kterou sledujeme. Každý člověk má podle psychologů jinak nastavenou jazykovou inteligenci, a proto disponuje různou mírou citlivosti k významovým odstínům. (Šlédrová in Vaňková, 2001, s. 79)

2.4.6 Objektivismus či subjektivismus?

Lakoff a Johnson tvrdí, že vědecký přístup ke člověku a ke světu by měl vycházet ze zkušenostního realismu, resp. experiencialismu; podle nich je objektivismus, ale i subjektivismus mýtem, přičemž mýtus objektivismu je východiskem pro standardní teorie významu. Podle těchto teorií existuje význam nezávisle na tělesné schránce člověka. Na druhé straně subjektivismus příliš akcentuje lidské pocity a intuici, soustředí se na individuální prožívání reality a individuální perspektivu. Oba tyto přístupy však neberou v potaz naše porozumění světu skrz naše interagování s ním. Objektivismus nerespektuje nutnou relativitu, a tudíž neexistenci neutrálního pojmového systému. V subjektivním přístupu k významu je zase opomíjen fakt, že náš konceptuální systém je spjat s fyzickým i kulturním prostředím, do kterého patříme, a skutečnost, že metaforické myšlení je do jisté míry založeno na racionálních představách. (Lakoff, Johnson in Vaňková, 2007, s. 56)

2.5 Jazykový obraz světa

2.5.1 Historie pojmu

Jazykový obraz světa není úplně novým pojmem; již dříve se tento termín objevil ve dvou myšlenkových proudech, které se mu v minulosti věnovaly. Prvním takovým proudem byla německá romantická filosofie předznamenána preromantikem s J. G. Herderem, který každému národu připisoval specifický způsob myšlení. W. Humboldt dále stavěl na tom, že jazyk představuje obraz světa a specifický pohled na svět je v každém jazyce zakódován, přičemž nám ukazuje kolektivní zkušenost onoho jazykového společenství. E. Crassier již na počátku 20. stol. mluvil o zakotvenosti „abstraktního myšlení a jazyka v lidsky prožívané tělesnosti a prostorovosti.“ (Vaňková, 2005, s. 49) Nezávisle k podobným závěrům došli i američtí badatelé E. Sapir a B. J. Whorf se svým jazykovým determinismem (naše vidění světa je dáno naším jazykem) a jazykovým relativismem (jazyky se ve vidění světa liší). (Vaňková, 2005, s. 49) Čím více se jazyky geograficky či kulturně liší, tím víc jsou jednotlivé obrazy světa rozdílné. (Vaňková, 2005, s. 50)

2.5.2 Definice pojmu

Jazykový obraz světa tedy definujeme jako „pojetí světa, které je vlastní průměrnému mluvčímu daného jazyka a vychází zejména z praktických a prakticko-poznávacích životních potřeb člověka; osvojujeme si jej od počátku své existence na základě tělesné a smyslové zkušenosti a kulturního prostředí, v němž vyrůstáme.“ (Vaňková, 2005, s. 26) Jazykový obraz světa potom vymezuje roviny našeho „možného dorozumění a porozumění, hranice prostoru společné konceptualizace“, na jejímž základě je naše komunikace efektivní; porušení tohoto nastavení by mohlo přinést nějaký postih, např. pocit zmatení, komunikační konflikty apod. (Vaňková, 2005, s. 47) Jazykový obraz světa tedy podává kulturně odlišnou a specifickou interpretaci světa. (Vaňková, 2005, s. 47)

Existuje řada dalších definic jazykového obrazu světa, které mají mnoho společného. Proto zmíníme nejdůležitější aspekty, které jsou v jednotlivých definicích zdůrazněny. Tyto definice se věnují hlavně rovinám, ve kterých je jazykový obraz světa uložen. Je „ustálený v jazyce, v jeho gramatických formách, ve slovníku, ve fixovaných textech (např. příslovích), nebo jazykovými formami a texty pouze implikovaný.“ (Bartmiński in Vaňková, 2005, s. 47) Grzegorzcykowa (in Vaňková, 2005, s. 52) přidává ještě synonymické skupiny a „konotace a stereotypy spjaté s pojmenovanými objekty“. Tokarski (in Vaňková, s. 52) dále zmiňuje

„sémantické struktury lexika, (...), ukazující hierarchii, která v nich vládne, i hodnoty, které dané společenství akceptuje.“

2.5.3 Vlastnosti jazykového obrazu světa

Jazykový obraz světa má své vlastnosti – ty popsal např. J. Kajfosz. Vaňková (2005, s. 52–56) používá právě jeho klasifikaci těchto vlastností a přidává svůj vlastní náhled, podpořený dalšími zdroji. Vlastnosti jazykového obrazu můžeme tedy (podle Vaňkové) vyložit takto:

- a) Heterogenost. Jazykový obraz světa není vnitřně homogenní, konzistentní, obsahuje někdy i rozpory. Navíc se může lišit teritoriálně (může být odlišný v různých dialektech), sociálně (v mluvě jednotlivých profesí a zájmových skupin), ale i stylově a podle oblasti komunikace (srov. např. jazykový obraz světa konstruovaný z odborných textů a z běžné komunikace). Pokud ale zkoumáme jazykový obraz světa, základním východiskem nám je sféra běžného každodenního světa – jeho centrum tvoří komunikace se subjektivní orientací (zejména běžná komunikace a umělecké texty, které ji reflektují, a texty folklorní), méně se přihlíží k objektivním stylům (administrativní a odborný). Obraz světa konstruovaný texty publicistickými a reklamními je velice specifický. (Vaňková, 2005, s. 53)
- b) Dynamičnost. Jazykový obraz světa není stabilní v čase, neustále se proměňuje; jeho centrum, jež se dědí, však zůstává beze změny. Kajfosz (in Vaňková, 2005, s. 53) mluví o neustálé „rekategorizaci a rekontextualizaci“. Někdy v jazyce probíhají snahy o pozměnění nežádoucích stereotypů, často za pomoci umělého pojmenování (např. Cikán – Rom) avšak jejich úspěšnost je různá. Jazykový obraz je také modifikován jinými jazyky, se kterými interaguje. (Vaňková, 2005, s. 53) Existují kognitivně zaměřené etymologické výzkumy, jež se zaměřují na souvislosti dnešních výrazů s jejich dávnými významy, a pokouší se zachytit proměňující se jazykový obraz světa daného jazyka i jeho podstatu. Zkoumání proměn jazykového obrazu se ale orientuje i na změny právě probíhající či jeho proměny v době nedávné, např. změny národnostních stereotypů a autostereotypů. (Vaňková, 2005, s. 59)
- c) Výběrovost. Jazykový obraz světa nereflektuje stejně všechny aspekty reality – některé uvádí do popředí, jiným se nevěnuje; v tom se od sebe jednotlivé jazykové obrazy odlišují. Tento rys jazykového obrazu světa se projevuje v kategorizaci (např. v češtině chybějící výraz pro anglické slovo *pet*). (Vaňková, 2005, s. 54)

- d) Axiologičnost. Jazykový obraz světa není neutrální, ale ukazuje nám hodnocení skutečnosti jazykovým společenstvím. Např. nejvyšší postavení v něm zaujímá člověk a „lidskost“, vůči nimž se utváří opozice mé, naše, cizí, nevlastní, oni apod. (Vaňková, 2005, s. 54)
- e) Integrálnost a kontextuálnost. Slovníkovou a encyklopedickou definici lze někdy stěží rozlišit; v jazykovém obrazu světa hraje nejdůležitější roli pragmatický a praktický vztah ke skutečnosti, zejména typ naivního pragmatismu – člověk vnímá věci prakticky, dle smyslu, jaký pro něj mají a jak uspokojují jeho potřeby. Základem je nám jazyk přirozený, který je nám vštěpován od dětství; ostatní jazyky jsou až sekundární. (Vaňková, 2005, s. 55)
- f) Transcendentnost. Jazyk může překračovat své limity a takto může pomocí jazyka činit i člověk – máme možnost prožívat i to, s čím nemáme reálnou zkušenost, můžeme uvažovat a myslet metaforicky, což souvisí se schopností imaginace a myšlení, poznávání, s tělesnou a smyslovou stránkou.

Vaňková (2007, s. 59) dále shrnuje vlastnosti jazykového obrazu takto: „Jazykový obraz světa je, jak už bylo řečeno, antropocentrický (a v souvislosti s tím také etnocentrický a geocentrický), naivní, subjektivní (resp. inter-subjektivní), předsudečný.“ Základem je perspektiva průměrného obyčejného člověka, rodilého mluvčího daného jazykového společenství, někdy i dítěte. Tento obraz někdy i výrazně neodpovídá obrazu vědeckému.

„Naše předsudky, stereotypy a prototypy, schémata rozumění jsou vlastně konkrétní formou gadamerovsky pojatého předporozumění světu: vycházejí z opozice vlastní – cizí, která je vedle antropocentrismu druhým základním principem utváření jazykového obrazu světa.“ (Vaňková, 2007, s. 59)

2.5.4 Přirozený jazyk jako východisko jazykového obrazu světa

Jak už bylo uvedeno dříve, centrem jazykového obrazu světa je přirozený jazyk a přirozený styl; všechny ostatní jazyky a styly se k němu vztahují, vycházejí z něho. Tento jazyk používáme v každodenní komunikaci, ale i v momentech největšího vypětí; vyznačuje se svojí jednoduchostí, konkrétností, je nám nejbližší a používáme ho nejčastěji v nejvyšším počtu kontextů. (Vaňková, 2005, s. 56) Tento jazyk vychází z pohledu na svět obyčejného člověka, ze „selského rozumu“; od toho se odvíjí „výrazová konkrétnost, výrazný antropocentrismus (včetně etnocentrismu), subjektivita, (...) subjektivní generalizace a typizace a přítomnost

hodnocení.“ (Vaňková, 2005, s. 57) To vše je patrné nejen ve slovní zásobě, frazeologii, ale také „ve slootovných pravidlech, v typické větné stavbě a ve způsobech výstavby textu.“ (Vaňková, 2005, s. 57)

2.5.5 Konceptuální/představová schémata

Konceptuální/představová schémata představují to, čím jsme zakotveni do světa. Jejich východiskem je „zkušenost subjektivně prožívaného těla“ a způsob, jakým fungují, lze vyčíst z jazyka samotného (jedná se např. o frazeologii, kolokace, přenesené významy apod.). (Vaňková, 2007, s. 66) Příkladem by mohlo být schéma „nádoba“ – uvažujeme o svém těle jako o nádobě, o něčem, co má vnitřek (např. „*být plný očekávání, mít/nosit (tu křivdu) pořád v sobě*“). (Vaňková, 2007, s. 66)

2.6 Konceptuální systém jako základ jazykového obrazu světa

2.6.1 Kategorizace a význam

Kategorizace je základem našeho konceptuálního systému. S její pomocí rozdělujeme realitu na části, které se potom skládají do různých celků. (Vaňková, 2005, s. 67) Kvůli kategorizaci na svět hledíme jako na uspořádaný, pomáhá nám vidět svět jako srozumitelný a podle těchto struktur ho také interpretujeme. (Vaňková, 2005, s. 68) Kategorie vytváříme tak, že do centra postavíme „ideální exemplář, který má všechny vlastnosti vnímané jako typické – jde o prototyp, nejlepší příklad“; proti tomu stojí ostatní, méně reprezentativní příklady na periferii (např. *tučňák* v kategorii *pták*). (Vaňková, 2005, s. 76) Takto vytvořená struktura se posléze předává z generace na generaci. (Vaňková, 2005, s. 67) Zároveň ale podléhá obměně a je modifikována na základě odlišného způsobu života moderní doby, jiných hodnot, ale i stavu vědy. (Vaňková, 2005, s. 70)

Tím, že kategorizujeme, zároveň také interpretujeme skutečnost. Různá jazyková společenství vedou hranice kategorií odlišně (např. v angličtině *toe* není *finger*; v češtině naopak máme rozdělení anglického slova *wash* na *mýt* a *prát*). (Vaňková, 2005, s. 69) Kategorie jsou totiž lidskými výtvoři; nekorespondují s reálným světem, jedná se o „lidský“ způsob uspořádání skutečností, ve kterém jsou patrné lidské zájmy, potřeby, ale i jeho společensko-kulturní pozadí. (Vaňková, 2005, s. 72)

Grzegorzczkova (in Vaňková, 2005, str. 75) vymezuje kategorie prvního a druhého řádu; mezi ty základní patří substance, vlastnosti, vztahy a události, mezi ty doplňující pak kvantita, čas, modalita, evaluace a exprese.

Vždy kategorizujeme, když přiřazujeme exemplář k určitému druhu (např. pes, šelma, město apod.). Je to umožněno našimi poznávacími a percepčními schopnostmi, které umožňují zobecnění, analogii, analýzu a syntézu, dedukci; velkou roli zde může hrát také imaginace. Vycházíme přitom z kategorií již přítomných v jazyce, ale jsme schopni využívat tyto procesy i situačně, v různých kontextech. (Vaňková, 2005, s. 75) Věc tedy zařadíme do určité „nádoby“. Pokud řekneme strom, implikujeme tím, že označovaná věc má vlastnosti stromu. (Vaňková, 2005, s. 76)

Pojetí kategorie jako nádoby konkuruje Lakoffův přístup (založený na teorii americké psycholožky Roschové), který vnímá kategorie ve smyslu centrum – periferie. Mnohdy totiž může být problematické zařadit věc do kategorie (např. *meloun* mezi zeleninu), neboť s ní nesdílí všechny typické vlastnosti. (Vaňková, 2005, s. 76) V tomto pojetí by byla *okurka* reprezentativním, ideálním exemplářem kategorie *zeleniny*, kdežto *meloun* by se octl na samotném okraji této kategorie, mající jen některé její vlastnosti. S tím úzce souvisí pojem prototyp, o kterém bude pojednáno dále.

2.6.2 Prototypy a kategorie

Na rozdíl od klasického pohledu kognitivní lingvistika nevnímá kategorie jako uzavřené „krabičky“. Pokud si například položíme otázku, kdy se kmen stává vrchem stromu, či kde je rozdíl mezi větví a větvičkou, narážíme na nepřesné hranice kategorií. (Ungerer a Schmid, 2006, s. 7). Takovouto klasifikaci běžně nazýváme kategorizace a má za výsledek kognitivní kategorie, jiným termínem koncepty. (Ungerer a Schmid, 2006, s. 8)

Roschová (in Ungerer a Schmid, 2006, s. 19) tvrdí, že kategorie jsou budovány na základě prototypů, ke kterým se obracíme jako k bodům reference při posuzování, jestli prvek do kategorie patří či nikoliv. Východiskem pro budování kategorií jsou právě prototypy, kolem kterých kategorie vzniká. (Ungerer a Schmid, 2006, s. 23).

Při konstrukci prototypu můžeme použít škálu „dobroty“ nebo „typičnosti“ (scale of goodness, scale of typicality), přičemž se vychází z dobrých a špatných příkladů zkoumané kategorie. (Ungerer a Schmid, 2006, s. 17) To nás vede ke zjištění, že kategorie nejsou pevně ohraničeny; spíše pracujeme se stupni typičnosti, hodnocením dobroty příkladu.

Autoři Ungerer a Schmid (2007, s. 19) rozlišují mezi vágností hranic v reálném světě a neostrostí hranic kategorií ve světě jazykovém. Vágnost a neostrost se v některých případech potkávají (např. *hora*). Důležitá je pro kognitivní lingvistiku právě neostrost hranic kategorií v jazykovém světě, dána kognitivními kapacitami mysli. (Ungerer a Schmid, 2006, s. 22) Tyto hranice dále zkoumal také Labov (zjišťoval konzistenci v hodnocení rodilými mluvčími) – přišel mimo jiné na to, že velmi záleží na kontextu, ve kterém o kategorii uvažujeme. (Ungerer a Schmid, 2006, s. 22).

Při zkoumání prototypů a kategorií hrají důležitou roli atributy (atributem k *pštros* je například jeho vlastnost *umí rychle běhat*). Nedá se sestavit úplný seznam atributů daného jazykového výrazu, ale zdá se, že představují jeden z nejlepších empirických způsobů při popisování kategorií. (Ungerer a Schmid, 2006, s. 26) Některé atributy jsou sdílené téměř všemi členy kategorie a zdají se pro ni nejdůležitější. (Ungerer a Schmid, 2006, s. 27) Některé atributy se ale prolínají mezi členy; jeden člen může mít atributy AB, druhý BC, třetí CD – proto i „špatné“ příklady zůstávají v kategorii a dopomáhají její vnitřní struktuře. Wittgenstein tento princip nazval „rodinná podobnost“. (Ungerer a Schmid, 2006, s. 29) Pokud vztáhneme atributy na prototypy, můžeme říct, že prototyp určité kategorie sdílí s ostatními členy kategorie nejvíce atributů. (Ungerer a Schmid, 2006, s. 32). Důležitým faktem ale zůstává, že atributy nepředstavují mentální reprezentaci kategorie, ale slouží k jejímu popisu. (Ungerer a Schmid, 2006, s. 43)

Výzkumy také dokazují, že kategorizace může mít 2 stádia – napřed člověk vnímá objekt jako celek (holistické vnímání), potom dochází k jeho rozložení na jednotlivé atributy – tento jednotný celek v první fázi bývá nazýván gestalt a vychází z gestalt psychologie. (Ungerer a Schmid, 2006, s. 36) Toto má spojitost i umístěním člena kategorie na škále typičnosti (Ungerer a Schmid, 2006, s. 40), zejména pokud jde o organismy a konkrétní objekty. (Ungerer a Schmid, 2006, s. 43)

2.6.3 Závislost na kontextu a kulturní modely

Prototypy nejsou stálé, mohou se měnit vlivem kontextu, ve kterém se vyskytují – tak se posunují i hranice kategorií. (Ungerer a Schmid, 2006, s. 45) Kontext určuje prototyp, který bude v danou chvíli funkční (např. ve větě „*Otevřel dveře a tam stála pěkná mladá žena se psem v náručí*“ se nám nevybaví vlčák, který jinak patří mezi prototypičtější psy) a hýbe se členy uvnitř kategorie (lepší a horší příklady). (Ungerer a Schmid, 2006, s. 46) V naší mysli se

ukládá z naší zkušenosti velké množství kontextů. Kategorie jsou určovány nejen bezprostředním kontextem, ale i ostatními kontexty, ve kterých se normálně vyskytují a které jsou v naší mysli uloženy společně. Tyto kognitivní reprezentace, náležící k jednomu poli, se nazývají kognitivní modely. (Ungerer a Schmid, 2006, s. 49) Např. pláž nám bude evokovat kontext opalování, plavání, pikniku apod., z nichž je každý rozvinut dalšími kategoriemi (např. lidé, slunce apod.) (Ungerer a Schmid, 2006, s. 50).

Kognitivní modely nefungují univerzálně, ale jsou závislé na kultuře jazykového společenství (člověku z Německa pravděpodobně pláž nebude evokovat ty samé kategorie, jako člověku ze Španělska). Proto kognitivní modely závisí na kulturních modelech. (Ungerer a Schmid, 2006, s. 51) Tyto kulturní modely mohou podléhat změnám v čase. (Ungerer a Schmid, 2006, s. 53) Jsou také nazývány naivními modely, protože často mohou být až v rozporu s expertními modely vycházejícími z přesných dat. Naivní modely jsou založené na „neformálních pozorováních, tradičních přesvědčeních i pověrách.“ (Ungerer a Schmid, 2006, s. 56)

2.6.4 Prototypy a pojmy

Existují dva způsoby kategorizace; proti sobě zde podle kognitivistů stojí kategorie přirozené (s neostrými hranicemi, vycházející z přirozeného světa) a kategorie logické. S první kategorií jsou spjaty prototypy a s druhou pojmy. (Vaňková, 2005, s. 83)

Pojmy tvoří součást vědeckého uvažování, mají za účel nás informovat, a to s významovou přesností a jednoznačností. Uplatňují se ve stylech reflektujících objektivní a racionální přístup ke skutečnosti (např. odborný a administrativní styl). Naproti tomu prototypy jsou ve značné míře subjektivní, jelikož při jejich budování dochází k nepřesné generalizaci a jsou ovlivněny kulturním dědictvím určitého jazykového společenství; odrážejí emocionalitu a hodnocení. Proto má prototypové pojetí významu své místo v „antropocentrických stylech jazyka“ (např. frazeologie, anekdoty, ústní lidová slovesnost, umělecké texty, ale i bulvární tisk a reklama). (Vaňková, 2005, s. 83)

V souvislosti s pojmem prototyp se objevuje také pojem stereotyp, který se u některých autorů chápe téměř synonymně, jiní ho odlišují hlavně podle kontextu, ve kterém se vyskytuje. Pojmu stereotyp se dnes užívá v oblasti sociologie, sociolingvistiky, sociální psychologii, v etnologii, kulturologii, ale i ve filosofii; týká se hlavně sociálního rozměru slov a představ, které vyvolávají (jsou společensky a kulturně podmíněné). (Vaňková, 2005, s. 84)

Naopak pojem prototyp funguje spíše v kognitivní psychologii a psycholingvistice a je ho užíváno spíš pro označení skutečností tak, jak jsou utvářeny pomocí konceptualizačních procesů v mysli. (Vaňková, 2005, s. 84) Podle Gregorczykové lze obecně říci, že prototyp se používá většinou v souvislosti s věcmi, kdežto o stereotypech se mluví ve spojitosti s lidmi (skupinové a etnické stereotypy).

Jedním z hlavních rysů prototypu/stereotypu je subjektivní generalizace. Vlastnosti jednotlivé věci či několika příkladů dané věci jsou připisovány všem předmětům dané kategorie, bez důkladnějšího zamyšlení, přičemž některé stereotypy jsou v nás hluboce zakořeněny a v jazyce silně fixovány, přestože víme, že realita může být jiná. (Vaňková, 2005, s. 86) Vaňková však také upozorňuje na to, že v různých kontextech může být aktivována různá poloha stereotypu (např. Cikán skýtá především negativní konotace, ale cikánské písně a kočovný způsob života pro lidi představuje něco divokého, nespoutaného, svobodného). (Vaňková, 2005, s. 87)

V rámci stereotypů se potom také rozlišují heterostereotypy a autostereotypy, které se orientují podle perspektivy mluvčího („my“ vs „oni“) (např. rozdíl mezi ženským a mužským obrazem muže). (Vaňková, 2005, s. 84) Jsou to „specifické formy stereotypů, tedy fixovaných postojů, které si vytvářejí členové skupin k sobě samým (autostereotypy) a k jiným sociálním skupinám (heterostereotypy). V autostereotypech se vyjadřuje vědomí skupinové příslušnosti, v heterostereotypech vědomí odlišnosti od jiných skupin.“ (Petrusek, 1996, s. 118) Vznikají bez našeho vědomí, bez racionálních důvodů a jsou předávány v tradicích, ústní lidové slovesnosti apod., přičemž u autostereotypů jde ve větší míře o idealizaci vlastní skupiny. (Petrusek, 1996, s. 118)

2.7 Reflexe významu a jeho popis

2.7.1 Kognitivní definice

Pro vysvětlení významu kognitivní lingvistiky nestačí jeho neutrální denotační složka; je pro ni důležitá právě složka, ve které se projevují aspekty kulturní a poznávací, a to konotační. Z té totiž často vychází významy přenesené, frazémy a různé aktualizace, především v uměleckých textech. (Vaňková, 2005, s. 29) Kognitivní lingvistika tedy nepoužívá definici vystihující denotační složku významu, ale definici kognitivní; ta od sebe přísně neodděluje mimojazykové a jazykové, je pro ni stěžejní, jak je daný pojem vyjádřen v jazyce v běžné komunikaci. Tyto definice jsou poněkud obsáhlejší, přičemž neposkytují pouze základní údaje nutné pro

identifikaci popisovaného, ale i rysy, které se v jazyce projevují ve vzájemných vztazích (hlavně konotace). (Vaňková, 2005, s. 31)

Klasická slovníková definice popisuje daný jev napřed obecně (sém generický), posléze se přidá aspekt, který jev odlišuje od ostatních jevů (sém specifikací). Slovníkové definice (jako definice objevující se v SSČ, SSJČ) popisují denotační složku významu, jejich cílem je uzavřený popis a před rozsahem významu dávají přednost jeho obsahu. (Vaňková, 2005, s. 79) Tato definice je typická pro strukturalismus, který používá k popsání významu slova sémické (komponenciální) analýzy – vidí tedy význam jako rozložitelný na jednotlivé sémy. (Vaňková, 2005, s. 77)

Naproti tomu v kognitivní lingvistice je k významu přistupováno synteticky a synkreticky – složky významu nejsou popisovány jako „stavebnice“, v potaz je bráno hlavně hledisko kontextu/kontextů, „vůle ke komplexnímu, holistickému náhledu na význam v souvislosti s celkovým porozuměním textu, jazyku a světu, snaha integrovat do studia významu konotace, vycházet z životních zkušeností mluvčích a jejich hodnotového systému.“ (Vaňková, 2007, s. 75)

S tím vším pracuje kognitivní definice významu, které chápe význam jako „prototypový způsob pojetí předmětu v lidské mysli.“ (Vaňková, 2005, s. 80) „Podle kognitivního pojetí má význam tělesný, zkušenostní a subjektivní, respektive inter-subjektivní základ.“ (Vaňková, 2005, s. 80) Do definice se promítá obraz daného jevu spolu s metaforami a metonymiemi, ve kterých je pojem užít; centrální jsou pro tuto definici konotace. Význam tedy zahrnuje nejen to, jak si lidé vykládají pojem při percepci, ale i za jakým účelem (s jakými konotacemi) ho užívají při produkci. (Vaňková, 2005, s. 80) Tato definice by měla být založena na lidské zkušenosti a udávat pomocí popisu aspekty jevu pro něj prototypické a charakteristické. (Vaňková, 2005, s. 81). Úkolem sémantické definice je popsat, jak je určitá věc vnímána průměrným rodilým mluvčím daného jazyka, co pro něho znamená, které její aspekty a vlastnosti a další skutečnosti s ní spojené vnímá tento mluvčí jako důležité a pro danou věc charakteristické. (Vaňková, 2005, s. 82)

Klasická (logická definice) nachází uplatnění v objektivním jazyce a stylu, zatímco prototypová definice více sedí popisu přirozeného obrazu světa a stylům subjektivním. (Vaňková, 2005, s. 83)

2.7.2 Hledání konotací

Mnohé sondy do jazykového obrazu světa přinesly potřebu všimnout si neustálé oscilace mezi poznávací, konotační a kolokační složkou významu. Konotační složka je tvořena hlavně „citovými a volnými postoji mluvčích“ a funguje na základě asociačních mechanismů. (Šlédrová in Vaňková, 2001, s. 80). Cílem kognitivní lingvistiky je odhalovat vztahy mezi jednotlivými jazykovými výrazy a zkoumat „podíl asociačních mechanismů při vytváření vztahů mezi mentálními reprezentacemi těchto jednotek.“ (Šlédrová in Vaňková, 2001, s. 80). Je zde také předpoklad, že asociace se projevují v kolokabilitě lexikálních jednotek. (Šlédrová in Vaňková, 2001, s. 81).

Vaňková (2005, s. 88) uvádí několik způsobů, jak můžeme objektivně odlišit individuální asociace od interindividuálních, sdílených konotací, stěžejních pro výzkumy kognitivní lingvistiky. Jedním z nich je hledisko kvantitativní, přičemž se zkoumá frekvence, opakovanost určitého rysu v „různých výpovědích a kontextech.“ (Vaňková, 2005, s. 88) Toto hledisko je statisticky dokazatelné a lze pro ně využít například údajů z korpusu. Naproti tomu kvalitativní hledisko zkoumá míru fixovanosti daného rysu zkoumané jednotky v jazyce. Ta se projevuje v několika oblastech, z nichž může být vysledována, a těmi jsou:

- a) „způsoby pojmenování předmětu, etymologie, motivační poukazy“ (např. *duše* v souvislosti s *dýchat*) (Vaňková, 2005, s. 88)
- b) přenesené významy (např. *krysa* jako zrádce; bývají vyjádřeny i ve slovnících)
- c) významy odvozených jednotek, které jsou ve shodě se zjišťovanou konotací (*papouškovat* – opakovat jako papoušek)
- d) frazémy, jejichž význam je ve shodě s dokládáním aspektem (např. *pilný jako včelka*)
- e) význam některých konstatování, která fungují jako „diagnózy“ (např. *jako by to ani nebyly sestry*)

V jednotlivých jazykových oblastech se projevují jazykové konotace, kdežto v bodě e) se již pohybujeme v oblasti konotací textových (ty lze dohledat hlavně v textech). V kognitivní lingvistice existují názory, které se přiklání spíše ke zkoumání konotací jazykových; někteří badatelé však argumentují tím, že hranice mezi těmito konotacemi je pružná a neostrá a že každá textová konotace může být „potenciálně jazyková“, takže by na ně měl být brán zřetel a měly by být předmětem zkoumání. (Vaňková, 2005, s. 89)

Jako texty vhodné pro zkoumání textových konotací se jeví folklórní texty, vtipy, anekdoty (vhodné např. pro zkoumání stereotypu skupin), známé hity a reklama, úryvky z filmů. Přínosné

jsou také umělecké texty, ačkoliv někteří oponují tím, že umělecká sféra je do vysoké míry individuální; avšak abychom jí jako čtenáři porozuměli, musí se opírat o něco sdíleného, a to společensko-kulturní konotace (např. využití modré barvy v poezii, kde signalizuje odcizení, něco chladného, nedostupného). (Vaňková, 2005, s. 90)

2.8 Antropocentrismus a metaforičnost

Je vhodné ještě zmínit několik aspektů jazykového obrazu světa, aby jeho popis byl úplný, přestože se jich naše práce dotýká pouze okrajově, a to je antropocentrismus a metaforičnost.

2.8.1 Antropocentrismus

„Středobodem světa, centrem, které určuje (mou) lidskou perspektivu, je (mé) lidské, subjektivně prožívané tělo“ – k tomu se vztahují jeho vlastnosti (např. výška), orgány, smysly apod. (Vaňková, 2005, s. 60) S tím souvisí i představová schémata, např. uvnitř-venku, celek-části atd. Antropocentrismus jazyka není zřetelný pouze ve slovní zásobě, ale je vidět i v gramatických kategoriích (např. číslovky – jednička značí individualitu). Člověk stojí v centru slovní zásoby – jako příklad můžeme uvést míry (*loket, palec*, ale i *hrst*) či velké množství metafor tvořených na základě lidského těla (*hlávka zelí, krk houslí*), stejně tak jako mnoho frazeologických jednotek. (Vaňková, 2005, s. 62)

V souvislosti s antropocentrismem je nutné zmínit také vnímání prostoru, přičemž centrem je opět člověk (např. *stát někomu po boku* – vyjádření blízkosti, či *šel, kam ho oči vedly a nohy nesly*). (Vaňková, 2005, s. 63)

Dalším projevem antropocentrismu v jazyce je antropomorfismus – člověk má sklony věci kolem sebe polidšťovat (*zlobí ho srdíčko, pes žárlí*). (Vaňková, 2005, s. 64)

Antropocentricky přemýšlíme také v rámci kategorie svůj/cizí, přičemž vlastní s sebou nese kladné konotace a cizí naopak (např. *osvojit si, odcizit se*). Není to patrné pouze v sémantice, ale obecně takto prožíváme svět a může se to projevit i v našem životě; patří sem xenofobie, rasismus, sdílení stereotypů apod. (Vaňková, 2005, s. 65) Tato tematika je běžně předmětem sociální psychologie a psycholingvistiky, zejména co se příslušníků různých sociálních skupin týče. (Vaňková, 2005, s. 65) Gramaticky se opozice vlastní/cizí projevuje jako *my* vs *oni*. Tento aspekt antropocentrismu (v souvislosti se stereotypy, autostereotypy a prototypy) nás bude v naší práci zajímat nejvíce.

2.8.2 Metaforičnost jazykového obrazu světa

Dalším rysem našeho konceptuálního systému je jeho metaforičnost. Nejedná se pouze o inovativní metaforu uměleckého stylu; metaforu potkáváme všude – je signifikantní v každodenní komunikaci, v publicistice, v reklamě. (Vaňková, 2005, s. 92) Co se týče vědy, jednoznačnost vyjadřování metaforu nevylučuje a sama jí hojně využívá (např. *netýkavka nedůtklivá, kladívko a kovadlinka*). V lingvistice metaforu zkoumá nejčastěji lexikologie. Buď je na ni hleděno jako na nepřímou nominaci, nebo na jeden ze způsobů tvoření nových slov, a to rozšiřováním počtů významů slov. (Vaňková, 2005, s. 93)

Metafora se dělí podle fixovanosti v jazyce na metaforu uzuální a aktuální. Uzuální metafora používáme běžně (např. *ručičky* u hodinek). Aktuální metafora ukazuje tvořivost autora – použití nalézají zejména v umělecké literatuře, ale nejen tam – neotřelé metafora se nacházejí se např. v publicistice a v reklamě. (Vaňková, 2005, s. 94) U uzuální metafora se ještě rozlišuje mezi metaforami lexikalizovanými (těmi, které vznikly ustálením) a pojmenovacími (jsou utvářeny primárně za účelem pojmenování – např. *velký třesk*). (Vaňková, 2005, s. 95)

V poslední době jsou metafora předmětem lingvistického bádání, přičemž se změnil způsob jejich zkoumání; dříve se hledělo nejvíc na jazykovou formu metafora, na jejímž základě byly metafora tříděny, ale motivace byla upozaděna. Kognitivní věda se však zaměřila na metafora uzuální a zkoumá hlavně motivaci metaforických vyjádření. (Vaňková, 2005, s. 96) Lingvisté přišli na to, že metafora nenáleží jen jazyku, ale že na ní je založen také náš konceptuální systém, způsob našeho myšlení – na jedné straně ji používáme k vyjadřování, na straně druhé svědčí o způsobu, jak je náš konceptuální systém vystavěn.

Bylo také zjištěno, že naše myšlení vychází z naší tělesné zkušenosti – proto je tolik uzuálních metafor ve spojení např. se společenskými či charakterovými vlastnostmi osob. Metafora je „jedním z prostředků myšlení o abstraktních jevech“, proto se metafora hojně používá ve vědě. (Vaňková, 2005, s. 97) Zde je patrná také poznávací síla metafora, kdy na základě nám známé a zvládnuté věci jsme schopni pochopit věci nám neznámé. (Vaňková, 2005, s. 97)

Podle Vaňkové (2005, s. 99) je metafora v kognitivní lingvistice „záležitostí pojmotvorných procesů, jazykové vyjádření je druhotné.“ Zároveň se jedná o podstatný aspekt našeho pojmového systému, ne pouze o okrajový. V kognitivní lingvistice je zkoumána hlavně motivace metafor.

Nejde tedy pouze o pojmenování jevu jevem jiným, ale i o to, že pomocí jednoho jevu jev druhý vnímáme. Mezi nosičem / cílovou oblastí (např. *klíč*) a tématem / zdrojovou oblastí

(např. *zamykání* Vltavy) existují jisté pravidelnosti, které jsou předmětem zkoumání kognitivní lingvistiky. (Vaňková, 2005, s. 100) Toto také dokazuje Lakoffova teorie konceptuální metafory – „dokládá přenášení struktury poznání z jedné oblasti do druhé (ze zdrojové oblasti do cílové) v každodenním myšlení a vyjadřování.“ (Vaňková, 2005, s. 100) Tomuto procesu se říká mapování. (Vaňková, 2007, Nádoba, s. 69) Pokud např. uvažujeme o hněvu jako o oblasti cílové, zjistíme, že zdrojovou oblast představuje horko. „Inference, které si tvoříme, jsou v cílové oblasti (...) vzájemně propojeny stejným způsobem jako v oblasti zdrojové.“ (Vaňková, 2005, s. 101)

Výše zmíněný typ metafory označují Lakoff a Johnson za metafory strukturní. V tomto typu je často oblast cílová abstraktní (těžko bychom ji bez pomoci metafory vyjádřili) a zdrojová oblast je ukotvena v naší zkušenosti. Další typ metafory představuje metafora orientační – systém těchto metafor má základ v orientaci našeho těla v prostoru („nahore“ a „dole“ apod.). Posledním typem je metafora ontologická, která se zakládá na naší zkušenosti s konkrétními předměty, co materiálně existují (např. mluvíme-li o *křehké psychice*). (Vaňková, 2005, s. 71)

Vaňková (2001, s. 22) píše, že podle lingvistů jsou pro náš vztah k realitě a v našem lidství důležité dva základní aspekty – naše tělesnost (viz výše) a schopnost představivosti; od těchto dvou se pak vše odvíjí. Schopnost představivosti dává do souvislosti hlavně s metaforičností. Na základě těchto dvou rysů je pak konstruován náš obraz světa.

3 Stručná historie regionu

Pro pochopení jazykového obrazu Choda musíme napřed stručně pojednat o historii regionu Chodsko, neboť ta má zásadní vliv na formování konceptu a je důležitá pro porozumění autostereotypu a heterostereotypu Chodů.

V této kapitole budeme vycházet hlavně z publikace Eduarda Maura *Kozina a Lomikar* (1989).

Přestože Chodi byli zmiňováni již v souvislosti s bitvou u Brůdku, ze jmen vesnic a chybějících dalších důkazů se zakládání chodských osad datuje do průběhu třináctého století. Za střežení hranic se Chodům dostávalo mnohých privilegií, ale svobody nikoliv (ačkoliv se to často mylně traduje). Jejich postavení bylo zvláštní také tím, že podléhali přímo králi, nikoliv šlechtě – z finančních důvodů byla tato oblast často v zástavě.

V následujících stoletích Chodové dostali značné výsady, navíc byla potvrzena privilegia zakládající se do té doby pouze na obyčeji. Jednu z nejdůležitějších výsad ustanovovala listina Jana Lucemburského z roku 1325. V roce 1456 se obce sjednotilo do jednotné obce 11 chodských vsí, čímž ovládly chodský soud. Vytvořily tak společenství, které vlastnilo svoji pečeť a svůj praporec (ten však zobrazoval pár plstěných bot, nikoliv hlavu psa).

Navzdory místnímu přesvědčení, že jsou Chodové oproštěni od roboty, tomu tak nebylo – do třicetileté války zde nefungovalo podnikání, pro které byla potřeba pracovní síla poddaných (dvory, pivovary apod.). Postupně, zejména v 16. stol., ubylo na významu strážení hranic, jelikož lesy prořídly a hranice se staly stabilnější. Změnil se i náhled na právní platnost výsad celkově, a proto byly brány jako platné pouze ty, které byly v písemné podobě. Chodové tedy často uváděli ve sporech výsady, z nichž se spousta zakládala na zvycích, a někdy byla tato privilegia např. kvůli ngramotnosti obyvatelstva špatně interpretována.

Za příslib, že již nebudou podléhat městu Domažlice, se Chodové vykoupili ze švamberské zástavy; kvůli neschopnosti platit dluhy však o svoji vytouženou svobodu přišli a ocitli se zpět v rukou domažlických.

Pověstným Lammingerům z Albenreuthu bylo Chodsko dáno do zástavy ve třicátých letech 16. století; posléze je dostali dedičně. Nová vrchnost nerespektovala domnělá chodská privilegia, a tak Chodové poslali několik výprav za císařem Ferdinandem, leč marně. Chodové byli nuceni robotovat, navíc jich mnoho muselo přestoupit na katolickou víru. Císař svými rozhodnutími z roku 1628 a 1630 nařídil Chodům uznat poddanství a poslušnost rodu Lammingerů.

Onen známý „Lomikar“ byl celým jménem Volf Maxmillián Lamminger. Zprotivil si Chody nejvíce tím, že jim zabavoval poddanské pozemky a ještě víc lpěl na robotě svých poddaných. Tyto faktory vedly k povstání, které se v podstatě od ostatních povstání, jež probíhala ve stejné době, lišilo hlavně argumentací Chodů svými privilegii. Stále chodily delegace Chodů za císařem; ten je přijal, ale potvrzení privilegií odmítl. Povstání bylo potlačeno, ze dvou odsouzených k smrti byl popraven pouze jeden, a to Jan Sladký Kozina, v Plzni dne 28. 11. 1695.

Chodové se bouřili ještě jednou, a to proti Stadionům v 18. století. Znovu posílali delegace do Vídně, s podobným neúspěchem. Toto hnutí se přidávalo k dalším hnutím této doby, které usilovalo o snížení robot. Tyto protesty stimulovaly reformy Marie Terezie a Josefa II.

V době národního obrození vzrostl národopisný zájem, a tak se na Chodsko dostávají například Karel Jaromír Erben a Božena Němcová. Ta literárně ztvárnila kozinovskou tradici ve svých Obrazech z okolí domažlického. František Palacký do jisté míry také přispěl k heroizování této krajiny; zasadil do tohoto území i takové bitvy, které se zde neodehrály (kromě 1040 a 1431) – důvodem by mohlo být vnímání střetu německého živlu a Chodů jako hrdinných strážců českého území. Ve 40. letech byla potom chodská povstání vnímána jako vzor vzdoru proti feudalismu. V době, kdy probíhaly tábory lidu, se pak tyto bouře staly symbolem útlaku české země a jejího boje proti německému národu. Chodské motivy lze spatřit i ve výzdobě národního divadla. Nejvíc se však o popularitu této oblasti zasloužil Alois Jirásek, který přichází na Chodsko roku 1882 a svými Psohlavci upevňuje kozinovskou legendu v mysli národa. Chodsko se tedy těšilo zájmu historickému, národopisnému, ale stalo se i jistým turistickým cílem – to vše formovalo v Chodech vědomí o své svébytné kulturní identitě, hrdosti na své tradice, do jisté míry to pomohlo i v jejich udržování.

4 Metodologie

Abychom zjistili, jak je slovo *Chod* fixováno systémově, budeme analyzovat hesla u lemmatu *Chod* v dostupných slovnících (i ve výkladových, etymologických, dialektických). Následně proběhne také analýza synonym *Bulák* a *Psohlavec*. Práce bude zaměřena i na etymologii slova *Chod* a jeho synonym, která je pro konstrukci jazykového obrazu Choda také důležitá.

Jak již bylo zmíněno, další sférou, ve které je patrný jazykový obraz zkoumané jednotky, je beletrie. Pro výzkum jazykového obrazu Chodů bylo proto vybráno několik knih beletristických, abychom ukázali stereotypy a konotace, které se s tímto slovem pojí. Byly vybrány texty představující kulturní dědictví, reprezentující kulturní modely a ukazující stereotypy fixované v jazykovém společenství.

Z tohoto pohledu se jeví nanejvýš důležité analyzovat Jiráskovy *Psohlavce*, neboť právě tato kniha přinesla Chodům věčnou slávu. Zároveň se jedná o zdroj vytváření heterostereotypu, protože Alois Jirásek byl člověkem žijícím mimo chodskou oblast, a tudíž píšícím o skupině, jejímž členem není. Jiráskovi *Psohlavci* chodskou historii značně romantizují a samozřejmě z ní vyjímají důležitý historický moment a události, které budou automaticky poskytovat konotace související s hrdinnějšími dějinami a specifickými pozitivními vlastnostmi chodského lidu. Tato kniha v mnohém posílila místní hrdost a dalo by se i říci, že ovlivnila místní autostereotyp, neboť oživila a proslavila kozinovskou legendu, tudíž i vlastnosti a konotace s Chody spjaté.

Tato kniha je také důležitá proto, že se řadí mezi klasiku, učí se o ní ve školách, tudíž o jejím obsahu vědí do určité míry i ti, již ji nečetli, a stereotyp Choda v ní podaný se tak udržuje v povědomí a je známější širší veřejnosti.

Pro zkoumání autostereotypu považujeme důležité dílo klenečského rodáka Jindřicha Šimona Baara. Od něj byly vybrány knihy *Hanýžka* a *Martínek* a *Chodská trilogie*, ve které J. Š. Baar fixoval obraz Chodů z druhé poloviny 19. století. Jindřich Šimon Baar je také známý autor a je zde předpoklad, že starší generace ho udržují v povědomí a stále by se mohl na utváření jazykového obrazu podílet.

Protože pro výzkum textových konotací jsou vhodné také folklórní texty, vybrali jsme pro analýzu některé Jindřichovy zpěvníky (kvůli dostupnosti 2–8) a různé výběry chodských pohádek a pověstí (viz níže).

Posledně také nesmíme opomenout publicistiku, proto jsme analyzovali několik místních periodik a jejich užívání slova *Chod*. V rámci publicistiky jsme také zkoumali korpus syn2013pub, kde jsme vyhledali nejčastější konotace, kolokáty a přívlastky, jež předcházely

slovu *Chod*. Výskyty byly doplněny o analýzu korpusu syn8, který obsahoval více materiálu. Zde byla zkoumána také frazeologie spjatá se slovy *Chod* a *Psohlavec*.

Z textů jsme nejprve vybrali pasáže, které se vyloženě věnují chodské povaze a podstatě, neboť ty nám nejvěrněji ukážou kolokace a konotace s tímto slovem spojené a nejlépe se blíží kognitivním definicím. U každé knihy jsme však věnovali pozornost i částem textu, které se věnují implicitním kognitivním definicím. Bereme na vědomí, že čím explicitnější je popis Chodů a chodské povahy, tím více se blížíme jazykovému obrazu Choda. Je nutné však v druhé řadě analyzovat i úryvky, které pojednávají o jazykovém obrazu Choda implicitně (jak jsme v teoretické části zmínili), jelikož nám ukazují důležité konotáty a jsou často pro beletrii, publicistiku, ale i pro ústní lidovou slovesnost přirozenější.

5 Analýza systémových dat

Abychom pochopili, jak je koncept Choda fixován v našem jazyce, je třeba se zabývat jeho definicemi ve slovnících.

Lexém *Chod* je z hlediska analýzy systémových dat problematický, protože jde o proprium, tedy nemusí být metodologicky zahrnut do hesláře sledovaných výkladových slovníků. Navíc jako proprium je oproštěn o některé významové aspekty, problematická je zde především synonymie. Existující jednotky, které mohou vykazovat určitý rys synonymičnosti, nebudou neutrální, půjde spíš o jistý druh přezdívký, resp. hanlivá (depreciativní) označení. Lze tedy např. uvést slovo *Bulák*, v němž je metonymicky akcentován typický rys chodského nářečí, přičestí *bul* místo původně středočeského *byl*.

5.1 Slovníky etymologické

Slovo *Chod* bylo nalezeno pouze ve Stručném etymologickém slovníku jazyka českého:¹

„Chod – obyvatel Chodska. V. chod (měl za povinnost chodit po hranicích a střežit je).“

V dalších etymologických slovnících (Machek, Rejžek) nebylo heslo *Chod* jako proprium nalezeno. Na etymologické hledisko tedy můžeme usuzovat z hesel ve výkladových slovnících, která ho často zmiňují – slovo *Chod* je zde charakterizováno jako utvořené ze slovesa „choditi“:

- a) „Chod – k choditi; sedlák s výsadními právy, chodící a hlídající zemskou hranici“ (Elektronický slovník staré češtiny)²
- b) „chod, -a, masc., výsadní sedlák, který měl po hranicích choditi a hlídati, zejména v krajině domažlické (domněnka, že by Chodové na Domažlicku byli potomci polských Hedčanů, je mylná); z téhož ched-, jako předešlé, bere na sebe časem povahu jména vlastního“ (Staročeský slovník Gebauerův)³
- c) „chodové – od toho, aby po lesích chodili“ (Jungmannův Česko-německý slovník)⁴

---

¹ viz *Stručný etymologický slovník jazyka českého*

² viz *Elektronický slovník staré češtiny*, dostupný z <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>

³ viz *Staročeský slovník Gebauerův*, dostupný z <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>

⁴ viz Jungmannův *Česko-německý slovník*, dostupný z <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovniky/>

Tyto tři slovníky akcentují službu Chodů jako chození a strážení hranic, z čehož je etymologie tohoto obyvatelského propria jasná.

5.2 Slovníky výkladové

Slovo *Chod* bylo nalezeno v následujících výkladových slovnících:

- a) Jungmannův česko-německý slovník:⁵ „CHOD, a, m., pl. Chodové, strážní a opatrovníci hranic a pomezí, k úřadu domažlickému příslušející, mají obdarování, svobody a výsady na zboží svá od mnohých králů českých. Slovo chodové, od toho, aby po lesích chodili, a od nepřátel opatrovali, zvláště od Němců, jestliže by chtěli do Čech vtrhnouti nepřátelsky, aby záseky dělali, a ty Břetislav svými listy svobodné učinil, aby oni i jich budoucí žádnému žádném platem povinni nebyli. Háj. na r. 1040. Nazváni též poslové, svobodníci, Gränzwächter, ...Bergbauern.“
- b) PSJČ⁶: „Chod, -a m. (pl. -ové) příslušník kmene, jemuž byla svěřena zemská stráž na Šumavě.“
- c) SSJČ⁷: „Chod, -a m. (1. mn. -ové) (Chodka, -y ž.) obyvatel Chodska: Ch-ové střežili západní hranice Českého království; Chodsko, -a s. kraj kolem Domažlic při západních hranicích Čech; chodský příd.: ch. kraj; boj za ch-á privilegia; ch-é nářečí; → přísl. chodsky: mluvit ch.“

5.3 Slovníky nářeční:

Hruškův Dialektický slovník⁸ chodský definici Choda nepodává. V Jindřichově Chodském slovníku⁹ je slovo *Chod* vyloženo:

„Chod, m. /t.Chodík, -ová; přechýl. Chodka, -ačka, -ovačka/, název obyvatel od pradávna usazených v pomezním pásmu záp. a jz. Čech a privilegovaných za ochranu zemských hranic; lat. Chodones /mn.č./, něm. Choden, Chodauer, Chodenbauer, t.z něm. Koth /Chod/ Kotten

⁵ viz Jungmannův *Česko-německý slovník*, dostupný z <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovníky/>

⁶ viz *Příruční slovník jazyka českého*, dostupný z <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/>

⁷ viz *Stručný slovník jazyka českého*, dostupný z <https://ssjc.ujc.cas.cz/>

⁸ viz HRUŠKA, Jan František. *Dialektický slovník chodský*.

⁹ viz JINDŘICH, Jindřich. *Chodský slovník*.

5.4 Slovníky speciální

V Ottově naučném slovníku¹⁰ je o Chodech pojednáno poměrně obsáhle, hlavně v souvislosti s jejich historií. Definice ze začátku hesla zní:

„Chodové, strážcové hranic zemských, pomezního hvozdu i přechodu jím vedoucích. Nejdéle zachovalo se zařízení takových stráží na západě našeho království, při Šumavě a Českém lese, v krajině domažlické a hradu Přimdy, odkud vedly důležité cesty do Bavor. Za dob pokojných chodili tito strážcové po hranicích a dbali, aby sousedé jich neztenčovali, hvozď královský bez práva nemýtili a v něm nelovili. V čas nebezpečností ohlašovali nepříteli a zdržovali jej zásekami, jimiž les (stezky) zaroubili.“ Ottův slovník naučný zmiňuje i přezdívku *Psohlavci*.

Definice v Ottově slovníku naučném je velice přínosná pro pochopení jazykového obrazu Choda; pro její obšírnost jsme vybrali především informace, které nejsou zmíněny v kapitole pojednávající o historii.

Ottův slovník pojednává detailně o povinnostech Chodů:

„Přisahali, že budou hlídky konati ve dne, v noci >dle povinnosti a pořádku jedné každé vesnice< po čas jednotlivým obcím vyměřený, tedy po >střídě<, jak se říkalo.“

„Kdykoliv se český král ubíral jejich končinami, vítali ho Ch. ve zbrani pod svým praporem u Klenče a uctivše ho po starém obyčeji soudkem medu, provázeli jej jako čestná stráž horami přes hranice.“

Stejně široce potom informuje o chodských privilegiích:

„Za těžké a často nebezpečné služby požívali Ch. zvláštních výhod a práv. Od jakživa byli lidem svobodným, nejsouce poddáni žádné vrchnosti, toliko samému zeměpánu.

„V území Chodů domažlických nesměl se žádný šlechtic zakoupiti nebo usaditi. Jsouce svobodní směli se po vůli kamkoliv stěhovati, přiřeňovati se i ve hromady se scházeti. Děti své dávali volně na řemeslo, cla a mýta neplatili po celém království. Lesů, jež chránili, směli volně užívati i honby v nich... Také měli právo volně ryby lovit. Robot a jiných služeb poddanských nekonali.“

I Ottův slovník ale zdůrazňuje nejistotu platnosti všech privilegií: „Do 14. stol. neměli Ch. jak se Emler domnívá, žádných psaných privilegií. I pak, kdy jimi byli obdařeni, neobsahovaly listy ty všech jejich výsad. Mnoho zakládalo se i nadále jako před tím na starodávném obyčeji.“

---

¹⁰ viz *Ottův slovník naučný*, dostupný z <http://www.digitalniknihovna.cz/nkp/periodical/uuid:7e11fe20-043e-11e5-95ff-5ef3fc9bb22f>

Ottův slovník také zmiňuje typickou zbraň Chodů: „Zbraň nosili vždy, i za dob, kdy podle usnesení sněmovního ostatním sedlákům dovolena nebyla. V XVII. stol., kdy Ch. byli zbaveni svých hraničářských povinností i svých práv, vzato jim také právo nositi zbraň. Jen >čakana< (čekan) zůstala mezi nimi až do našich dnů.“

Slovník poměrně detailně vymezuje oblast Chodska a dodává: „Chodové v okolí Přimdy a Tachova se zněmčili. Chodové domažličtí zachovali se ryze až po naše dny.“

Slovník se také zabývá majetkovými poměry Chodů:

„Ch. domažličtí, a jiné také, zabývali se rolnictvím, zvláště pak chovem dobytka. K XVI. století měli také dost rybníků. Mnoho užitků poskytoval jim hvozď Královský: dříví, popel, smolu, uhlí a dobytku jejich pastvu. Průmysl provozován hlavně domácí... Obchodní styky měli hlavně se sousedními Bavyry, jimž vyváželi obilí, dobytek a převážně máslo.“

Po pojednání o historii definice pokračuje:

„Potomci Chodů domažlických zachovali po dnes v mnohém svou rázovistost, jmenovitě v kroji a v řeči.“

Slovník také zmiňuje název *Buláci* (viz níže). Tak je nazval údajně Dobrovský, který jim jako první začal věnovat pozornost.

5.5 Chod v souvislosti slovotvorné

Pro pochopení jazykového obrazu Choda jsou důležitá i slova od lexému *Chod* odvozená. Mnoho z nich se nachází už v hesle „Chod“, další potom vystupují pod heslem vlastním.

a) Chodský

- **chodský** příd.: ch. kraj; boj za ch-á privilegia; ch-é nářečí; (SSJČ)¹¹
- **chodský** adj. k *Chod*. Chodský kraj, kraj, chodské nářečí, chodské vesnice, chodská práva *atd.* (PSJČ, samostatné heslo)¹²

b) Chodsko

- **Chodsko**, -a s. *kraj kolem Domažlic při západních hranicích Čech; (pod heslem Chod)* SSJČ
- **Chodsko**, -a n. *chodský kraj* (PSJČ, samostatné heslo)

¹¹ viz *Stručný slovník jazyka českého*, dostupný z <https://ssjc.ujc.cas.cz/>

¹² viz *Příruční slovník jazyka českého*, dostupný z <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/>

- Chodsko, s., území Chodů Domažlických, v širším a novějším smyslu Domažlicko. (Jindřichův Chodský slovník)

c) Chodsky

- **chodsky:** mluvit ch. (SSJČ, heslo Chod)

V definici v SSJČ můžeme pozorovat typické kolokáty s deriváty lemmatu *Chod*, a to hlavně kolokáty odvozeného adjektiva (chodský kroj, boj za chodská privilegia, chodské nářečí) a adverbia (mluvit chodsky). Z těchto definic je také možno vyčíst, že slovo *Chod* a jeho odvozeniny jsou spjaty se specifickou geografickou oblastí.

Tyto kolokace mají tedy přímou souvislost s konotacemi, které jsou pro jazykový obraz Choda důležité (kroj, historická privilegia, nářečí), viz dále.

5.6 Psohlavec

Synonymem ke slovu *Chod*, jak už jsme zmínili výše, v pasáži věnované lexému v Ottově slovníku naučném, je slovo *Psohlavec*, proslavené především Jiráskem. Ottův slovník etymologii této přezdívky vysvětluje takto:

„O Chodech domažlických víme, že v čas válečný přísahali k svému praporu vojenskému, na němž byla namalována psí hlava, pročemž jim >Psohlavců< přezdívalo.“

Ottův slovník má pro psohlavce samostatné heslo, a to:

„Psohlavci byli zvaní podle Stránského strážcové hranic. Přezdívku tu dostali Chodové od svého praporu, na němž byla namalovaná psí hlava.“

Jak je patrné z Jungmannova slovníku, tento název pro Choda zde byl ještě před Jiráskem:

„PSOHLAVEC, vce, m., kdo psí hlavu má...Domažličtí nazývají Chody tam bydlící Psohlavci.“

Psohlavci však byli nazýváni především uherští Tataři, a to Slováky. Podle Jungmanna to bylo proto, že měli hlavy podobné psům.

Jinak si vysvětluje etymologii přezdívky *psohlavec* Jindřich ve svém Chodském slovníku:

„psohlavci, m. /mn./, pojmenování Chodů domažlických, vzniklé z přezdívky někdy poč. 17. stol. /v. Roubík, Zápas Chodů za svobodu/; pův. význ. psohlavec = paličák, svéhlavý člověk /snad odtud, že Ch. neústupně hájili zemské hranice/

5.7 Bulák

V Ottově slovníku naučném můžeme najít ještě další synonymum ke slovu *Chod*, tj. *Bulák*:

„Bulák říká se přezdívkou Chodům kolem Domažlic obývajícím, kterážto zajisté odtud vznikla, že obyvatelé tito >bul< místo >byl< vyslovují.“

V Jindřichově slovníku¹³ můžeme potom sledovat slovotvorné hledisko tohoto pojmenování:

„Bulák, m., Bulka, ž. i Bulačka, mn.: Buláci = l. Chodové/podle tvaru bul, viz pozn. u hesla bulačina

Hruška¹⁴ ve svém slovníku zdůrazňuje mimo řeč i aspekt kroje:

„bulák, Chod z vesnice, kde říkali „bul“; potom Chod v starém kroji vůbec.“

5.8 Analýza definic

Téměř všechny definice, až na PSJČ a SSJČ, zmiňují chodská privilegia (ESSČ – s výsadními právy, GbSlov – výsadní sedlák, Jungmann – svobody a výsady, Jindřich: (...) privilegovaných za ochranu zemských hranic;); v Jungmannově slovníku jsou zmíněni mnozí králové čeští, kteří privilegia Chodům udělili, stejně tak jako v Ottově slovníku naučném, kde je širě pojednáno o jejich historii a chodským privilegiím je věnovaná zvláštní pozornost.

Všechny definice se věnují povinnostem Chodů a oblasti, která byla předmětem jejich služby, tj. státní hranici (ESSČ – chodící a hlídající zemskou hranici, GbSlov – po hranicích choditi a hlídati, Jungmann – strážící a opatrující hranici a pomezí, SSJČ – střežili západní hranice Českého království, Jindřich: (...) usazených v pomezním pásmu záp. a jz. Čech...ochranu zemských hranic). V Jungmannově slovníku jsou potom povinnosti Chodů specifikovány: (...)aby po lesech chodili, a od nepřátel opatrovali, zvláště od Němců, jestliže by chtěli do Čech vtrhnouti nepřátelsky, aby záseky dělali. V PSJČ není zmínka o hranici, ale geografické oblasti jejich působení, a to o Šumavě (přitom z části šlo spíše o Český les). Ottův slovník velice detailně vymezuje geografickou oblast Chodska a věnuje se jednotlivým povinnostem Chodů.

ESSČ a Gebauerův slovník potom zmiňují majetek Chodů a definují je jako sedláky, čímž Chody vykreslují nejen jako privilegované, co se svobod týče, ale připisují jim i větší majetek ve formě hospodářství. Ottův slovník naučný také zmiňuje rolnictví, chov dobytka a „dost rybníků.“ Dále z výkladu vyplývá, že kvůli nesčetným výhodám šlo o majetné sedláky. PSJČ,

---

¹³ JINDŘICH, Jindřich. *Chodský slovník*

¹⁴ HRUŠKA, Jan. *Dialektický slovník chodský*

SSJČ a Chodský slovník potom vidí Chody spíše z hlediska příslušnosti k regionu, se kterým jsou spjati (PSJČ – příslušník kmene...na Šumavě, SSJČ – obyvatel Chodska).

V Jungmannově a Ottově slovníku vyniká nacionalistický aspekt, kdy je zdůrazňována jejich služba v pohraničí jako služba proti Němcům. V Ottově slovníku potom vidíme zmínku o neponěmčení se domažlických Chodů. Na druhou stranu v Ottově slovníku nalezneme i zmínku o spolupráci Chodů a Němců sídlících v Bavorsku v pohraničí.

Co se týče konotací, můžeme definice shrnout následujícím způsobem: koncept Choda je spjat s představou o jeho historii – pojí se s ním konotace dávných chodských práv a výsad, ale především povinností (vycházejících také z etymologie lexému), které jsou vázané na určitou oblast (hranice, či geograficky přesněji Šumava). Z definic vyplývá, že jsou Chodové jsou s touto specifickou oblastí svázání, stejně jako zvyky a tradice, které se zde stále udržují. Tato oblast také vyniká specifickou mluvou a vymyká se okolí svými kroji.

V nejvíce vyčerpávající definici, a to v Ottově slovníku naučném, je pak detailně pojednáno o historii Chodska, o všech sporech s vrchností a postupném odnímání privilegií (Ottův slovník také zmiňuje v historii mnoho soudů, které Chodové podstoupili, aby se domohli svých práv), bitvou u Brůdku počínaje, Kozinou konče, což nás zase utvrzuje v tom, že historie tohoto regionu je vnímána jako velice specifická.

Můžeme také vysledovat proměnu jazykového obrazu Choda odrážející se v definicích; zatímco starší slovníky, nejvíce slovník Jungmannův, se zabývají chodskými povinnostmi a také privilegii, slovníky novější vidí Chody z hlediska obyvatelského a do historické perspektivy zapojují hlavně jejich tehdejší povinnosti – to by mohlo souviset s přesnějším historickým bádáním¹⁵. Co se odráží v definicích ze starších i mladších slovníků, je právě mluva, chodské kroje a zvyky.

Zkoumali jsme rovněž další dvě synonyma ke slovu *Chod*. Etymologie slova *Bulák* je poměrně jasná; vyplývá ze všech slovníků, kde toto označení pro Chody najdeme a je spjatá s místním dialektem. Stejný původ má i název pro označení tohoto dialektu – bulačina. Hruška potom zdůrazňuje, že Buláci jsou „Chodové ve starém kroji vůbec“¹⁶.

Původ slova *Psohlavec* jako synonyma pro Chody je zajímavý, neboť jím Chodové dříve označováni skutečně byli; nebyl to však zvláštní přídomek, nýbrž se toto označení blížilo nadávce. Jak už poznamenal Jungmann ve svém slovníku, hanlivě se tak kdysi říkalo Turkům

---

¹⁵ Junmann a Gebauer vycházejí z poněkud nepřesné Hájkovy kroniky.

¹⁶ Hruška, Jan František. *Dialektický slovník chodský*

a to samé platilo pro Chody. Pravděpodobně takto říkali Chodům ti, kteří nesympatizovali s jejich rebeliemi (lexém užil např. německý hejtman r. 1706). Je pravděpodobné, že slovo *Psohlavec* pozbylo hanlivého příznaku až ke konci 18. století. Symbolem statečnosti se stalo až po jeho užitím Aloisem Jiráskem, který umístil hlavu psa na chodský prapor – ten však podle historicky doložených informací měl na sobě vyobrazeny boty, nikoliv psa. (Nedvědová, 1977)

Etymologie přezdívky Psohlavci se ve většině definic vysvětluje přes bojový prapor (a zřejmě tak vychází z Jirásky), pouze Jindřich tento název vyvozuje z lidské vlastnosti, a to paličatosti. Jindřich ve svém slovníku zmiňuje, že tato přezdívka pochází již z 17. stol.

6 Analýza dat textových

6.1 Psohlavci

Jirásek v úvodu své prózy popisuje historický původ Chodů. Tento úvod by se patrně dal považovat za kognitivní definici v širším slova smyslu, neboť shrnuje téměř vše, co bylo nalezeno ve slovnících pod heslem „Chod“ a shoduje se z velké části s daty systémovými. Ze začátku tedy Jirásek definuje Chody: „Část její a nejdůležitější cesty, vedoucí tudy od Domažlic do Němec, opatrovali od nepaměti Chodové, lid jadrný, otužilý, postavy statečné, myslí udatné.“ (Jirásek¹⁷, 4) Dále je nazývá „českými hraničáři“ a vyjmenovává jejich privilegia a povinnosti, kde zároveň vidíme konotace s touto službou spojené. Zajímavé je spojení slova *hraničář* s adjektivem *český*; zřejmě jde o aspekt chránění české země před cizími a, jak uvádí Jungmann ve svém slovníku, hlavně před německými živly. Mohlo by to mít spojitost i s předávaným konstatováním, že Domažlice jsou „pevná vlasti hráz“, jak to je uvedeno i na Chodské bráně v Domažlicích.

Zde je důležité se zastavit a rozebrat jednotlivé části úvodu, protože ty také utvářejí kognitivní definici:

a) Zmíněná privilegia

„Odkakživa byli lidem svobodným, nejsouce poddáni žádné vrchnosti, toliko samému králi. V území jejich nesměl se žádný šlechtic zakoupiti nebo usaditi. Robot a jiných služeb poddanských, jakéž všechen lid selský velice tížily, Chodové nekonali žádných. Lesů, jež chránili, volně směli užívati a za starodávna v nich i bez překážky honili, cvičíce sílu svou na medvědech a vlci, kterých ještě v 17. století Šumavou hojně pobíhalo. Cla a myta po všem království neplatili, řemesla ve svém okresu volně provozovali. Bez překážky a po vůli směli se kamkoliv stěhovat a se přizpůsobovat, i ve hromady se scházet. Vlastní jejich soud »práva chodovského« zasedal každé čtvrté neděle v zámku neb hradu jejich v Domažlicích, skládaje se z »rychtáře chodovského«, vládou královskou ustanoveného, a z konšelů či rychtářů z vesnic chodských.“

---

17 Analýzu jsme prováděli na základě vydání Psohlavců z roku 2011 (JIRÁSEK, Alois. Psohlavci[online]. V MKP1. vyd. Praha : Městská knihovna v Praze, 2011. Dostupné z WWW:<http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/37/06/33/psohlavci.pdf>). V následujících příkladech vycházíme z tohoto vydání a v závorkách uvádíme pouze stranu, z níž citovaná pasáž pochází.

Výčet těchto privilegií potom souvisí s celým příběhem a podstatou chodských selských rebelií, kterými Jirásek Chody proslavil; líčí je zde jako lid, který uvykl svobodám větším, než měli ostatní lidé v té době. V úvodu je dál např. nazývá „svobodomyslnými muži.“

b) Zmíněné povinnosti

„Za dob pokojných chodili po pomezí a dbali, aby sousedé Němci hranic našich neztenčovali, hvozd český bez práva nemýtili, v něm nelovili a vůbec pychu v něm se nedopouštěli.“

V úvodu také Jirásek naráží na nebezpečnost této pohraniční služby, čímž nepřímě připisuje Chodům statečnost, na kterou dále v díle také často naráží.

„Kdykoliv český král ubíral se jejich končinami, vítali jej Chodové ve zbrani pod hlavním praporem svým, na němž psí hlavu v erbu měli, a uctívše knížete svého po starodávném obyčeji soudkem medu, provázeli jej jako čestná stráž horami přes hranice.“

V této části Jirásek popisuje prapor, který dal vzniknout synonymu slova *Chod*, a to kladné přezdívce *Psohlavec* (o reálném původu slova *Psohlavec* viz výše).

c) Zmíněné vybavení

„Spolehlivými společníky byli Chodům na těch pochůzkách a strážích velicí a silní psové, dobrou pak družkou čakana a za dob pozdějších ručnice, dlouhá i krátká. Zbraň nosili vždy i za dob, kdy podle usnesení sněmovních ostatním obyvatelům našeho království to dovoleno nebylo.“

V první kapitole zmiňuje Jirásek „chodskou krev“: *„Tu se vzbouřila v dudákovi chodská krev; zostra odpověděl a nezalekl se ani pak, když oba Němci jako rozzuření medvědi začali se naň sápat.“* V předešlém odstavci se mluví o tom, že dudákovi Němci nadávali do „psů robotných“ – „chodská krev“ by tedy mohla znamenat již zmíněnou svobodomyslnost, ale i bouřlivost, čemuž by svědčila i následující citace: *„Nic nebyli zaraženi, nic se vojska nelekali. Krev jejich byla pobouřena hněvem nad jednáním Lammingerovým.“* (s. 167)

Svobodomilovnost je líčena nejenom jako vlastnost, ale hájení starých práv i jako povinnost Choda: *„Nic nezapřel o té lípě staré, dovolává se práva své rodiny a starých privilegií od králů daných, jichž hájiti je každého Choda povinností.“* (s. 145)

Chodové sami také svoji skupinu vymezují. Často se slovo *Chod* objevuje v kolokaci se slovem *pravý* či v podobných kontextech; ukazuje nám to heterostereotyp ve fikci – nikde se přímo nepíše, co to znamená být „pravý“ Chod, ale všichni to podvědomě tuší. Na to poukazují tyto případy:

- „jako bych ani nebul pravej Chodovák“ (s. 105)
- „Co chcete volal stařec. Mordovat? Jste-li Chodováci, či mordýři? Tak byste chtěli svá práva?“ (s. 125)
- „Hukažte, že jsme ešče praví Chodováci!“ (s. 162)
- „Ha esli mě humlátí, bude líp, nežli se votročit kerak hovado. Habyste černí chodili, baby babský, ha ne Chodováci!“ (s. 176)
- „Nic se nebuďte. Hdo je pravý Chodovák, za mnú!“ (s. 176)
- „...haby nezapomily na tátu, habý Pavlík bul jak se patří Chodovák.“ (s. 225)

Chodsko je často líčeno jako jeden celek, který všechno prožívá spolu, což nám ukazuje jistou pospolitost (reálnou či autorovu domnělou):

- „Rokovali i proklínali, neboť s každým hloučkem šly hněv a nenávist k vrchnosti, šly a rostly pak a množily se po vsích, po všech končinách trpko zklamaného Chodska.“ (s. 126)
- „...a slyšeli, že druhové jejich uvržení jsou do vězení a že všechno Chodsko se vzbourilo.“ (s. 152)
- „...pak domů, do pokořeného Chodska, odešli“ (s. 200)

Černobíle vykreslený Lomikar má na Chody samozřejmě negativní názor a jejich vlastnosti popisuje takto: „Nepřestali by, dokud by kousek pergamenu v rukou měli. Jsou zchytralí, proto ted' dlouho mlčeli; ale jak by se jen trochu naskytla příležitost – Neznáte jich, pánové, jaký to tvrdý, houževnatý lid. Lpějí na všem, nač jen poněkud uvykli.“ Dále Lomikar označuje Chody jako „paličáky“. (s. 62)

Jirásek také nazývá Chody nepoddajnými: „Nikde ani známky bouřlivé nevole nebo smělého odporu, zrovna jako by nepoddajným Chodovákům byla zašla také všechna smělost a odvaha s jejich spálenými majestáty. Než v posupném tichu tom nebyla tupá rezignace, ani malomyslnost. Bouře v něm klíčila.“

Další z adjektiv, která Jirásek spojuje s Chody, jsou slova *neposlušný* a *bouřící se*, popř. používá označení *rebelové*:

- „...aby také jmenovaný již ortel v příčině neposlušných a bouřících se Chodů ve všech vesnicích chodovských na panstvích Jeho Excellence urozeného pána Maxmiliána Lammingera z Albenreuthu obzvláště byl ohlášen a veřejně čten, jakož se tímto činí.“ (s. 214)

- „*A jaké statné honce tu ráčíte mít, ‘ oslovil Lammingera jeden z hostí, cizí šlechtic, jenž přijel s hrabětem z Vrtby. Lamminger, jenž právě dopil plný pohár rudého, jiskrného vína, usmál se a pravil: ‘Statné ano, ale tvrdé. Musil jsem si je vycvičit. A dalo to, nežli velmožní páni Chodové si zvykli. ‘ ,To byli samí Chodové? Ti – ‘ ptal se hrabě. ‘Ano, ti rebelové. ‘“ (s. 239)*

Jirásek také věnuje velkou pozornost tomu, jak Chodové vypadali, což je pro něj při jejich charakteristice také určující a projevuje se výrazně např. tehdy, když se jejich nevšední vzezření odráží od ostatních přihlížejících:

- „*Za chvílku bylo nádvoří panské plno; a všechno zbělalo od bílých šerkových županů chodských. Muž vedle muže, těžký širák vedle širáku, tu tam jen některá čapka, tu tam zablesknutí kované čekany.*“ (s. 121)
- „*Širáky se mihly, Chodové na znamení úcty před císařským úředníkem obnažili své hlavy*“ (s. 122)
- „*V ulicích vedoucích z Hradčan k Novoměstské radnici zastavovali se i sbíhali lidé, aby pohlédli na neobyčejný průvod. Sedm sedláků, namnoze postav vysokých a statných, v bílých šerkových županech, v těžkých černých širácích, kráčelo prostřed čtyř mušketyrské. Vzadu nesl jeden z vojáků sedm těžkých, dubových čakan, Chodům odňatých na jejich hospodě...*“ (s. 149)
- „*Všude ticho, jen štěkot psů se někdy ozval ve vsi a chvílemi táhlé volání na výšinách kolem, kde bělaly se šerky chodských stráží.*“ (s. 159)

Za zmínku také stojí (jak již ukázaly předchozí citace), že v celém díle se objevují Chodové se symbolickými čakanami:

„*Ha hdo šel do města nebo do lesa, musel se na někýho vlčka huchystat. Já sám jsem nejednoho zabjíl. Sak by tuta čakana mohla povídat.*“ (s. 60) Dokonce si je Chodové vzali i s sebou na delegaci do Prahy.

O výjimečnosti Chodů nejsou přesvědčeni pouze oni sami: „*V soudní světnici hradčanské páni soudcové se chystali k odchodu. V právích doktor Petr Birelly, vystoupiv už ze stolice, pravil ke kolegovi Michalu Knechtovi, že takových sedláků, jako tito Chodové jsou, jistě není v celém českém království.*“ (s. 145) Tato citace také poukazuje na fakt, že jsou Chodové často líčeni jako sedláci: „*To je prokurátor těch domažlických sedláků, těch Chodů, co je včera zavřeli na Novoměstské radnici.*“ (s. 151)

Chodové jsou také často popisováni jako silní a statní:

- „Zoufalost sílila silné rámě chodské.“ (s. 184)
- „Zvědavě, tu tam soucitně hleděli na statné Chody v kožichách, v pláštích a v beranicích, kteří zachmuřeni, zamlkle na vozech seděli, majíce vedle sebe dítky své, chlapce i děvčátka.“ (s. 223)
- „Ze staré slávy chodské zbyla jen zář vzpomínek, jež posilovala statný Chodů rod, kdy všude lid úpěl v porobě a ve tmách poníženosti.“ (s. 241)
- „Vrat poblíže, před vojáky, stála skupina Chodů. Osmašedesát, většinou vysokých, statných mužů starých i mladších stálo tu bez čekan, vážně, zasmušile.“ (s. 229)

Autor líčí Chody, jak na „starou slávu pamatovali“ a byli si vědomi své historie, po které si stýskali a byli na ni náležitě hrdí (s. 39), stejně tak jako na svá privilegia i na své tradice:

- „Členové soudu apelačního hleděli ne bez účastenství na sedláky chodské, zničením posledních privilegií ohromené a dojaté.“ (s. 147)
- „Prapor v barvách chodských, ale beze znaku, prostý, jednoduchý; nicméně ho Chodové hlučně vítali. Byla podívána na posledního chodského praporečníka veliké postavy, jak se blížil s rozvinutou zástavou, vesele povívající v ranním větru.“ (s. 164)

Jiráskův závěr také popisuje hrdost Chodů na své tradice: „Od pokolení do pokolení šla o něm zvěst a zachová se, dokud v krásném Pošumaví, dokud v těch končinách u Domažlic, nám navěky památných, také krví chodskou hojně zkropených, bude statečný, řeči, mravu a kroji svých pradědů věrný rod bulácký, potomci Psohlavců.“ (s. 241)

6.1.1 Shrnutí analýzy Psohlavců

Vzhledem k tomu, že jde o historickou prózu, se Jirásek věnuje určitému časovému období, a to období chodských rebélií – jazykový obraz Choda potom vychází právě z této historické události. Níže uvádíme konotace nejvíce akcentované v Jiráskových Psohlavcích:

Chody určují tradice, řeč a kroj, na které jsou hrdí, a zároveň jejich historie – privilegia a povinnosti vázané na službu hraničářů – to je období, jehož dědictví v sobě stále nosí a ke kterému se upínají. K chodskému vybavení patří neodmyslitelně čakana a v díle symbolický prapor.

Jde především o sedláky. Pojí se s nimi vlastnosti jako svobodomyslnost, statečnost, neohroženost, pospolitost, nepoddajnost, hrdost, ale i tvrdost, paličatost, buřičství či

vznětlivost. Co se týče fyzické stránky, jsou často silní a statní. Existuje také kvalita „být pravým Chodem“, do které si čtenář pravděpodobně může dosadit z výše zmíněných vlastností.

6.2 Chodská trilogie a Hanýžka a Martínek¹⁸

Kniha Hanýžka a Martínek byla původně součástí Chodské trilogie; některé části se zcela shodují, objevují se zde stejné postavy a pasáže ilustrující jazykový obraz Choda jsou do větší míry identické. Proto se jeví záhodno, co se jazykového obrazu Choda týče, analyzovat tato díla jako celek.

V celém zkoumaném díle jsou největšími soudci chodského charakteru, a tudíž také jazykových definic a konotací především Jakub Fastr, Božena Němcová a samotný vypravěč. Většina definic pochází z myšlenek a promluv Jakuba Fastra, kněze, který strávil s Chody část svého života; zároveň je prudší povahy a těžce nese povinný přesun do Domažlic, který cítí jako velkou křivdu. Proto ačkoliv stojí ve sporu na straně chodských sedláků, akcentuje i jejich negativní stránky. To se projevuje hlavně v rozhovorech s Boženou Němcovou, která často funguje jako protipól; v jejich dialogích je podstata chodského charakteru vyjednávána. Takto Fastr kritizuje chodské sedláky, zatímco Božena Němcová vytyčuje jejich pozitivní kvality (zejména zpočátku díla, kdy je Božena Němcová Chodskem spíš nadšena) – v poslední části díla spíš Němcová sedláky kritizuje a Fastr se jí snaží vysvětlit původ jejich negativních vlastností. Vypravěč potom celé dílo prostupuje komentáři o zdejším lidu a funguje jako laskavý soudce pozitivních i negativních chodských kvalit. Ostatní komentáře o Chodech jsou poskytnuty dalšími hlavními postavami většinou v rozhovoru se sousedy.

Nutno poznamenat, že zkoumané Baarovo dílo straní chodským sedlákům; z této skupiny pochází nejdůležitější hlavní postavy (Královi, Klikovi), popisovány jsou hlavně jejich názory, postoje a celkově osudy, ačkoliv dílo přesto nevyznívá jednostranně, neboť autor uvádí i stinné

---

¹⁸ Analýzu jsme prováděli na základě těchto vydání:

BAAR, Jindřich Šimon a Jana ŠTEFÁNKOVÁ. *Hanýžka a Martínek: výbor z Baarovy trilogie* .... 6. vyd., 4. v Albatrosu, 1. v KMČ. Ilustroval Daniela BENEŠOVÁ. Praha: Albatros, 1972. Klub mladých čtenářů (Albatros).

BAAR, Jindřich Šimon. *Paní komisarka* [online]. rodon [cit. 2021-5-21]. Dostupné z:

<http://www.rodon.cz/admin/files/ModuleKniha/1357-pani-komisarka.pdf>

BAAR, Jindřich Šimon. *Osmáčtyřicátníci*. 4. vyd. v ČS. Praha: Československý spisovatel, 1975. Slunovrat (Československý spisovatel).

BAAR, Jindřich Šimon. *Lůsy: 3. díl Chodské trilogie*. 2. vyd. v Čs. spis., 1. vyd. ve Vybraných spisech. Praha: Československý spisovatel, 1958.

V následujících příkladech vycházíme z tohoto vydání a v závorkách uvádíme pouze stranu, z níž citovaná pasáž pochází.

stránky sedláků. Ve sporu o Lůsy vychází poněmčené obyvatelstvo v hodnocení velice negativně, stejně jako chalupníci, kteří se však v závěru díla se sedláky usmíří. Z toho vyplývá, že jazykový obraz Choda zakládá Baar především na chodských sedlácích, i když složení obyvatelstva bylo tehdy pestřejší. Proto jednou ze základních konotací plynoucích z tohoto díla je, že k „pravým Chodům“ se řadí spíše sedláci, neboť jsou to především oni, kteří dodržují tradice a nosí typické chodské vlastnosti.

Důležitá je poznámka správce školy Eisenhuta k začínajícímu učiteli Jindřichovi, jejíž optikou by měl čtenář tuto trilogii i Hanýžku a Martínka číst. „*Krále už znáte, dnes jste poznal Kliku, v těch dvou sedlácích máte obrázek celého Klenčí, ba celého kraje, takoví jsou: pracovití, šetrní, dobří, ale vznětliví a hrdí, ve zlosti bezohlední, praví Psohlavci.*“ (PK, s. 51) - takto sdílí svůj obraz chodské povahy Eisenhut. Jednotlivým chodským vlastnostem se tato analýza bude věnovat dále, neboť jsou rozebírány a ilustrovány po celém zkoumaném díle.

Stejně jako Jirásek i Baar vidí sepětí místního lidu s jeho historií, z které vyplývají mnohé jeho vlastnosti. Stejně se cítí i samotní chodští sedláci, kteří se vnímají jako hrdí dědicové své historie, a to především ve spojení s kozinovskou legendou. Implicitně je to možné pozorovat hlavně v jedné scéně, ve které vypravěč čtenáře s touto legendou seznamuje; většina známých sedláků je u Králů na „hyjtě“ a starý Taračka vypráví o Kozinově popravě, která tvrdé sedláky dojme až k slzám: „*Bledý jako smrt, s pěstmi i zuby zaťatými seděl u zdi Klika, seděli tak i ostatní sedláci a slzy jako hrachy padaly jim po hladkých lících na šerkové kazajky.*“ (PK, s. 112) I děti brečí, i když pořádně neví proč. Odkaz na dědictví kozinovské rebelie můžeme vidět i v dalších situacích:

- Král vysvětluje své ženě hrdost na kozinovskou tradici: „*Tu v ten čas se to ročí, co Kozinu nevinně popravili; to v nás dosud neshnilo, ale hlásí se ustavičně k životu.*“ (PK, s. 116)
- nelibá reakce sedláků na veřejné spráskání vojáka Salzmana: „*Jako jiskry pod popelem doutnaly v nich staré vzpomínky na ztracenou svobodu (...)*“ (PK, s. 107)
- Taračka vysvětluje rozdíl mezi ostatními selskými rebeliemi a tou na Chodsku: „*V rebeliích postrříleli a pověsili sedláky jako vrabců, nikdo cizí nemůže pochopit, proč my tak na Kozinu vzpomínáme. Musil by znát, jak se tu žilo před Kozinou, číst naše privileje královské a srovnat, jak tu na hranicích žijeme dnes.*“ (PK, s. 126) Tento rozdíl potom popisuje Fastr takto: „*Vyrostla z toho jinde tradiční nedůvěra k vrchnostem, úřadům a pánům, ale u nás vyrostla nenávist.*“ (PK, s. 230)

- Fastr mluví ke Královi: „*Nad tímhle krajem visí už dvě stě let černý mrak. Nepomstěná smrt Kozinova, pošlapaná svoboda, zhanobené právo a spravedlnost, ukradené lesy, luka i pole — to všechno volá o pomstu.*““ (PK, s. 183)
- Fastr k soudícím se Chodům: „*Nesmíte zapomenout, že jste bývali svobodníci, poddanství a robotu že na vás teprve uvalili Lomikarové proti všemu právu. Pro vás že platilo staré zemské zřízení, že jste stáli přímo pod mocí krále a jeho úřadů. Musíte vycenit zuby na ty škrabáky v Koutě, ukázat jim, že znáte svoji slavnou minulost, že se nebojíte, a nedají-li vám pokoje, že svůj starý spor obnovíte (...)*““ (O, s. 30)

Na této lásce k vlastní historii chce Fastr vybudovat základnu pro šíření idejí národního obrození, neboť cítí, že je velice silná a pro tento účel nosná. „*Jeho historií, jeho minulostí musíme se dostat k jeho srdci, (...)*““ (PK, s. 230) říká Fastr Němcové. Toto ilustrují další situace:

- reakce sedláků na vlastenecké kázání faráře Krejčího: „*Osadníci domácí i přespolní stříhali ušima, poslouchali pozorně a vojenská krev starých strážců hranic se v nich pomalu rozpalovala.*“ (PK, s. 52)
- reakce sedláků na vlasteneckou hru putovního divadelníka Šmída: „*(...)pod staletým popelem doutná dosud vědomí ztracených privilegií chodských, bolest prohraného zápasu vhání krvavý ruměnec do tváří, nepomstěná křivda a bezpráví, nevinně prolitá krev na Hrádku, Kozina na plzeňské šibenici (...)*““ (PK, s. 65–66)
- Fastr Němcové: „*Nedivte se a nezapomínejte, že jste v kraji hraničářů, kteří tvořili 'vlasti hráz'.*““ (PK, s. 162)

Chodové si nepředávají z generace na generaci pouze kozinovskou legendu, ale také tradice, na které jsou pyšní, do písmene je dodržují. Tyto celoroční tradice vlastně tvoří rámec pro celé dílo, tudíž, ač už to třeba není explicitně řečeno, představuje Baar Chody jako lidi srostlé s tradicemi. Vypravěč líčí, jak se klenečtí, hlavně sedláci, oblékali do kroje, především při příležitostech, které si žádaly oblečení různé. Němcová je chodskými tradicemi okouzlena: „*Jadrná řeč vašich starců, jejich písňe a pohádky, vaše tance a přástky, křty, svatby i pohřby, všechno mě zajímá (...)*““ (PK, s. 136), chtěla by vidět „*lucky, přástky, barborky a jiné zvyky (...) zpěvačky a báby pohádkářky*“ (HM, s. 109). Zároveň ale už v úvodu k Paní komisarce Baar poznamenává, že se zvyky změnily a spolu s chodským dialektem „*vyvanuly jako vůně ze špatně chráněné nádoby.*“ (PK, s. 1) Králova sama uznává: „*(...) vedem to všechno tuze postaru, až se nám ostatní smějí.*““

Z historie vychází i chodská potřeba svobody. V Baarově díle jsou neustále připomínána stará chodská privilegia, mezi nimi svoboda; kleneční sedláci se navíc z roboty vykupují. Na svoji svobodu si nenechají sáhnout. Svobodomyslnost můžeme dále vidět v postavě pytláka Zedníčka, který na svobodu v lese neustále vzpomíná. Tuto chodskou vlastnost mohou dosvědčit například tyto citace:

- Faster vysvětlující chodskou historii: „*Naši předkové přišli do Domažlic před léty ze Švýcar a jejich svobodmilovnost i rekovnost udržela se v našem rodu až podnes.*“ (O, s. 195)
- Dále Fastr říká o Chodech: „*těmto synům svobody a přírody nezaryje se do duše žádná konfese.*“ (O, s. 333)

Historie chodského regionu souvisí s další jeho zmiňovanou vlastností, a tou je sudičství, často kritizované Fastrem i Němcovou. Vyplývá z historických cest do Vídně, potřebou se obhájit před soudem a vymoci si svá práva napřed soudní cestou, z čehož můžeme usuzovat i na jakousi důvěru místních v právní systém, i když ho leckdy kritizují. Tato vlastnost se projevuje především ve sporech o lůsy, který prostupuje celou trilogii a graduje v posledním díle. Nepřímo se projevuje v taktizování Chodů, jejich cestách za svými právními spřízněnci do Domažlic i dál, jejich lpění na právních dokumentech, kterých se zmocnili, potom na zasazování se o dodržování práv do krajnosti (boření stodol, vymezování původních hranic pozemků apod.) a celkové znalosti svých práv, ať už skutečných, či domnělých. Jako příklad uvádíme následující citace:

- o Fastrovi poté, co odešel z Klenčí: „*Všichni ho teď poslouchali pozorněji i ochotněji, než když se s nimi vadil v kostele, když jim vytykal jejich pověry, špatnou výchovu dítek, anebo opilství, rváčství a sudičství.*“ (PK, s. 217)
- vypravěčova analýza příčiny soudičství na Chodsku: „*Snad nikde po Čechách nemají lidé tak žhavě vyvinutý právní cit jako u nás na Chodsku. Příčina toho je křivda, před staletími na tom lidu spáchaná, a následek? Strašné, paličaté sudičství.*“ (PK, s. 246)
- o Fastrovi po setkání s Němcovou: „*Zastavil se uprostřed rozblácené silnice a zaradoval se jako dítě, že o tomhle škaredém rysu chodské povahy, o jejich psohlavém, umíněném a zarytém sudičství nemohla se na vlastní oči a uši přesvědčit.*“ (PK, s. 287)
- Dr. Jesser o Chodech: „*Soudili se s každou vrchností, chodili se svými stížnostmi do Prahy, ba až k císařskému dvoru ve Vídni. Rození rebelové a sudiči, nepokojné hlavy od přírody, v žádném kraji nenajdete takové rozumce jako u nás.*“ (L, s. 22)

Další negativní vlastnost, která je s Chody v Baarově díle spojována, je paličatost. V tomto díle jde většinou ruku v ruce se sporem o lůsy, neboť co si Chodové umíní a k čemu se rozhodnou, to je jen tak nepustí, ani ve vypjatých situacích. Tak vidíme, že sedláci odmítají pomoci chalupníkům v nouzi, nenechají je žnout trávu na svých polích, neposkytnou jim mléko, i když nemají svoji krávu, nenechají jim malé ryby; dokonce to dojde tak daleko, že chalupníci místo sedláckých koní do svých pluhů zapřahují členy rodiny. To všechno proto, že sedláci zatvrzele vedou s chalupníky a vrchností spor o lůsy. Toto je vlastnost, která se projevuje i na opačné straně, u Chodů ne příliš charakterizovaných, a to u chalupníků. Pro ilustraci uvádíme tyto případy:

- Páter Faster nazývá Chody „*tvrdými chodskými chodskými lebkami*“. (PK, s. 10)
- Faster v rozhovoru s Němcovou: „*Milostpaní, vy naše lidi neznáte, ‘trpce se usmál kněz, ‘mluvíte ideálně, ale zapomínáte, jací paličáci zde rostou a žijí.*““ (PK, s. 229)
- trhanovský direktor Melichar o Chodech v reakci na Hoppem zařízený povinný odvod chodských synů: „*Zkušenost mu schází. Srostl s těmi paragrafy a nezná paličaté naše sedláky, na které nevyzraje, kdyby byl třeba trojnásobným doktorem.*““ (O, s. 33)
- pan farář Reischeck v reakci na nerozsvícení oken sedláků při tradičním průvodu po vsi: „*Paličáci psohlaví, mstí se mi!*““ (O, s. 148)

Pokud jde o negativní vlastnosti, je chodským sedlákům vyčítána i lakota a s ní spojený materialismus. Dokonce je lpění na majetku v Baarově díle popisováno jako největší příčina chodské rebelie. Starý Taračka vypráví, že sedlákům ani nevadila tolik robota; na tu si zvykli, protože ji viděli kolem sebe. Lomikar ale hospodářsky využíval Chodsko a bral jim pozemky a nutil je kupovat produkty jeho podniků. „*A to dráždilo sedláky víc než robota. S tou se již smířili, když viděli, že se robotuje po všech panstvích, ta že je neškrť a neochuzuje, ale to je žralo, že nenasytný Lomikar je zotročuje víc, než zákon káže, že je okrádá o grunt, nakládá na ně nová břemena a vysává je jako pijavice. Proto se bouřili a hrozili, žalovali a prosili.*“ (PK, s. 108) To samé tvrdí i Fastr: „*Ne, kvůli náboženství nikdy ne. Ale jen kvůli půdě, svobodě a mateřské řeči své zdvihli se k zápasu, který dosud trvá a jehož my jsme svědky.*““ (O, s. 333)

Největším kritikem chodského mamonu je Faster:

- v rozhovoru s Němcovou: „*Ano, chvěji se o jeho budoucnost, ‘pomalu a s důrazem opakoval kněz, ‘ten lid, sám sobě ponechán, žil by jen tělu, jen zábavě, polím, lukám a penězům.*““ (PK, s. 230)

- návod na šíření vlastenectví pro Němcovou: „*Jeho historií, jeho minulostí musíme se dostat k jeho srdci, ale jeho kapsou musíme se dostat k jeho rozumu.*“ (PK, s. 230)
- opět v rozhovoru s Němcovou: „*Ne, vy neznáte zdejší lid, ani jeho hlad po půdě a jmění. Ano, je dobrosrdečný, může dát chud'asu i boháči, ale nesmí to jít do živého, nesmí to být mnoho, aby nebylo, aby to na celku nebylo ani znát. (...) Říká se o zdejších sedlácích, že by si pro groš nechali třeba koleno vrtat, ač mezi nimi bída o peníze není.*“ (PK, s. 231)

Vypravěč potom líčí zklamání Němcové, když zjistila, že „*že obec špatně odvádí „vosyp“, sedláci pro školu dodávají dříví shnilé, které nevydá žádného tepla, děti že nenosí měsíčně školní plat, že je musí upomínati a mnoho že nevyupomíná, že nad nimi musí udělat kříž.*“ (HM, s. 229). Němcová popisuje mj. chodskou duši: „*Tot' strašné sobectví, tvrdá lakota a touha po půdě, statku a majetku, která sídlí v té hlavě, zakřikuje srdce a uzavírá často i smlouvy manželské.*“ (L, s. 33)

K hospodaření s penězi patří také jakási chodská nešetrnost, na kterou naráží Fastr a Němcová. Podle Fastra sedláci vydělají hodně peněz zapřaháním koní, ale hospodářství potom zanedbávají. Němcová naráží na to, že u „*muziky však nešetří, tam pijí i hýří, až člověk žasne.*“ (PK, s. 232) Fastr dodává: „*Ovšem, tam se v nich probouzí furiantství, při pivě a muzice ztrácejí vládu nad sebou, ale když vystřízliví, přičiňují se a šetří dvojnásobně, aby nahradili, co lehkomyšlně vyplývali.*“ (PK, s. 232)

Na druhou stranu Chodové jsou také líčeni jako lidé, kteří půdu milují, svoje hospodářství, lesy, pole, louky, lesní cestičky, přičemž je tento aspekt líčen jako velice kladný. S tím je spojena taky láska ke svému kraji. Vypravěč o lásce k rodné hroudě hovoří následujícím způsobem: „*Proto milujeme tu svoji kamenitou chudou zemi takovou zvláštní láskou, pro kterou jména není. Milujeme ji jinak než ženu a matku, jinak než otce a bratra, jinak než syna a dceru.*“ (O, s. 248) O obdělávání půdy sedlákem mluví jako o „pomilování se se svou zemí.“ Dále poznamenává, že „*duše tohoto lidu miluje lesy a hory*“ (L, s. 32) O jednotlivých částech chodského majetku potom říká: „*Jsou-li lesy našeho sedláka láskou a rozkoší, živý dobytek pýchou a hrdostí, pole a luka radostí a nadějí, pak rybníky jsou bezstarostnou písničkou jeho života, tichým sněním, odpočinkem, milým zadumáním nad proudem života.*“ (L, s. 108) Celkově trilogie i Hanýžka a Martínka vykresluje Chody jako lidi spjaté s půdou, ale i s celou přírodou a jejich milovaným chodským krajem – toto je patrné například v postavě pytláka Zedníčka, fořta Pavelky nebo chodských rekrutů, kteří se stále touží vrátit domů a hodně kvůli tomu riskují.

Dalším aspektem, o kterém pan páter Fastr se sedláky rád diskutuje, je muzika a společně s ní tanec. Muzika je se životem běžných lidí na Chodsku neodmyslitelně spjata (neboť „*Ještě dnes se říká na Chodsku: „Přísluví praví: muzika – půl zdraví! Muzika a zpěv – celý zdraví — a to je to pravý!*“ – PK, s. 196). Provází dílo po celý cyklický čas a váže se k místním tradicím; když se oslavy voraček rozdělí na tři hospody, hledají sedláci zoufale svoji vlastní kapelu a smlouvají s hořejšími. Dílo se nesoustředí jen na místní kapely, ale věnuje se i kostelní hudbě a muzice ve škole, vedené učitelským mládencem Jindřichem a správcem školy Eisenhutem. Hudbu (mimo kostel a školní třídu) doprovází též tanec, který Fastrovi vadí nejvíce. O tanci je v díle psáno takto:

- Faster v diskuzi s Němcovou o chodském furianství: „*(...) při pivě a muzice ztrácí vládu nad sebou (...)*“ (PK, s. 231)
- Faster o marné snaze tento zvyk z místního obyvatelstva vyhnat: „*Myslival jsem si, že to musím zlomit, ale věřte si nebo nevěřte, pravdu má paní komisarka, když říká, že pro tanec na Chodsku obětují všechno, často i zdraví, ba i život. Vidíte, jak už děti se jenjen třesou, slyší-li o tanci. Bez tance nelze si tu myslit žádnou zábavu, žádné veselí, žádnou svatbu, ba ani – funus. Umře-li svobodný chlapec nebo dívka, vede muzika družby a droužky rovnou od hrobu do hospody. Jako pohané tančí nad mohylou, ale pomozte si!*“ (PK, s. 196)
- Němcová popisující chodskou duši: „*Ta zdejší duše ráda se směje, zpívá a tancuje ať v červených punčoškách a vyšíváných střevíčkách na svatbě, ať bosa na poli a louce.*“ (L, s. 32)

V chodské trilogii se také řeší vztah Chodů k náboženství. Jak už bylo zmíněno výše, podle Fastra ani Taračky náboženství nepatřilo k důvodům dávné chodské rebelie. Fastr shrnuje problém chodské rekatolizace takto: „*Kvůli náboženství neutekla od nás ani noha, nevzbouřila se jediná chodská hlava.*“ (O, s. 333) Vysvětluje to takto: „*Těmto synům svobody a přírody nezaryje se do duše žádná konfese.*“ (O, s. 333) O sedlácích (hlavně sedlačkách) je v trilogii řečeno, že sice chodí do kostela a drží poctivě církevní svátky, prožívají je, ale často z přízemních a sobeckých důvodů; jelikož jejich hlavní starostí je úroda a majetek, potřebují od svatých zaručit, že budou bohaté žně a nepříjde žádná živelná pohroma, která by je o majetek připravila. Fastr popisuje tuto neschopnost myslet v abstraktní rovině: „*Jak jsem vám už jednou řekl, zdejší lid nás, kteří jsme tu vyrostli, nikdy nepovznese do výšin sv. Antonína, Augustina, sv. Terezie nebo sv. Kateřiny (...)* Tam pro nás vane příliš řídký vzduch a špatně se nám tam dýchá.“ (L, s. 48)

První z příčin tohoto povrchního náboženství je pověřivost, kterou Fastr sedlákům často vyčítá. Fastr popisuje místní náboženství jako pro Chodsko specifickou směsicí křesťanství s pohanstvím, ve které se mísí pověry a náboženské zvyky. Sám Fastr ale na tento boj s chodskou pověřivostí podle svých slov rezignoval, ačkoliv zpočátku „*z kazatelny hřímal proto neděli jako neděli o kouzlech, čarách, zařikávání, uřknutí, vykládal, jakým je nesmyslem polykati kočičky, nakuřovat nemocného, pálit čarodějnice, nití ovazovat stromy o Štědrém večeru nebo třásti bezem.*“ (PK, s. 10) apod. Humorná je také příhoda se zvoněním proti mrakům; Fastr tak odmítl učinit, když se hnala na Klenčí bouře, a proto Chodové vysekali dveře od kostelní věže a zazvonili si sami. Také Němcová se s tímto fenoménem několikrát střetne, snaží se pověry Chodům vymluvit, ale marně; Králová jí i přes domlouvání vezme k místnímu hyclíkovi (šarlatánskému lékaři), který pomocí čar zaručí Králové, aby se jí narodil syn. Němcová při popisu chodské duše uvádí, že „*poslouchá v kostele kázání, učí se katechismu na křesťanském cvičení, a přece se bojí škalníka i mužička, ohnivého muže i světlíčka, divých žínek i můry. Věří v pověry, kouzla a čáry, dává si zařikati ourok, psotník i vohnipál.*“ (L, s. 33) Když Reischeck nejde po tradiční cestě při svěcení polí, sedláci se sami odtrhnout a svůj lán si jdou posvětit. Zkrátka „*jako dvě rodné sestry rostou v selské duši víra s pověrou*“ (L, s. 309), les je plný divných žínek, papen, v haltravských skalách sídlí Meluzína, v okolí se zjevují kmotřičky apod. Vypravěč vysvětluje, že „*tato směs víry a pověry činí vlastní selské náboženství, dodává sedláku jistoty, často i útěchy, určuje jeho životní pořádek (...).*“ (L, s. 309)

Druhým z důvodů mělké víry je přízemnost a neschopnost vnímat abstraktnější věci. Ty pramení hlavně z lpění na majetku, na půdě a lesích a zároveň z těžké práce, kterou hospodářství obnáší, čímž Fastr v díle sedláky omlouvá. Slovy Němcové: „*Vy všichni lpíte zde na té hroudě zemské a nejste schopni vznést se do výše.*“ (O, s. 330) Z tohoto období přízemnosti je podle kněze Strádala vyjmuta zima: „*Na jaře má náš sedlák v hlavě pole, v létě seno a slámu, na podzim brambory a hnůj, ale v zimě začne filosofovat.*“ (PK, s. 53)

Tato chodská přízemnost souvisí nepřímo s povrchností uvažování, se kterou se často u chodských sedláků podle Fastra musí počítat. Zprvu je ze svých pokusů o národní buzení u Chodů nadšen, ale po chvíli je z výsledků skeptický. Němcové vysvětluje svůj neúspěch: „*Vynoří se spor o kus lesa, a hle – jako bys foukl do peří – , všechno letí na stranu. Tu vidíte, jak byla má práce povrchní, že nezasáhla jádro, nestala se činnou, uvízla v pouhých slovech jako v blátě. Dnes vím, že na zdejší lid se musí jinak.*“ (PK, s. 230) Důvod vidí také v těžké práci: „*Tou prací tělesnou jako by vyčerpával i všechny svoje síly duševní, stává se nesamostatným, duchovně líným, jeho mozek nepracuje, nepřemýšlí ani o otázkách*

náboženských, ani politických, ani hospodářských, ani literárních a vlasteneckých.“ (PK, s. 229) Němcová také nalézá u Chodů především „duševní chudobu“, snaží se horovat za lepší vzdělání. I Fastrovi šlo o to „*zahnat z těch palic zabeđených tmu a vykřesat tam trochu světla.*“ (PK, s. 13)

Příčinou povrchnosti myšlení může být také jakási liknavost, snadná vzrušivost bez delšího trvání. „*Zdejší lid je vznětlivý, kam vítr, tam plášt'. Není naň spolehnutí, dá se lehce unést citem, nechá se snadno poštvat, lehce pro všechno vzplane, ale jeho zájem brzy pohasne.*“ (PK, s. 228) praví o chodské postojové nestabilitě Fastr.

S tím také souvisí chodská horkokrevnost, vznětlivost. Tato vlastnost je nejlépe vidět na jednom z hlavních protagonistů, na sedlákovi Klikovi; horkokrevnost ho nejvíce určuje, až by se dalo říct, že o jeho dalších vlastnostech se toho čtenář moc nedozví. Jak už bylo řečeno výše, skrze Krále a Kliku jsou Chodi charakterizováni, proto lze vznětlivost považovat za základní chodskou vlastnost, jak dosvědčují další citace z textu:

- Král dosvědčuje: „*Horká krev našich otců koluje v našich žilách.*“ (PK, s. 133)
- Fastr se zlobí se sedláky: „*Vy hned vzplanete jako smolná louč, čertíte se a zlobíte, ač si někdy nevidíte ani na špičku nosu, tak jste krátkozrací.*“ (PK, s. 219)
- Pro tuto chodskou vlastnost svědčí i citace zmíněná výše: „*Zdejší lid je vznětlivý (...) dá se lehce unést citem, nechá se snadno poštvat (...)*“ (PK, s. 228)
- V Hanýžce a Martínkovi zase vypravěč tvrdí toto: „*Na Chodsku koupají matky své děti v horké vodě a krmí je vtipnou kaší, proto tam rostou hoši vznětliví a bystří jako vítr.*“ (HM, s. 27)

Jak už Eisenhutova definice chodské povahy praví, Chodové jsou také hrdí. Hrdost na chodské tradice a historii se promítá v celém díle a bylo o ní pojednáno výše. V díle není explicitně pojednáno o hrdosti jako typické chodské vlastnosti kromě prvně uvedené citace, sedláci jsou, jako jiní lidé, pořád na něco hrdí. Místo toho se hrdost projevuje v činech jednotlivých hrdinů, kdy jsou hrdí na svoji historii, tradice, pole, louky, rybníky, na svoji rodnou zemi, ale jsou i natolik hrdí, že necouvnu ani o píd', když jsou ve sporu. Zde můžeme uvést alespoň jeden z takových případů:

„*Aspoň vidí chalupníci, že se jich nelekne! Když prodali naši kovárnu, postavili jsme si novou, ještě lepší!*“ *nadnášel se divoký Klika hrdostí a pýchou.* (O, s. 175)

Dalším rysem chodské povahy je podle Eisenhuta pracovitost, kterou vidíme zmiňovanou po celém díle. Však Marjánka říká své dceři Hanýžce: „*U nás, milé dítě, neodpočine si člověk,*

jenom až v hrobě.““ (PK, s. 76) Pracovitost se ukazuje hlavně přes rodinu Královu a nejvíce maminku Marjánku, která je stále upracovaná a nestíhá; Baarovo dílo ji vlastně kromě poutě a cesty za hyclíkem téměř neukazuje jinak než při práci. Do krásného Hanýžčina dětství se promítá každodenní úmorná práce, kterou Hanýžka musí zastat pro dobro hospodářství. I Fastr s Němcovou toto poznamenávají: „*Je to lid pilný a pracovitý.*“ *Ovšem, tělesně pracuje do úpadu (...)*““ (PK, s. 228) V Lúsích zase vypravěč zmiňuje „*pilné ruce chodské*“ (L, s. 105)

Několikrát se v díle mluví o tom, že Chodové mají tvrdou slupku, ale měkké jádro. Sedláky dojímají vyprávění o předcích, vlastenecké hry, i nejtvrďší Klika v mnohých situacích pláče, viz následující ukázky:

- Scéna z hyjty: „*Bledý jako smrt, s pěstmi i zuby zaťatými seděl u zdi Klika, seděli tak i ostatní sedláci a slzy jako hrachy padaly jim po hladkých lících na šerkové kazajky.*“ (PK, s. 112)
- Vypravěč problém slupky a jádra popisuje takto: „*Nebojácná je selská duše, až hrubá napovrch, uvnitř však něžná a citlivá.*“ (PK, s. 286)

Na druhou stranu je ale také chodský lid líčený jako tvrdý, zatvrzelý:

- O Fastrovi vypravěč říká, že znal Lomikarovo „*úsilí zlomiti tvrdou šíji tohoto lidu*“ (PK, s. 131)
- Němcová přiznává, že nemůže porozumět chodskému lidu a „*pochopiti jeho tvrdost, chamtivost, jeho podivnou nábožnost*“ (L, s. 32)

Chodové jsou také líčeni jako stateční, nebojácní, což se většinou bere jako vlastnost zděděná po předcích. O „nebojácné selské duši“ jsme pojednali již výše. Za zmínku stojí také následující citace, ve které se Fastr vyjadřuje k chodské rekovnosti: „*Naši předkové přišli do Domažlic před léty ze Švýcar a jejich svobodmilovnost i rekovnost udržela se v našem rodu až podnes.*““ (O, s. 195) Po mši v kostele sv. Martina se před kostelem sejdou Chodové ze všech okolních vsí a jsou líčeni takto: „*Všichni stejně ve tvářích hladce oholení, vlasy stejně přistřižené, stejně oblečení, vykračují jako bratři, bok po boku, sebevědomě, plni vzdoru, nestarajíce se o nikoho, a odvaha i síla jako by se přelévaly z jednoho do druhého.*“ (O, s. 149-150)

V předešlé citaci je patrná pospolitost, která z chodského lidu v Baarově díle čiší. Jako příklad uvádíme scénu před kostelem: „*Všichni navzájem krevně spřízněni anebo alespoň sešvakření tvoří jednu velikou rodinu, společné zájmy, starosti, radosti i bolesti, stejná práce, stejné mravy a zvyky, to všechno je k sobě poutá a váže.*“ (O, s. 149) Toto se projevuje taky na hyjtách, při kterých se sousedi navštěvují. Dobře je to vidět i v případě, kdy si Voršula podle klepání myslí,

že jde o velebného pána, „*neboť u nás klepají na dveře, než vejdou, jenom páni anebo zpanštlí lidé, jinak každý vchází do dveří rovnou.*“ (L, s. 73)

Konečně Baar ještě definuje jednu chodskou vlastnost, a tou je děláním všeho do extrému. Vypravěč tento chodský rys popisuje takto: „*U nás má všecko svůj čas, práce, radost i žalost. Když dělat, tak dřít, až se tváří k zemi padá, a když se radovat, tak to musí být taková čistá a silná radost, až člověka od země pozdvihuje a k nebi povznáší. Nic polovičatého se netrpí.*“ (PK, s. 145)

6.2.1 Shrnutí Chodské trilogie a Hanýžky a Martínka

Zkoumané Baarovo dílo se do velké míry zabývá definováním chodské povahy, proto se zde jazykový obraz pojí především s typickými chodskými vlastnostmi. Z analýzy vyplývá, že pozitivní chodské vlastnosti jsou: pospolitost, svobodomilovnost, pracovitost a citlivost. Co se týče negativních konotací, Chodové jsou tvrdí, vznětliví, paličatí, materialističtí, nešetrní, přízemní a povrchně uvažující a často se soudí.

Jsou to lidé neodmyslitelně spjatí s půdou, kterou milují, stejně jako svůj rodný kraj a přírodu v něm. Jsou hrdí na svoje tradice a historii hrdých strážců hranic (spojenou s privilegií a následně kozinovskou legendou), kterou se často sami vymezují. Charakterizuje je také distinktivní dialekt a nošení krojů. Milují muziku a tančí při každé příležitosti. Náboženství mísí s pohanstvím a jsou až přehnaně pověřčiví (s tím se také spojují pohádky, báchorky a místní legendy).

Zajímavé je také použití slova *Psohlavec*. Chodí jsou líčeni jak „praví Psohlavci“, „paličáci psohlaví“ v úvodní Eisenhutově definici. Jejich sudičství je popisováno jako „psohlavé“. Králová říká o svém synovi „*Kluk psohlavá,*“ oddychla si Králová, „*je pyšný a urážlivý po tátovi.*“ (O, 148). V jiné části textu vypravěč mluví o „krvi starých Psohlavců“ v pozitivním světle. „Psohlavost“ by tedy mohla znamenat buď jakoukoliv z výše zmíněných vlastností (převážně negativních), či jejich kombinaci, tvořící „chodskou esenci.“

7 Publicistika

7.1 Analýza publicistiky

Při analýze jazykového obrazu Choda vyplývajícího z publicistických textů jsme postupovali následujícím způsobem: za účelem posouzení autostereotypu byl zkoumán elektronický archiv Domažlického deníku (vedený od roku 2011) a několik čísel klenečského časopisu Čakan. V případě heretostereotypu bylo potom použito korpusu SYN2013pub, ve kterém jsme se zabývali kolokacemi, typickými přívlastky a celkově interpretací jednotlivých výskytů pro potřeby ustanovení jazykového obrazu Choda. Pokud bylo ve výskytu vyložene řečeno, že repliku pronáší Chod, byl tento údaj zanesen do autostereotypu, stejně tak pokud v chodských periodických promlouval člověk „z vnějšku“, byly tyto informace přeneseny k heterostereotypu.

7.2 Autostereotyp

V této části vycházíme z archivu Domažlického deníku. Pokud se jedná o informaci převzatou z Čakanu či jiného periodika, je tento údaj v analýze vyznačen.

Za typické chodské vlastnosti jsou považovány:

- paličatost, tvrdohlavost – viditelné např. při tvorbě chodských karet: „*Za krále jsou chodští muži – odvážní, **tvrdohlaví**, stálí.*“ (Čakan, 12. 2020)
- rázovitost: „*Podle historiků se jedná o velmi cenný etnografický materiál, v němž připomněla zvyky, obyčeje, kroje a hospodářské i sociální poměry **rázovitých** Chodů.*“ (Klatovský deník, 16. 1. 2021)
- pospolitost: „*Chodský lid si rád vyprávěl, uměl se bavit, lidi se scházeli a neodcizili se, ‘zmínila Anna Krocová.*“ (Domažlický deník, 26. 6. 2020)
- v jednom případě i udavačství: „*Ano, tak to má být, tak je to správné, okamžitě udávat a práskat. Jak za starých dobrých časů, **co Chod, to udavač** a pohraničník, tahle vlastnost se nezapomíná.*“ (Domažlický deník, 8. 2013)
- extrémně šetřiví, až lakomí: „*Vloni jsme tam byli na hodech a zjišťovali jsme, jaký je rozdíl mezi Chodem a Hanákem. Zjistili jsme, že malý. Jak Chodové, tak i Hanáci jsou **držgrešle**, hned tak něco nepustí. Chlapi mají ke kroji také krátké ‘praštěnky’, protože **šetříme peníze.***“

Časté jsou výskyty, ve kterých jsou Chodové zmíněni jako strážci hranic; přitom je také líčena jejich láska k lesu, např.: „*O šumavských hvozdech vypravoval vždy s vášní a láskou chodského strážce hranic a každým rokem je pěšky prošel.*“ (Čakan, 11. 2020)

Ve dvou případech je také vyzdvihovaná chodská muzikálnost a zpěv. „*Písně provázely chodského člověka po celý život – od kolébky až do hrobu...*“ (Domažlický deník, 14. 2. 2021) – zde pokračuje výčet všech událostí, při kterých se zpívalo. V Domažlickém deníku se také píše o Teréze Novákové: „...už tenkrát postřehla, jak umějí Chodové a Chodky ohnivě zpívat, dokola se točit, jak umějí si zajuchat a zadudat, až se podlaha otřásá.“ (Domažlický deník, 6. 12. 2014)

Jak je z výskytů patrné, Chodové jsou nejvíce pyšní na své tradice, které jsou v deníku opakovaně zmiňovány. Největší počet zmínek patří krojům. Ty jsou popisovány např. takto:

„*Pravý Chod prostě k Chodským slavnostem patří. Měl by mít dlouhý bílý plášť, široký klobouk a čakan, tedy dlouhou sekeru, kterou se Chodové vyznačují,*‘ popsal Hirš. *Chodský chasník z Postřekova by měl kráčet v čele průvodu v doprovodu ženy v typickém chodském kroji.*“ (Čakan, 8. 2015)

K typickému chodskému vybavení patří i symbolický prapor, neboť „*to, co znamenají korunovační klenoty pro každého Čecha, to znamená chodský prapor pro každého pravověrného Choda.*“ (Domažlický deník, 5. 4. 2018) V souvislosti s Chody je zmiňována také jejich zbraň čakana: „*Snad každý pozná Choda podle dlouhého pláště a černého klobouku se širokou krempou, které chránily před nepřízní počasí při službě na hranicích, a s čakaniem (sekerou na dlouhém topůrku) v ruce.*“ (Karlovarský deník, 29. 8. 2013)

V článcích se také mluví o tradičních chodských pokrmech: „*Rýpl, toč či maltošny, to byly pokrmy Chodů*“ (Domažlický deník, 15. 8. 2015) či dalších tradicích: „*Masopustní období je za námi. Chodové popravili Masopusta, pohřbili muziku a nyní nadešlo postní období.*“ (Domažlický deník, 13. 2. 2015)

Chodsko je kraj, kde stále žije kozinovská legenda; proto se v novinových článcích pravidelně připomíná Kozina a Lomikar, úloha Chodů a jejich privilegia. Dále se tato hrdost projevuje například při hledání jména pro domažlické pivo – zde výpověď jednoho ze čtenářů deníku:

„*Jako rodilý Chod, patriot a zastánce tradic připomínající si odkaz našich předků, kteří často bojovali a umírali za naši svobodu, by mě těšilo, kdyby neslo název Psohlavec,*‘ napsal čtenář Tomáš Dvořák a dodal další argumenty: „*Každý si tak připomene při samotném ochutnání tradičního piva a pohledu na sklenici vyrobenou v plánované sklárně, jak důležitou úlohu sehrávali Chodové v českých zemích.*““ (Domažlický deník, 12. 12. 2012)

V dalších článcích se například připomíná nenávisť k Lomikarovi, která se i dnes předává z generace na generaci; takto mladí Chodové chodili kamenovat Lomikara do jeho hrobky, jak

popisuje následující citát: „*Do krypty Kozinova kata sice naštvaní Chodové opravdu házeli kameny, ale na špatnou rakev. Vypráví se, že místní učitel vysvětloval dětem, jak Lomikar nechal Kozinu popravit, a žáci pak cestou ze školy sbírali kameny a nosili si je ke kostelu,*‘ přibližuje Procházka.“ (Domažlický deník, 15. 12. 2013) Konec Procházkovy vyprávění tuto nenávisť a souznění s kozinovskou legendou podtrhuje: „*A protože tam s námi byl i ředitel muzea Josef Nejdle, který je Chod, museli jsme mu říct, ať jde raději na chvíli pryč, protože hodláme Lomikarovi zapálit svíčku,*‘ zakončil s úsměvem Procházka.“ (tamtéž)

V souvislosti s touto legendou je důležitým aspektem konceptu CHOD sedlák, např.: „*protože tato oblast byla Chodů, tedy svobodných sedláků, podléhajících pouze přímo králi, nikoli nějakému zemanovi.*“ (Domažlický deník, 13. 10. 2012)

Tuto hrdost na to „být Chodem“ nepochybně posílil Alois Jirásek svými Psohlavci, jak se ukazuje v rozhovoru s ředitelem Chodského muzea Josefem Nejdlem, který mluví o Lomikarovi: „*Jsem toho názoru, že to byla převážně kladná postava, na niž bychom měli být hrdí, byť se to Chodům, ovlivněným Jiráskem, nelíbí.*“ (Domažlický deník, 15. 12. 2013)

V článkách se vyskytují také pasáže, které podávají autostereotypní rysy Choda. Jde např. o již zmíněné chodské karty, kde jsou vyobrazeny prototypy Chodů a Chodek. Jsou popsány takto: „*Novinkou je další karetní hra: Chodský mariáš. Spodci jsou v mariáši chodské ženy - krásné, hrdé, pracovitě. Svršci jsou chodští muzikanti, kteří dokážou lidem rychle změnit náladu a rozproudit zábavu. Za krále jsou chodští muži - odvážní, tvrdohlaví, stálí.*“ (Čakan, 12. 2020)

V jednom článku v CV Týden se Chod pokouší popisovat typické chodské vlastnosti: „*Veselák ani nepodědil tradovanou chodskou tvrdohlavost.... (rodák z Pocinovic) ,Myslíte, že jsou vůbec nějaké typické chodské vlastnosti? A vy dokážete být tvrdohlavě umíněný? ‘ ,Já bych ještě spíše vzpomenu houževnatost, vědomí pospolitosti, zpěvnost a hudebnost Chodů. A vědomí českých kořenů.*““ (CV Týden, 2009)

V Domažlickém deníku je také charakterizován zesnulý kněz Šindelář jako prototyp Choda: „*Byl typickým Chodem. Jeho způsob života byl vždycky vpravdě chodsky prostý, jeho skromná, nenáročná povaha a typická upřímnost a hlavně žhavé vlastenectví...*“ (Domažlický deník, 3. 11. 2020) Dále je zmiňována jeho láska ke hvozdům zděděná po předcích, láska k pravdě, nevyhýbání se překážkám.

V těchto pokusech o kognitivní definici jsou vidět další, jinde nezmiňované konotáty, a to pracovitost, odvážnost, stálost, houževnatost, vlastenectví, láska k hvozdům a pravdě i nevyhýbání se překážkám.

Důležité je také zmínit, že Chodové se vnímají jako výjimeční obyvatelé výjimečné oblasti, na tuto příslušnost jsou hrdí a rádi se jí vymezují, jak dokazují následující citace:

- „*Olomouc mám rád, hodně mi to tu přirostlo k srdci a jsem tu moc spokojený. Ale Hanákem se určitě necítím. Jsem Chod, a tak to také zůstane.*“ (Domažlický deník, 9. 2. 2021)
- v reakci na Víta Bárta označujícího se za Choda: „*Když jsem se dozvěděl, že se označil za Choda, šel jsem do mdlob, uvedl obyvatel domu na opačné straně Babylonu.*“ (Domažlický deník, 24. 10. 2013)
- postoj Chodů k pražským fotbalistům: „*A protože s místními dokáží držet krok nejen na hřišti, ale statečně se o to snaží i na večerní zábavě, Chodové už dávno vzali tyhlety Pražáky na milost....*“ (Domažlický deník, 10. 8. 2009)

Pokud se v chodských denících mluví o lidech z Domažlicka a okolí, často se nazývají Chodové, a to i v případech, kdy místní příslušnost není třeba exponovat, např.: „*Chodové by o další supermarket a tolik chtěnou pobočku Lidlu přijít neměli. Na původně zvažovaném místě však stát nebude.*“ (14. 4. 2016) nebo „*Největší radost udělalo malým Chodům snímání balonků, které byly součástí výzdoby sálu. S nimi se potom vyřádili.*“ (Domažlický deník, 25. 2. 2014)

7.3 Heterostereotyp

Kvůli rozličnému typu periodik, ve kterých se slovo Chod objevuje, přidáváme ke každé citaci název konkrétních novin a datum jejich vydání tak, jak je to uvedeno v korpusu syn2013pub.

Co se týče typických vlastností Chodů, projevovali se v heterostereotypu:

- největší počet výskytu měla paličatost, tvrdohlavost, např.: „*Veselák ani nepodědil tradovanou chodskou tvrdohlavost.... (rodák z Pocinovic) Myslíte, že jsou vůbec nějaké typické chodské vlastnosti? A vy dokážete být tvrdohlavě umíněný?*“ (CV Týden, 2009)
- následovala hrdost, např.: „*Domažličtí se neshodli s databankou Domažlice / Že jsou mezi radními zřejmě i nějakí hrdí Chodové, dokládá výsledek jednání městské rady se zástupcem Evropské databanky*“ (Deníky Bohemia, 21. 5. 2009)
- dále potom nebojácnost, např.: „*Opět pohotově zareagovala paní Livia, když chvilku rozpačitého ticha vyplnila prohlášením, že je vidět, že Chodové jsou nebojácní lidé.*“ (MF Dnes, 16. 1. 2008)
- Marek Hilšer o Chodech říká, že jsou „*vřelí a přátelští*“ (Klatovský deník, 20. 1. 2018)

- o Chodech se také tvrdí, že jsou to rovní lidé: „*Poznal jsem kouzlo valašské krajiny a také, že Valaši, stejně jako Chodové, jsou rovní lidé*“ (Deníky Moravia, 16. 11. 2009)

Podobně jako u autostereotypu i heterostereotypně je Chod vnímán jako jakýsi prototyp ochránce hranic;

- nejvíce výskytů obsahujících tuto kolokaci se objevuje v kontextu jejich historické úlohy, např.: „*Asi nejznámějšími českými „pohraničníky“ zřejmě navždy zůstanou domažličtí Chodové, které proslavil Alois Jirásek ve svém románu Psohlavci.*“ (LN, 21. 12. 2007)
- objevuje se zde i kontext pohraničnicků jako takových, mezi kterými je jedním z nejznámějších typů právě Chod: „*Sdružení Klub přátel českého pohraničí (KČP), mezi jehož členy je i mnoho bývalých pohraničnicků, chce na zatím neurčeném místě postavit pomníček s nápisem ‚Všem padlým ochráncům hranic‘. Sami přiznávají, že vedle Chodů, členů prvorepublikové finanční stráže nebo dnešních policistů by měla tato památka být určena i vojákům, kteří střežili zadrátovanou hranici mezi socialistickým Československem a kapitalistickým Západem.*“ (LN, 9. 2. 2007)
- jako příklad výše zmíněného může posloužit i přirovnání: „*Pokud nenastane obrat, jaký se dnes snad rodí v Iráku, bez účasti jednotek ze západních zemí se to neobejde. Vojáci stojící na národních hranicích jako kdysi Chodové s čakany na Šumavě dnes málo zmohou.*“ (Hospodářské noviny, 23. 2. 2009)

S Chody pohraničníky souvisí také jejich nepoddajnost vůči německému živlu, která je ve výskytech patrná, např.: „*Na žádném stromě nevyroste jen jediný plod, a tak zatímco chodská odolnost sousednímu německému vlivu imponovala národu, životní styl Chodů rozklížil vliv civilizace.*“ (Britské listy, 8. 8. 2006)

S Chody jsou spojeny jejich tradice; nejfrekventovanější kolokace, co se tradic týče, jsou chodské kroje: „*Chodové už žehlí kroje SERVIS NA LÉTO. V Domažlicích se o víkendu konají Chodské slavnosti.* (MF Dnes, 9. 8. 2007). Následují koláče, které se v textu pojí nejčastěji s Chodskými slavnostmi: „*Chodsko se obléká do slavnostního CHODSKÉ SLAVNOSTI A VAVŘINECKÁ POUŤ. Chodové už mají nažehlené kroje a zaděláno na koláče.*“ (MF Dnes, 11. 8. 2006). Většinou v těch samých souvislostech jsou zmiňovány dudy: „*CHODSKÁ PARÁDA DOMAŽLICE – Pentle, nažehlené kroje a dudy vytáhnou o víkendu Chodové.*“ (Blesk, 11. 8. 2007)

Jako tradiční chodské vybavení je potom brán čakany a prapor: „*Ve své pečeti užívala chodská obec obrazu sekery, čakany, obklopené hvězdami a slovním doprovodem. Chodové z Domažlic: Při slavnostních příležitostech užívali Chodové praporec.*“ (Deníky Bohemia, 29. 3. 2008) Důležitost praporu a konotace s ním spojené jsou patrné ve výtce prezidenta Zemana Domažlicím: „*Přijel jsem do staroslavných Domažlic a zjistil, že nemáte prapor. To je ale ostuda, pane starosto! Když vezmu v úvahu, že jste starostou již potřetí, když vezmu v úvahu, že tady byli poraženi křižáci, že se tady konala Vavřínecká pouť proti protektorátu, že Chodové hájili naše hranice, a vy nemáte prapor?! Tak tady máte alespoň tu stuhu, řekl tehdy důrazně, ale s úsměvem směrem ke starostovi Miroslavu Machovi prezident.*“ (Domažlický deník, 11. 2. 2016)

K tradicím se počítá i mudrosloví; v této souvislosti se mluví o „starých Chodech“ a jsou citovány hlavně jejich pranostiky: „*Jak tvrdili už staří Chodové, když o svatém Vavřinci slunce svítí, budem dobré víno mít.*“ (DENÍKY BOHEMIA, 8. 8. 2009)

I v konstruování heterostereotypu hraje významnou roli Alois Jirásek; několik výskytů zmiňuje chodské souznění s jiráskovským pojetím chodské historie: „*Chodové ovšem byli a jsou s Jiráskem zajedno a podnes si vypravují, jak Kozina „bul nevinně hutracenej ha že je svatým“*“ (ŠÍP, 20. 7. 2007). Jiný pohled na Jiráskův vliv mají Britské listy: „*Stejně jako neodpovídá klasik Alois Jirásek na sjednocování Evropy a neoliberální koncept Lisabonské smlouvy. Chodové, statní jonáci v okolí Domažlic, Tachova a Přimdy střežící zemskou hranici mezi Čechami a Bavorskem, vymřeli a s nimi i představa o Národu s velkým N. Jejich poselství věkům zlikvidovala povinná četba.*“ (Britské listy, 16. 6. 2009)

V souvislosti s rebeliemi se často objevuje ve výskytech konotát sedlák: „*Mnozí šlechtici se k poddaným chovali tvrdě, neuznávali jejich privilegia, a tak docházelo k neustálým sporům a střetům mezi oběma stranami, někdy i k povstání sedláků (viz např. boj Chodů)*“ (Právo, 25. 1. 2005)

Stejně jako u autostereotypu jsou Chodové vnímáni jako lidé hrdí na svůj původ, kterým jsou vymezováni vůči ostatním:

- někdo se jako Chod cítí: „*Hudebník Jakub Smolík (45) pravý chodský kroj sice nemá, jako správný Chod se ale cítí.*“ (Blesk, 24. 5. 2005)
- někdo je pravý Chod srdcem a duší: „*Mezi smutečními řečníky nad hrobem byl i Tomáš Kozina ze Stráže, který ocenil celý život zesnulého převora, jenž ač byl rodem Hanák, za třicet roků se stal z něho pravý Chod srdcem i duší.*“ (Deníky Bohemia, 21. 4. 2005)

- Chodové jsou na svoji příslušnost k Chodsku hrdí: „*Miloslav Sekora, manažer sladovny, je původem Chod a je na to hrdý.*“ (Reflex, č. 50/2006)

Autostereotypu se podobá heterostereotyp také tím, že Chody jsou označováni obyvatelé Domažlicka a okolí v různých kontextech, např. v kauze analogového vysílání – „*Chodové jsou první na řadě DOMAŽLICE – Sobotní vypnutí analogového vysílání na Domažlicku mnoha lidem přinese problémy*“ (Blesk, 31. 8. 2007) Počítá se tedy s tím, že i širší veřejnost zná tuto oblast a toto obyvatelské jméno. Domažlicko je bráno jako „kraj Chodů“: „*V létě 1966 jsme absolvovali první puťák krajem Chodů.*“ (Deník Bohemia, 24. 3. 2006)

Ve dvou případech se o Chodsku mluví jako o silně nábožensky založeném kraji: „*Kromě pohanských zvyků nezapomněli Chodové ani letos na cestu do kostelů. Žijeme v silně nábožensky založeném kraji.*“ (MF Dnes, 29. 12. 2009) Bývalý kněz z Klenčí mluví o nábožnosti Chodů takto: „*Jak hodně jsou Chodové pobožní? ‘Chodsko je v západních Čechách takový ostrůvek, religiozita je tady větší než jinde.*“ (DENÍKY BOHEMIA, 11. 8. 2009)

Jeden výskyt přímo uvádí konotáty spojené se slovem *Chod*: „*K Chodům patří hrdost a nepoddajnost / Keramika, koláče, kroje a dudáci, Výhledy, Kozina či Lomikar. Co tato slova spojuje? Jediné místo v České republice – Chodsko*“ (Právo, 1. 8. 2008)

Uvedené konotáty jsou rovněž potvrzeny nejfrekventovanějšími kolokacemi v korpusu syn2013pub. Uvádíme je postupně podle frekvence výskytu od nejvyšší: Lomikar, Lamingen, znevolňovací, Kozina, hudebnost, zpěvnost, odbojný, vrchnost, pospolitost, Chodsko, privilegovaný, strážník, sedlák, privilegium, chodský, rychta, hvozď, domažlický, Domažlicko, rodilý, střezit, hrdý, rod, kroj, Domažlice, povstání, Újezd, svobodný, strážce, rozumný, stráž, ves.

Mezi adjektivy bezprostředně předcházejícími slovu *Chod* jsou v korpusu nejfrekventovanější: *domažlický, přimský, hrdý, odbojný, starý, rodilý, slavný, legendární, pasovaný, plánský, krojovaný*. Ostatní adjektiva mají pouze jeden výskyt.

Dále byl zkoumán výskyt synonyma *Psohlavec* v korpusu. Ve většině případů se jednalo o Jiráskův román, ale tato analýza přinesla i podstatná zjištění:

- s Chody/Psohlavci se spojuje národní identita: „*V posledku totiž představuje spor o novou, otevřenější podobu národní identity, ohrožující doposud dominantní obrozenecký konstrukt ‘správného’ Čecha někde mezi Psohlavcem a Boženou*

Němcovou, jehož národně mytologické kontury trefně zmapovaly kupříkladu výsledky nedávné soutěže o největšího Čecha.“ (Respekt, č. 36/2005)

- v jednom výskytu se podává kognitivní definice Chodů, Psohlavců: „*Pro český skauting našel i domácí vzor a tradici českých hraničářů Chodů, svobodomyslných Psohlavců, lidí silných a statečných, sžitých s přírodou.*“ (Týdeník Moravia, 3. 4. 2007)
- v Právu se řeší chodské kroje, ale i chodská „náture“: „*...novější nosí spíše mladší ženy, zato při každé příležitosti, i na taneční zábavu. ‘ Roli v tom hraje chodská náture, uchovávání kultury a lpění na tradici. Nosila ho přeci máma, bába, i prabába, ‘ uzavřel ředitel. Cestou necestou krajem Psohlavců. Máte-li cestu do kraje Psohlavců, na Chodsko, zastavte se nejprve v Domažlicích. Muzeum na Chodském hradě vám poodhalí životní styl místního svérázného lidu a upozorní na další zajímavosti.*“ (Právo, 1. 8. 2008)
- v jednom příspěvku je upomínána i role chodského psa: „*Pes je od nepaměti zbraň. To věděli strážci harémů, Jiráskovi Psohlavci, ostraha Alcatrazu, Pohraniční stráž (ta ji nazývala věrným druhem).*“ (Týdeník Moravia, 25. 7. 2008)

Tyto výskyty přináší další konotáty, které ještě nebyly zmíněny – Chodové jsou mimo jiné i silní, svérázní, jsou to lidé sžití s přírodou, lpějící na tradici.

7.4 Jména spolků, klubů

Analýza výskytu lemmatu *Chod* v korpusu i v Domažlickém deníku ukázala, že po Chodech jsou pojmenovány různé spolky. Nejvíce výskytů vykazovalo domažlické fotbalové mužstvo nazvané „Chodové“. To opět poukazuje na vymezování se pomocí obyvatelské příslušnosti k tomuto regionu a může nám to o jazykovém obrazu Choda mnohé říci; ve sportovních denících je tento název často dáván do souvislosti s tradičním a Jiráskovým výkladem a tomuto družstvu jsou potom připisovány „chodské vlastnosti“ či se o něm mluví v rámci historických asociací. Jako příklad můžeme uvést část článku z Deníku Bohemia: „*Staré historické rčení tvrdilo: Chodové jsou pevná vlasti hráz! Pro fotbalový dnešek zase platí: Chodové jsou pevná divize hráz!*“ (14. 10. 2008)

Slovo *Psohlavec* potom má podobnou funkci; jméno *Psohlavci* nese přimský myslivecký spolek, *Sdružení rodáků a přátel Chodska a Pošumaví – Psohlavci v Praze*, pionýrská skupina, klatovský psi útulek apod.

7.5 Přirovnání

Zkoumání korpusu syn8 přineslo vedle výše uvedených i další zjištění z oblasti publicistiky. Za zmínku stojí především neustálená (aktualizovaná) přirovnání, ve kterých bylo použito slova *Chod*:

- „*Pokud se pokusí dnešní pardubičtí radní sáhnout na dědičná práva městských obvodů, ty zřejmě **povstanou jak Chodové proti Lomikarovi.***“ (Deníky Bohemia, 30. 3. 2011) a podobně: „*Poslanec Váňa: ‚Obvody jsou jako nevybuchlý šrapnel‘. Pokud radní sáhnou na dědičná práva obvodů, **povstanou jako Chodové proti Lomikarovi?***“ (Deníky Bohemia, 30. 3. 2011)
- „*Vzájemně si tedy Lotyši s Estonci rozumějí **jako český Chod s maďarským Sékelem.***“ (Hospodářské noviny, 5. 3. 1999)
- „*Za této situace považuji za upřílišněný spěch s ústavou, instalací evropského prezidenta a ministrů zahraničí a obrany. Každý z nováčků má na zadku ještě žlutek své virtuální suverenity a **věří na ni jako Jiráskovi Chodové na své pergameny.***“ (Právo, 10. 6. 2003)
- „*Připadám si tak trochu **jako legendární Chod Kozina.** Držím v rukou přesně po roce a dni tiskovou zprávu o jedné z největších kauz ostravského toxikologického týmu, týkající se odhalení skupiny vaříčů pervitinu pod názvem akce Ostrov.*“ (Právo, 4. 12. 2009)
- „*David Viktora a Izabela Firlová vystříhli německé lončácké burany. **Sláma jim trčí z bot jako Chodům zasazeným do méně obdivných pražských obrázků.***“ (Právo, 7. 2. 2018)
- „*Toto nepsané pravidlo rychle pochopili jak praktičtí lékaři, kteří se na takového specialistu obracejí v nouzi či v případě jistých dilemat ohledně léčby, tak i pojišťovny – alespoň tomu tak bylo na počátku jejich existence, a vrylo se to pak do obecného povědomí stejně, **jako že Chodové byli strážci hranic.***“ (Zdravotnické noviny, č.11/2012)
- „*Na břehu Dyje asi 6 km nad soutokem je možné jedním pohledem přehlédnout místo, kde bobr pokácel 54 stromů a stromků! Vypadá to zde, jako **kdyby Chodové vytvořili lesní zásek.***“ (Vesmír, č. 6/2014)
- „*Jindy se k botníku ani nepřiblížil. Nyní zametaly i v botníku. Když jsem uslyšela několikeré smetákové ‚zaklepání‘, otevřela jsem dveře. Rozkročená, odhodlaná. **Bránit Fifinčino obydlí jako Chodové lípu.***“ (Deníky Moravia, 19. 1. 2009)

Z těchto přirovnání vyplývá konceptualizace jazykového výrazu *Chod* v myslích mnoha obyvatelů našeho národa, která je většinou spjatá s historickým kontextem, podpořeným legendou o Kozinovi a Lomikarovi. Z užití výrazu *Chod* ve smyslu „obyvatel oblasti“ (přičemž se může vybrat z různých obyvatelských jmen) vyplývá, že jde o obyvatelstvo relativně známé.

7.6 Shrnutí analýzy

Na základě analýzy autostereotypu lze vyvodit, že nejčastější konotáty samotných Chodů jsou paličatost, tvrdohlavost, rázovitost, pospolitost, hrdost, šetrivost, pracovitost, odvážnost, stálost, houževnatost, vlastenectví, láska k hvozďům, pravdě, stráž hranic, muzikálnost a zpěv, tradice – kroj, prapor, čakan, z oblasti kozinovské legendy potom Kozina, Lomikar/Lamingen, privilegia, Jirásek. Chodové bývají často označováni jako sedláci. Chodové jsou hrdí na tvoji příslušnost k tomuto regionu a rádi se jí vymezují. Slovo *Chod* bývá všeobecně používáno v publicistice k označení obyvatel Domažlicka a okolí.

Heterostereotyp se od autostereotypu tolik neliší. Konotáty, které se zde objevují navíc, jsou vřelost a přátelskost, nepoddajnost (také ve smyslu „nepoddajnost vůči německému živlu), daleko více jsou zde akcentovány Chodské slavnosti, dudy a koláče, zmíněna je také nábožnost, keramika, Výhledy (Baarova vyhlídka poblíž Capartic). Celonárodně jsou Chodové považováni za prototyp ochránce hranic.

Výše zmíněné konotáty jsou potvrzeny kolokacemi z korpusu syn8, ze kterých uvádíme pouze ty, které se ve shrnutí dosud neobjevily: odbojný, vrchnost, rychta, hvozď, domažlický, Domažlicko, rodilý, rod, povstání, Újezd, svobodný, rozumný, ves. Stejný postup uplatňujeme u adjektiv nejčastěji se vyskytujících před slovem *Chod*: *domažlický, přimdský, odbojný, starý, rodilý, slavný, legendární, pasovaný, plánský*.

Analýza výskytu slova *Psohlavec* vedla k podobným zjištěním – ke konotátům se přidala národní identita s Psohlavci spojovaná, síla, svéráznost, sžití s přírodou a chodský pes.

8 Ústní lidová slovesnost

8.1 Jindřichovy zpěvníky

Pro analýzu jazykového obrazu Choda byly z ústní lidové slovesnosti vybrány Jindřichovy Chodské zpěvníky, díl 2 až 8. Citační údaje jednotlivých slovníků jsou uvedeny v seznamu citované literatury. Pro větší přehlednost uvádíme u každé citace díl zpěvníku a stranu citace.

Ve zpěvnících se nepodává kognitivní definice Choda; samotné slovo *Chod* jsme našli pouze v jednom případě koledy na sv. Štěpána:

„Huděl svatýho pokoje nám šechněm Chodom, hajt se smutný časy skončí, dyj radost cechom!“
(Díl 7, s. 200)

V písních se zřejmě Chodové nepotřebovali vymezovat jako celek. Proto tato část bude spíš vyvozovat obraz Choda z implicitně podaných informací.

Příslušnost k oblasti je nejvíce vnímána v písničkách spjatých s kozinovskou legendou:

- *„Lomikar je krutýj pán, robotu nám hukládá, ha do vězení dává.“* (Díl 7, s. 258)
- *„Kozino, ty si náš velikyj hrdina! Chtíl ty si nás zbavjit roboty ha pána.“* (Díl 7, s. 266)

Tematika roboty se všeobecně v chodských písních poměrně často objevuje: *„Na tom panským poli, hin hu Srbjic, co krvi vytekl, co krvi vyteklo, pro nic za nic.“* (Díl 3, s. 143) či *„Ten tranovskij poklasnyj, to je člověk nechčasnyj, honí nás, bjil von nás, ten by zaslúžil provaz“* (Díl 3, s. 68)

V chodských zpěvnících se podává spíše jazykový obraz chodského sedláka; z analýzy beletrie a publicistiky víme, že prototyp Choda sice sedlák je, ale v písních vystupují často i lidé jiného postavení; proto sedláka sice charakterizovat budeme, ale musíme mít na paměti, že jazykový obraz Choda reprezentuje jen z části.

V nemalé části písní se sedláckou tematikou se totiž sedlákům ostatní vysmívají. Často je jim vytýkán jejich blahobyť či jejich lepší postavení:

- *„Na klasy, co ste na poli necháli, zažeňte svý husy, by je šížrály, nebo vy rádi pečínky máte – zlášť vo posvícení s tím se shledáte.“* (Díl 3, s. 55)
- *„Slúžil sem u sedláka, sedlák je šelma velká, jak von ráno stane, běží do mařtale, volá von na pacholka, je-li dromná rezanka.“* (Díl 3, s. 43)
- *„Počkyjte, sedláci, přide na vás bída, co před lety byjvala. Kalhoty na huzel, košili na cumel, přide na vás žoužala.“* (Díl 7, s. 55)

V té souvislosti je také sedlákům vytýkána lakota a přehnaná šetřivost:

„Sedláci, jonáci, ty sú ičko páni, nesmí jim porúčit na robotu žádný. Sedláci, jonáci, ty mají svobodu, robotu jim pádla, milují hospodu. Robotu jim pádla, desátek nedaji, burú se menuvát sedláci – zemaní. Houroky nedaji, ni žádný slepjice, daji si na stranu na hlavě čepjice.“ (Díl 8, s. 148)

„Sedláci pjijú, pjijú, kovárnu nepřikryjú; kovárka tám plače, že pryj na ní teče díru, díru, velkú díru.“ (Díl 4, s. 96)

Ostatní jsou jen laškovné, např. *„Bud’ sedláče, bud’ veselý, v komoře máš v kádi zeli, v lochu máš erteple, najíz se při teple.“* (Díl 3, s. 143) V tomto duchu se nesou i písničky, ve kterých se zpívá o sporu sedláků s chalupníky (o kterých píše Baar, viz výše):

- *„Hdyby sem bul sedláků syn, šak já by se pěkně nosil, hale že sem chalupníků, nosím kabát bez klofníků.“* (Díl 3, s. 40)
- *„Sedláci, chlu páci, vítr se vám votáci...Chalupníci, malí páni na vesnici, chalupnický drábí, mají dlouhý drápy“.* (Díl 7, s. 157)

V jednom případě můžeme sledovat také marnou práci sedláků, nastíněnou již Baarem: *„Sedláci dělají, pořád nic nemají, ha já nic nedělám, dobře se mám. Sedláci vorají, celyj den shánějí, ha já jen lenoším ha přece jím.“* (Díl 8, s. 192)

Sedláci nejsou jediní, kterým se chodské písně posmívají. Promítá se sem pravděpodobně tehdejší spor s řemeslníky. Uvádíme několik příkladů:

- *„Nic nás tak netěší jak kryjčovský řemeslo, kryjčíř dělá píchy píchy, válíme se při tom smíchy.“* (Díl 4, s. 123)
- *„Vy řezníci, řemesníci, jakyj to zvyk máte, dyž vy něco kupujete, šecko vobímate.“* (Díl 4, s. 183)

V písních se také často zpívá o chodském oblečení, např.: *„Sedlák de na jarmark kupuvát šaty, sobě klobuk- širák, pacholku boty, kabátek selce, děvece kytli, třejce na punčochy, šecko má v pytli.“* (Díl 3, s. 55)

Z typických chodských vlastností, které byly vypořádovány v publicistice a v umělecké literatuře, se zde vyskytuje i sudičství:

„Ten tranovskij poklasnyj, to je člověk nechčasnyj, honí nás, bjil von nás, ten by zaslúžil provaz. Sedláče jen huvaž psa, hajt von mně nepokúsá, kúsne mně, súdím se, moc toralů platíš mě.“ (Díl 3, s. 68)

V jedné písničce se objevuje jiná chodská vlastnost, a to je pýcha. Ta je však vztažena pouze na chodské chlapce:

„Ty náši mládenci sú tůze pyšný, sú tůze pyšný, sú tůze pyšný, přídú do hospody, tůze si myslí, tůze si myslí, hop hyj šup!“ (Díl 7, s. 128)

Když pomineme fakt, že podle zpěvníků se zpívalo opravdu při každé příležitosti, lásku k hudbě a tanci můžeme dohledat i v textech písní, např.: *„Když začnú dudy hrát, každýj je tůze rád, ha dyby bul človjek dřevěnyj, muší se radostí smát!/do tance dát.“* (Díl 8, s. 198)

V písních se také objevuje mírný nacionalismus a vlastenectví, zaměřené zejména proti Němcům:

- *„Nuže tera, mjilí bratří, zpívyjme, křivyj hlas nás nevodstraší, nedbyjme. Spolou ťuknem, třebas puknú, my se držíme český řeči, třebas puknú.“* (Díl 8, s. 46)
- *„Něnkyni si vzít na záda, nebul by to malyj kříž, Něnkyně má Šváby ráda, s tú bych nevydržel již.“* (Díl 8, s. 54)

Z písní také vyplývá láska ke svému kraji, k místním hvozdům:

„Vy naše hluboký lesy, vy hani nevíte, jak vás mám rád. Buru vás do smrti mjiluvát, I když váma projdu na tisíckrát.“ (Díl 8, s. 262)

Jak bylo zmíněno výše, explicitně se k jazykovému obrazu Choda písně nevyslovují. Většinou se řeší povaha lidí z určitých vesnic, což nám naznačuje, že v případě chodské identity určitě nejde o homogenní skupinu. Ilustrujeme příklady, např.:

„Tlumačovský chlapsí sú, ty mají muziku svú! Jak pukl zabřeští, voni si poskočí, hned mají hlavu mokrú.“ (Díl 8, s. 98)

„Ta lužencká chasa, Bože, to je krása, ta mjiluje svobodu, můžeme byjt rádi, že vona nám chodí doprotřed vsi pro vodu.“ (Díl 8, s. 121)

8.2 Chodské pohádky a pověsti

Pro analýzu chodských pohádek byl použit výbor Pohádky z Chodska, který uspořádaly Věra Formánková a Jarmila Servítová (Formánková a Servítová, 1991). Nacházejí se v něm pohádky od různých spisovatelů. Stejně tak tomu je s výběrem Chodské pohádky a pověsti, které uspořádal Jaroslav Kramář (Kramář, 1956). V poslední řadě vycházíme také z Baarových Pohádek (Baar a Formánková, 1995) a z Pověstí z Chodska (Baar, 1930).

V souvislosti s chodskými pohádkami vyzdvihuje Lužík v úvodu Chodských pohádek a pověstí specifické chodské vyprávění obdařené jadrností, autenticitou a velkou imaginací, kterým chodští vypravěči oplývali. (Kramář, 1956, s. 9)

Jazykový obraz Choda lze vyvozovat pouze z části pohádek, neboť často jde o migrující motivy; některé jsou sice přizpůsobeny chodskému prostředí, ale v dalších se mluví o princeznách a královstvích a chodský kontext mizí, a tak se konotáty slova *Chod* do velké míry neprojevují.

Na druhou stranu, jak poznamenává Lužík, je pro chodské pohádky specifický realismus a často satirický pohled na běžný život; pohádky jsou často vázány na místní realie a z těchto pohádek lze na jazykový obraz Choda usuzovat. (Kramář, 1956, str. 13) Je třeba ale říci, že se často vztahují ke konkrétním vesnicím, a proto je těžké z nich vyvozovat asociace slova *Chod* obecně.

Pohádky byly často sbírány na „hyjtách“, sousedských návštěvách. Ty se také často v pohádkách objevují a vyplývá z nich chodská pospolitost, jako např. v Baarově pohádce Jak šel Paleček na vandr: „...*Kdo ho jen zhlídl, musel ho mít rád, všude ho zvali na návštěvy – jak se na Chodsku říká na hejty...*“ (Baar a Formánková, 1995, s. 9)

Specifický druh chodských pohádek tvoří ty od Boženy Němcové, které představují putování pána Ježíše a Petra po světě, při kterém navštěvují chodská obydlí a potýkají se s obyčejnými lidmi. V několika z nich se tyto dva poutníci setkávají s lakotou sedláků a selek, což by potvrzovalo Baarem zmiňovanou chodskou chamtivost. O této záporné lidské vlastnosti pojednává nemalé množství chodských pohádek, např. Vo lakomným mlynáři a chytrý Káci, Noční stráž (lakomý mlynář), Půjčka za oplátku (lakomý sedlák), Sůl (lakomý zeman) apod.

V jedné z pohádek o Ježíšovi a Petrovi se Petr učí německy, protože se chtěl naučit řeči, „které málokdo rozumí.“ (Kramář, 1956, s. 66) V konci této pohádky Petr prosí o odpuštění a vyjadřuje spokojení se svým mateřským jazykem. To ukazuje na protiněmecké a vlastenecké chodské naladění, stejně tak jako pohádka Vo hloupým Honzovi, kde jsou Němci líčeni jako lotři.

Tomu odpovídá i citát z Pověstí z Chodska, ve kterém Baar popisuje těžký úděl svých předků, kteří museli „*ve dne v noci hlídat, aby jim Němci neskočili na krk, bránit se v lesích ha kopcích, ha dyž se neubránili, nechát se vypálit, vykráct ha třebas zabít.*“ (Baar, 1930, s. 7) Zde je protiněmectví spojeno s pohraniční službou, a tak i s historickou perspektivou.

Co se týče Němců, je také srovnávána jejich pobožnost s nábožností Chodů. K tomu se vyjadřuje Baarova pohádka O svatém Floriánu Nyjfrkoutském: „*Němci u nás bývali odjakživa o mnoho pobožnější než naši lidé, a proto teda mívali v každé vsi kostel a faru.*“ (Formánková a Servítková, 1991, s. 39)

Chodové se nevymezují pouze proti Němcům; v Baarově pohádce Vo zlý ženě je hezky vidět kontrast mezi domovem a cizinou pro Chody. „*Zedník se stydl někomu něco řect, protože každý by mu bul vodpověděl: „Dobře se tě tak stálo, protože sis nevzel divči vod nás, každý, kdo vybírá – přebere, mušil si mít sjetačku, tak íčko trp.*““ (Kramařík, 1956, s. 143)

Chodské pohádky a pověsti jsou, podle Lužíka, sice do značné míry realistické, ale figuruji v nich různé nadpřirozené bytosti, na které se, podle Baarových slov, kdysi věřilo, jako bludná světélka nad močály, kořenové báby, haltravská meluzína a její dcery, Lomikarova zjevení apod. Sepětí Chodů s pověrami můžeme sledovat např. v pověsti o Znamenanyjch kamenech: „*Hdo se hu nás narodil ha vyrost, tomu i ten němyj kámen může lecos vypravovat, jenom dyž jeho řeči rozumí ha chce poslouchat.*“ (Baar, 1930, s. 27).

Největší část chodských legend tvoří legendy o Kozinovi a Lomikarovi, ze kterých vyplývá soubor konotací výše jich zmíněných. Jsou to legendy předávané z generace na generaci. Na ně se potom nabalují různá zjevení Lomikarova ducha, který údajně strašil okolo Trhanova v různých podobách (např. ohnivý jezdec bez hlavy, ohnivý sud, ale i králík) a všemožně škodil. Jak píše Hruška, „*Lomikar chodil, pokavád panovala půvěra ha lidi věřili na strašidla. Chodili potmě, viděli všelijakyj plent, a strach má velký voči, strach jim z toho hned hudělal Lomikara.*“ (Kramařík, 1956, str. 123) Z toho a z výše zmíněných příkladů vyplývá chodská pověřivost nastíněná již Baarem.

Chodská historie se promítá i do pohádek, např. do úvodu ke Kajerově pohádce Na pány se musí zchytra: „*Tohohle Matějáka panská robota tuze mrzela. Věděl, že dřív tady u nás všade žil svobodný a volný lid, který hlídal zemské hranice, nepřítel zaháněl a přes hranice nepouštěl, v čase bezpečí záseky stavěl a na nich se bránil až do poslední kapky krve. Věděl taky, že za tak těžkou službu mohli naši předkové hodpodařit podle svého a na svém a že jako*

svobodní Chodové mívali právo volně lovit v lesích a zvěř chytat.“ (Formánková a Servítková, 1991, s. 148)

Baarova Pohádka Vo Lakomnym mlnáři ha chytrý Káči ukazuje výše zmíněnou chodskou pracovitost: „*Tuto je pravda, ‘ svěčil mlnář, ,na váši straně sou pracuvitý ha pořadovný lidi. Muším tám zkázat.*““ (Kramařík, 1956, s. 159) To potvrzuje i úvod do pohádky Vo líný Mance: „*Hu nás do chce byjt živ, každýj se musí přičinit ha pracovat do houpadu vod rána do noci. Jináč to de s ním s kopce delů, nemá co na sebe vzít, co do huby dát, hani brambůry na loupačku ne.*“ (Kramařík, 1956, s. 167)

Další zajímavou a typicky chodskou postavou je v Hruškově pohádce Karak humíla mlčít upovídáná a jadrná Káče, jejíž vlastnosti jsou spojovány s pravými Chodkami: „*Bula to mladá selka, menovala se Káče, a bula z těch pravyjch, co rádi křičívají. Tutý Káči šla houba, ale šly jí teky ruce....*“ (Kramařík, 1956, s. 111)

Zvláštním případem charakteristiky chodské povahy je Baarova pohádka Kterak se císaři Josefovi líbili Buláci. Ta představuje Chody jako chytré a poctivé: „*Císař ted’ vyskočil, zasmál se, zatřepal rukama, poklepal sedlákovu na rameno a řekl: ,Ty jsi chlapík! Je u vás víc takových chytrých a poctivých lidí?’ ,Všichni, pane císaři!’ vykřikl sedlák.*“ (Baar a Formánková, 1995, s. 132) I v ostatních pohádkách jsou hlavní hrdinové chytrí a mazaní, je ale otázkou, zda lze právě proto připisovat tyto vlastnosti Chodům.

Chodské pohádky, jak už jsme zmínili výše, se často liší od ostatních místním koloritem. Chodí jsou v nich zobrazováni povětšinou v chodských krojích (toto podporují i ilustrace ve zkoumaných knihách), s chodskými dudami. O chodských dudách existují i samostatné pohádky, např. Kajerova pohádka Vo kouzelných dudách (v této pohádce jsou dudy kouzelným nástrojem, který umí vyčarovat jídlo a peníze v dobách nouze) či další Kajerova pohádka Proč dudáci, když hrajou, dupají (zde se chodský dudák dostává k Betlému při narození Ježíše).

V těchto i jiných pohádkách se také nepřímě zmiňuje chodská muzikálnost (Vo kouzelných dudách zobrazuje umění hrát na dudy a jeho předávání z generace na generaci), muziky jako události a celkově láska k muzice, např.: „*Dudák dupe, až se to rozláhá, ale muzika je tak pěkná, že vám krev rozproudí a že za chvíli se vám bude chtít do tance, ať jste kde jste. Uhlídáte! Že ne? Jenom to u nás o muzice zkuste a poznáte, že mám pravdu pravdoucí.*“ (Formánková a Servítková, 1991, s. 174)

S Chody je neodmyslitelně spjato chodské nářečí, a to už jen proto, že mnoho z nich je v něm psaných. Je však v některých pohádkách i tematizováno, jako např. v Baarově pohádce

O pavoukovi a Podágrovi: „, *Všechno tam lidi jmenujou jinak než u nás, ‘ vyprávěla, když přijela do Klenčí na návštěvu. ‘Jen si pomyslete, máme z té vesnice děvečku, hodnou dívčí, ale občas se spolu nemůžeme domluvit. Ona vám půnebí říká půda a půdě podlaha.‘“ (Baar a Formánková, 1995, s. 23)*

8.3 Shrnutí jazykového obrazu v ústní lidové slovesnosti

Ze zkoumaných zpěvníků, pohádek a pověstí vyplývají následující konotáty se slovem *Chod*: Kozina, Lomikar, svoboda a volnost, chránění hranic, privilegia, robota, chodský kroj, muzika, chodské dudy, hyjty, chodské nářečí.

Pro Chody je dále příznačné sudičství, láska k muzice a tanci, vlastenectví, protiněmectví, láska ke svému kraji, skvělé vyprávění, pospolitost, lakota, pověřivost, pracovitost, jadrnost.

Prototypem Choda je částečně sedlák, který si často žije v blahobytu, bývá lakomý, šetřivý, špatný hospodář. Dále se ale v písních i pohádkách vyskytují chudí chalupníci a řemeslníci, kteří na Chodsko také patří.

9 Shrnutí analýzy dat systémových i textových

Porovnali jsme systémová data s textovými a vybrali nejčastější konotace a kolokace:

V textových datech bývá zmiňováno spojení „pravý/opravdový Chod“; do této kategorie buď člověk patří, či nikoliv. Většinou není explicitně deklarováno, co by si pod tím měl čtenář představit, ale zřejmě existuje nějaký set atributů, který udává chodský prototyp.

Začneme s konotáty, které se objevovaly ve všech zdrojích, a je zde proto předpoklad, že by mohly tvořit nejpodstatnější atributy prototypu Choda, a tudíž i jeho jazykový obraz.

Chodi jsou svázáni se svým rodným krajem. Proto je logické, že se tento konotát objevuje nejčastěji a na druhou stranu je spojován s do velké míry identickými konotacemi jako slovo *Chod*. Slovníky i jednotlivé texty dávají do souvislosti oblast Chodska s oblastí pohraniční služby, a tak Chody umisťují do Domažlicka, Pošumaví či Šumavy, Českého lesa, jihozápadních Čech, či tuto oblast vidí jako západní hranici.

Jak už jsme zmínili, všechny zdroje vnímají Chody v souvislosti s jejich pohraniční službou. Ve slovnících je to patrné z etymologie samotného slova, ostatní díla potom vychází hlavně z historie této služby, která Chody proslavila, tedy vrací se do dávných časů pohraničních služeb, kdy jich ještě bylo třeba. V publicistice se tento aspekt objevuje také v aktuálních přirovnáních (např. *jako kdyby Chodové vytvořili lesní zásek*).

S historií souvisí také privilegia a povinnosti (nejvíce již zmíněná pohraniční služba a svoboda od roboty), které jsou detailně zmíněny v několika slovnících (např. Jungmannův a Ottův), jsou popsány v Psohlavcích, hovoří o nich i hlavní postavy chodské trilogie a jsou tématem některých chodských pověstí.

To všechno aktualizoval Jirásek svými Psohlavci; především potom probudil legendu o Kozinovi a Lomikarovi, která mezi Chody stále kolovala, a připomněl ji národu. Odtud také pochází mnoho konotátů a kolokací, z korpusu např. kolokace „odbojný, vrchnost, povstání, Újezd“. V celém zkoumaném díle je vidět chodské sepětí s historií, na kterou samy postavy neustále poukazují. Selského povstání na Chodsku se týká i většina výskytů v korpusu, dokonce líčí zarytou chodskou nenávist k Lomikarovi, kterou potvrzuje Baar ve svém díle; to podle něj odlišuje Chody od jiných povstalců své doby. Chodové jsou zkrátka viděni jako rebelové. Je jasné, že tento aspekt Chodska byl v minulých dobách z různých důvodů propagován, a tak se např. Jiráskovi Psohlavci dostali do podvědomí spousty lidí a došlo k ovlivnění afektivní složky vážící se ke slovu *Chod* a celkově tak jeho jazykového obrazu.

S tím souvisí i vykládání Chodů jako obránců proti cizím živlům, zejména těm německým. Ne nadarmo se říká Chodsko – pevná vlasti hráz. Už i Jungmannův slovník vyznívá v tomto duchu. Baarovo dílo se také vyslovuje k chodskému odporu proti poněmčování a i pohádky mluví o ochraně naší vlasti před německým živlem. Ve smyslu hrdosti na neponěmčení mluví i články z korpusu či jiných periodik. S tím souvisí chodské vlastenectví, nastíněné Baarem, potvrzené dalšími pohádkami a publicistickými texty.

S historií a boji za privilegia souvisí další významný konotát, a to svoboda. Chodský lid je líčen jako svobodný, svobodomyslný, často o svobodu bojující, což samozřejmě vyzdvihli hlavně Jiráskovi Psohlavci. Slovo *svobodný* je také jedním z nejčastějších kolokátů v korpusu.

Z dalších konotátů vynikají především ty týkající se chodských tradic. Ty jsou nejaktuálnější a byly nalezeny v nejmladších periodikách a slovníkových definicích. V první řadě se jedná hlavně o chodský kroj, ve kterém jsou Chodové zobrazovány jak ve zkoumaných dílech beletristických, tak i v ústní lidové slovesnosti. Části chodského kroje se objevují v realistických popisech Jiráskových, Baarových, ale i v písních a v pohádkách (v těch je tento aspekt navíc podpořen ještě ilustracemi, např. liška a medvěd tancující v chodských krojích). V publicistice se kroje objevují v souvislosti s místními událostmi, hlavně potom s Chodskými slavnostmi.

Dalším neodmyslitelným konotátem, podpořeným také replikami v Jiráskových Psohlavcích, je chodské nářečí. Je zmíněno jak ve slovnících, tak v ústní lidové slovesnosti a beletrii. S nářečím také souvisí přezdívka *Bulák*, která se vyznačuje podobnými asociacemi, protože jde o synonymum. Tato přezdívka byla nalezena ve slovnících, jež popisují její vznik z příčestí minulého slovesa být, které je na Chodsku vyslovováno specificky.

V publicistice jsme se setkali i s pokusem o výčet, co k Chodům patří. Z oblasti tradic by sem spadaly Chodské slavnosti, koláče, dudy a keramika. Keramika v dílech nijak zvlášť nefiguruje, ani není líčena jako něco výjimečného. Koláčům se v beletrii také nijak zvláštní pozornosti nedostává (spíš mimoděk), zato v analyzované publicistice se vyskytovaly často. Dudy, na druhou stranu, provázejí Psohlavce, celou Chodskou trilogii a jsou tématem chodských pohádek i písní.

Jiráskovi Psohlavci také pomohli s vykreslením historického vybavení Chodů; kvůli tomu patří k výrazným konotátům mimo výše zmíněný kroj i čakan, praporec a pes. Významnost těchto atributů při fixování jazykového obrazu Choda můžeme pozorovat např. v případě prezidenta zavítavšího na Chodsko, který se divil, že ho lidé neuvítali s praporem v ruce. V ostatních

beletristických dílech čakan už tolik nefiguruje, zato v publicistice bylo k nalezení dost výskytů, zejména vážících se k chodské historii. K vybavení patří také chodský pes; o specifickém plemenu psa se sice v beletrii ani v ústní lidové slovesnosti nepíše, je však pravděpodobné, že Chodsko může být známo určitému okruhu lidí právě pro toto psí plemeno.

Chodský prototyp reprezentují hlavně sedláci. Jsou to hlavně oni, kdo jsou hlavními hrdiny selské rebelie v Psohlavcích. Baarovo dílo sice vykresluje dvě strany sporu mezi sedláky a chalupníky, kteří spolu s poněmčenými řemeslníky a vrchností také na Chodsko patřili, ale ve sporu se přiklání na stranu sedláků, ačkoliv je k nim mnohdy skeptický. Vždyť hlavní postava trilogie Fastr říká, že v Klikovi a Královi lze vidět celý obrázek Chodska; okolo těchto sedláků, zejména pak kolem Královy rodiny, se pak točí celá trilogie a vidíme Chodsko jejich očima. I z ústní lidové slovesnosti lze vyčíst, že tomu tak je; v písních se sice zpívá o chudině, děvečkách, chalupnících a řemeslech, ale v pohádkách figurují zejména sedláci. I definice ze slovníku vykresluje Chody jako privilegované sedláky (Elektronický slovník staré češtiny), Ottův slovník potom popisuje jejich nebývalý majetek. Toto potvrzuje i mnoho výskytů v korpusu.

V beletrii, publicistice a v ústní lidové slovesnosti se řeší kromě chodského vybavení, tradic a historie také typické chodské vlastnosti. V mnohých z nich se zdroje shodují, avšak autostereotyp podaný Baarem je poněkud pesimističtější, i když laskavě a shovívavě podaný.

V textových datech bývá zmiňováno spojení „pravý/opravdový Chod“, přičemž není většinou explicitně deklarováno, co by si pod tím měl čtenář představit.

Chodové jsou podle analyzovaných textových dat hrdí. Hrdí na své tradice, na svoji historii a předky, nebo prostě jen na to, že jsou Chody.

Dalším atributem, který je hojně v textech uváděn, je svéráznost či jadrnost, kterou Chodové údajně oplývají. Jsou to také lidé nebojácní a stateční, což má určité spojitost s kozinovskou legendou.

Ze všech textových dat také vyplývá chodská pospolitost, která se projevuje nejvíce „hyjty“, nezavřenými dveřmi, životem v komunitě apod. S „hyjty“ je také spjata pozoruhodné chodské vyprávění; v beletrii a ústní lidové slovesnosti jsou Chodové líčeni jako rození a pozoruhodní vypravěči.

S Chody je spjata také muzikálnost, láska k muzice a tanci. Ne nadarmo Baarův vypravěč, Fastr či Paní komisarka tvrdí, že chodský lid zpívá a tancuje u všeho. Ve všech zkoumaných

textových zdrojích se muzika a tanec objevují, o muzikách se často zpívá v chodských písních, chodské dudy a muziky jsou dokonce tématem několika chodských pohádek.

V beletrii i ústní lidové slovesnosti je uváděna pracovitost (mnohdy i explicitně zmíněna), která nepochybně souvisí s tím, že se lidé na Chodsku museli ohánět kvůli tvrdému živobytí.

Chodové jsou lidé lpící na svém kraji, cítící s ním sounáležitost a milující svoji rodnou půdu a hvozdy, jak potvrzují všechny zdroje až na systémová data. Některé zdroje spojují tuto vlastnost s hraničářskou historií, se znalostí lesních cest, zkratk a celkově chodských hvozdů.

V souvislosti s kozinovskou legendou je s Chody spojena nepoddajnost a rebelantství, které se objevuje jak v systémových datech, tak v datech textových. Toto je umocněno zmínkami o horké chodské krvi, nepokojných hlavách, snadné chodské vznětlivosti, bouřlivosti či horkokrevnosti. Na druhou stranu Baar i Jirásek mluví o tom, že Chodové dělají všechno neúnavně do extrému a jsou houževnatí; Faster v Chodské trilogii má tedy na snadnou chodskou vznětlivost a rychlé ochladnutí jiný názor než samotný vypravěč.

Co se týče záporných vlastností, Chodům je často vyčítáno sudičství, jehož kořeny bychom také mohli přiřknout chodské historii. Jednak si na ně stěžuje paní komisarka v Baarovi, jednak se na ně objevuje narážka i v ústní lidové slovesnosti.

Další záporná vlastnost, která se objevuje téměř v každém zdroji (tudíž by se zdálo, že jsou pro ni Chodové nejvíce známí), je paličatost či tvrdohlavost. Ta vyznívá i z Jirákových Psohlavců a je v nich explicitně zmíněna, i když zde působí spíš kladně ve smyslu bránění starých hodnot přes všechny překážky. Nejlépe je však vidět v Baarově díle, ve kterém je spor mezi chalupníky a sedláky umocněn tvrdohlavostí na obou stranách; mimo to je také tvrdohlavost zmíněna v díle několikrát explicitně. V analyzované publicistice je paličatost poměrně často uváděna jako typická chodská vlastnost.

Baar i Jirásek mluví o chodské tvrdosti, až zatvrzelosti. To dává Baar ústy paní komisarky do kontrastu s jejich měkkým jádrem.

Zatímco Baar a data z publicistiky mluví o chodské šetrnosti, na druhé straně z těch samých zdrojů se dozvídáme o chodské lakotě, mamonu a materialismu. Tento atribut se vyskytuje ve všech typech zdrojů kromě dat systémových, proto jde zřejmě až o přehnanou šetřivost, která ústí v lakotu.

Zajímavé je také to, že v beletrii, publicistice i ústní lidové slovesnosti se rozebírá chodská víra. Ta se zřejmě mění v čase; zatímco Baarova trilogie a ústní lidová slovesnost tvrdí, že Chodové

nebyli tak nábožní (minimálně ne tolik, co Němci), v publicistice najdeme zmínku o tom, že Chodsko je ve srovnání s okolím jakýsi „religiozní ostrůvek“. Toto náboženství se totiž na Chodsku míchalo s pověrou; to řeší hlavně Baar, ale vyplývá to i z ústní lidové slovesnosti, která je plná nadpřirozených bytostí, bylinek, tajemných míst apod.

Existuje i jakási představa fyzické podoby Chodů; mimo tradiční kroj vykreslují data Chody jako statné a silné.

Z analýzy vyplývají i asociace, které byly nalezeny vždy pouze v jednom druhu zdrojů. Jsou přinejmenším zajímavé a stojí za zmínku, avšak nebyly potvrzeny dalším typem zdrojů, proto jsou spíše okrajové.

Jak už bylo řečeno, Baar je nejtvrdším, i když laskavým soudcem chodské povahy. Chodové podle něj (mimo konotáty zmíněné výše) uvažují přízemně a nejsou schopni se povznést do abstraktních rovin, jsou snadno vzrušiví, ale rychle ochladnou, jsou sobečtí.

V publicistice se zase tvrdí, že Chodové jsou vřelí a přátelští, upřímní, a dokonce udavačtí.

Podle ústní lidové slovesnosti jsou Chodové chytrí a poctiví (proto se Buláci líbili Josefu II.).

10 Závěr

Výsledný jazykový obraz Choda byl sestaven na základě analýzy dostupných slovníků, vybraných uměleckých textů, textů publicistických a ústní lidové slovesnosti (nebo textů, které v ní mají alespoň svůj původ, i když jsou autorem sebrané a upravené). Tyto texty ukazovaly jazykový obraz jak autostereotypní, tak heterostereotypní. Vypozorovali jsme, že tyto dvě stránky jazykového obrazu Choda se od sebe významně nelišily; autostereotypní obraz byl jen poněkud detailnější a překvapivě i trochu skeptičtější, co se chodské povahy týče.

Zdalo by se, že jsme potvrdili předpoklad, že jazykový obraz Choda nejvíce ovlivnil Jirásek svými Psohlavci, a to heterostereotyp a autostereotyp, poněvadž téměř všechny kolokace z Psohlavců nacházíme v ostatních zdrojích, nehledě na samotné synonymum Psohlavci, které Chodům vtiskl Jirásek na základě domnělého praporu se psí hlavou. Jirásek tak proslavil pojmenování *Psohlavec*, jeho tvůrčím činem však nebylo; slovo zde fungovalo ještě předtím (jak svědčí Jungmannův slovník), leč se blížilo nadávce a nebylo používáno výlučně pro Chody.

Nejen Jiráskovým dílem se Chodové vnímají (jak je patrné ze všech textových dat) jako výjimeční obyvatelé výjimečné oblasti pyšní na svoji historii a mají potřebu se takto vymezovat (viz publicistika). Na druhé straně Chodsko (a s ním i Chodové) je vnímáno jako specifická oblast, která je relativně známá pro svoji historii, a označení Chodové je používáno jako jméno obyvatelské pro lidi sídlící v této oblasti jak regionálními, tak celostátními deníky. Na základě historie a jazykového obrazu Choda potom vznikají v publicistice aktuální přirovnání, což předpoklad o známosti Chodů potvrzuje.

V beletrii, publicistice i ústní lidové slovesnosti se mluví o kvalitě bytí „pravým Chodem“, tzn. existuje jistý prototyp Choda, který se mírně proměňuje v čase. Toto patří do kategorie sdělení s platností diagnózy (viz teoretická část). Dále ke konstrukci jazykového obrazu Choda pomohla aktuální přirovnání (nejde sice o frazémy v pravém slova smyslu, ale obrazné použití slova *Chod* je z nich zřejmé). O podobný případ se jedná v přeneseném významu slova *Psohlavec* („kluk psohlavá“, kde „psohlavost“ znamená paličatost). V neposlední řadě k sestavení kognitivní definice Choda přispělo i zkoumání etymologie slova *Chod* a jeho synonym.

Co se týče afektivní složky slova *Chod*, v mnoha případech jsou Chodi vnímáni jako symbol vlastenectví (odvážný boj proti vrchnosti, boj za svobodu) a obrany proti německému živlu.

Mezi nejčastější kolokace a konotáty potvrzené ve vícero zdrojích patří Chodsko, pohraniční služba, privilegia a povinnosti Chodů, Kozina a Lomikar, povstání, Újezd, rebelové, obránce

proti německým vlivům, vlastenectví, svoboda, kroj, nářečí, muzika, dudy, koláče, Chodské slavnosti, keramika, sedlák, praporec a pes, paličatost, odbojnost, hrdost, svéráznost, pospolitost, pracovitost, láska ke kraji, vyprávění, houževnatost, nepoddajnost, vznětlivost, sudičství, lakota, nepevná víra, pověřčivost.

11 Citovaná díla:

BAAR, Jindřich Šimon a Jana ŠTEFÁNKOVÁ. *Hanýžka a Martínek: výbor z Baarovy trilogie* .... 6. vyd., 4. v Albatrosu, 1. v KMČ. Ilustroval Daniela BENEŠOVÁ. Praha: Albatros, 1972. Klub mladých čtenářů (Albatros).

BAAR, Jindřich Šimon. *Lůsy: 3. díl Chodské trilogie*. 2. vyd. v Čs. spis., 1. vyd. ve Vybraných spisech. Praha: Československý spisovatel, 1958.

BAAR, Jindřich Šimon. *Osmáctýřicátníci*. 4. vyd. v ČS. Praha: Československý spisovatel, 1975. Slunovrat (Československý spisovatel).

BAAR, Jindřich Šimon. *Paní komisarka* [online]. rodon [cit. 2021-5-21]. Dostupné z: <http://www.rodon.cz/admin/files/ModuleKniha/1357-pani-komisarka.pdf>

BAAR, Jindřich Šimon a Věra FORMÁNKOVÁ. *Pohádky*. Ilustroval Marie LACIGOVÁ. [Plzeň]: Nava, 1995. ISBN 80-85254-67-0.

BAAR, Jindřich Šimon. *Pověsti z Chodska: chodské pohádky a povídky*. V Praze: Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské, 1930.

Čakan. Klenčí pod Čerchovem: Úřad městyse Klenčí pod Čerchovem, 2020. Dostupné také z: <https://www.klenci.cz/mestys/cakan-mesicni-zpravodaj/>

Domažlický deník. Plzeň: Vydavatelství Vltava, 1994-. ISSN 1210-9215.

Elektronický slovník staré češtiny. Praha, oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–, přístupné online: <http://vokabular.ujc.cas.cz> (verze dat 1.1.17, citován stav ze dne 21. 5. 2021).

FORMÁNKOVÁ, Věra, SERVÍTOVÁ, Jarmila, ed. *Pohádky z Chodska*. [Plzeň]: Západočeské nakladatelství, 1991. ISBN 80-7088-034-1.

Gebauer, J., *Slovník staročeský*, I–II. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění a Česká grafická společnost Unie, 1903 a 1916; Praha: Academia, 1970

HAVRÁNEK, Bohuslav, ed. *Slovník spisovného jazyka českého*. 2., nezměněné vyd. Praha: Academia, 1989.

HOLUB, Josef a Stanislav LYER. *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982. Odborné slovníky (Státní pedagogické nakladatelství).

HRUŠKA, Jan František. *Dialektický slovník chodský*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1907]. Archiv pro lexikografii a dialektologii.

Internetová jazyková příručka [online] (2008–2021). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Cit. 21. 5. 2021. <<https://prirucka.ujc.cas.cz/>>.

JINDŘICH, Jindřich a Josef KOTAL. *Chodský slovník*. Plzeň: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, 2007. ISBN 978-80-86944-17-3.

JINDŘICH, Jindřich. *Jindřichův chodský zpěvník, díl II...* Kdyně: Knihovna okresního osvětového sboru ve Kdyni, 1927.

JINDŘICH, Jindřich. *Jindřichův chodský zpěvník, díl III.*, 2. oprav. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1951.

JINDŘICH, Jindřich. *Jindřichův chodský zpěvník, díl IV.*, 2. oprav. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1951.

JINDŘICH, Jindřich. *Jindřichův chodský zpěvník, díl V.*, 2. oprav. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1952.

JINDŘICH, Jindřich. *Jindřichův chodský zpěvník, díl VI.*, 2. oprav. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1953.

JINDŘICH, Jindřich. *Jindřichův chodský zpěvník, díl VII.*, 2. oprav. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954.

JINDŘICH, Jindřich a Jaromír FIALA. *Jindřichův chodský zpěvník, díl VIII.*, 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955.

JIRÁSEK, Alois. *Psohlavci*[online]. V MKP1. vyd. Praha : Městská knihovna v Praze, 2011. Dostupné z WWW:<http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/37/06/33/psohlavci.pdf>.

Josef Jungmann. *Slovník česko-německý, Díl I., A–J*. Praha, 1835. Vydání první.

KRAMAŘÍK, Jaroslav, ed. *Chodské pohádky a pověsti*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1956. Lidové umění slovesné (SNKLHU).

Křen, M. – Cvrček, V. – Čapka, T. – Čermáková, A. – Hnátková, M. – Chlumská, L. – Jelínek, T. – Kováříková, D. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H. – Škrabal, M. – Truneček, P. – Vondříčka, P. – Zasina, A.: *Korpus SYN*, verze 8 z 12. 12. 2019. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2019. Dostupný z WWW: <https://www.korpus.cz>

Křen, M. – Hnátková, M. – Jelínek, T. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H.: *SYN2013PUB: korpus psané publicistiky*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2013. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. 3., nezm. vyd. Praha: Academia, 1971.

MAUR, Eduard. *Kozina a Lomikar*. Praha: Melantrich, 1989. Slovo k historii.

NEDVĚDOVÁ, Milada a kolektiv. Slovo psohlavec v starší české slovní zásobě. *Naše řeč* [online]. 1977, 60(2), 76 - 82 [cit. 2021-5-21]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5970f>

NEUBAUER, Z.: Chvála mateřštiny – lingvistický exkurs. In: Havel, Ivan M., Zdeněk Neubauer a Martin Palouš. *Svatojánský výlet*. Praha: Malvern, 1999. Malvern. ISBN 80-902628-1-3.

Obráz světa v jazyce: sborník z příspěvků, které zazněly v jazykovědné sekci .... ročníku česko-polské meziuniverzitní konference Univerzita Karlova - Uniwersytet Warszawski. Praha: Univerzita Karlova, 2001-^^^ . ISBN 80-7308-005-2.

Obraz světa v jazyce II: sborník příspěvků, které zazněly v jazykové sekci XIX. ročníku česko-polské meziuniverzitní konference Univerzita Karlova - Uniwersytet Warszawski v roce 2004 v prostorách FF UK Praha. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2007. ISBN 978-80-7308-213-0.

Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. V Praze: J. Otto, 1909.

PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník.* Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.

Příruční slovník jazyka českého. V Praze: Státní nakladatelství, 1957.

VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky.* Praha: Karolinum, 2005. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze. ISBN 80-246-0919-3.

VAŇKOVÁ, Irena. *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět).* Praha: Karolinum, 2007. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze. ISBN 978-80-246-1122-8. Dostupné také z: <http://sfx.is.cuni.cz/sfxlcl3?isbn=9788024611228>

UNGERER, Friedrich a Hans-Jörg SCHMID. *An introduction to cognitive linguistics.* 2nd ed. New York: Longman, 2006. ISBN 0582784964.

‘